

Міністерство освіти і науки України
Волинський національний університет імені Лесі Українки

ЕКОНОМІЧНИЙ ЧАСОПИС
Волинського національного університету
імені Лесі Українки

Журнал видається з 2015 року

№ 2 (26)

Луцьк
Вежа-Друк
2021

Редакційна колегія

Стащук О. В., доктор економічних наук, професор, головний редактор (Волинський національний університет імені Лесі Українки)

Слісєва Л. В., доктор економічних наук, доцент, заступник головного редактора (Волинський національний університет імені Лесі Українки)

Ахмет Маслакчи, Dr., Asst.Prof. (Кіпрський науковий університет, Туреччина)

Бояр А.О. доктор економічних наук, професор (Волинський національний університет імені Лесі Українки).

Васілевські Мірослав Dg hab.(Суспільна вища школа підприємництва та управління, м. Лодзь, Польща).

Карлін М. І., доктор економічних наук, професор, (Волинський національний університет імені Лесі Українки).

Крикавський С.В., доктор економічних наук, професор (Національний університет «Львівська Політехніка»

Кулинич М. Б., кандидат економічних наук, доцент, відповідальний секретар (Волинський національний університет імені Лесі Українки).

Ліпич Л. Г., доктор економічних наук, професор, (Луцький національний технічний університет)

Лободіна З. М., доктор економічних наук, професор (Західноукраїнський національний університет)

Маріуш Подзьор Dg hab. (Вища школа економіки та інновацій, м. Люблін, Польща)

Павлова О. М., доктор економічних наук, професор, (Волинський національний університет імені Лесі Українки).

Павлов К. В., доктор економічних наук, професор, (Волинський національний університет імені Лесі Українки).

Петрушенко М. М., доктор економічних наук, доцент (Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень Національної академії наук України).

Садовська І. Б., доктор економічних наук, професор, (Волинський національний університет імені Лесі Українки).

Уцклак-Єж Пауліна, Dg hab. (Гуманістично-природничий університет імені Яна Длугоша, м. Ченстохова, Польща)

Черчик Л. М., доктор економічних наук, професор (Волинський національний університет імені Лесі Українки).

Чорна Н. П., доктор економічних наук, доцент (Західноукраїнський національний університет).

Економічний часопис Волинського національного університету імені Лесі Українки : журнал / уклад. Олена Володимирівна Стащук, Мирослава Богданівна Кулинич. – Луцьк : Вежа-Друк, 2021. – № 2 (26). – 151 с.

У виданні «Економічний часопис Волинського національного університету імені Лесі Українки» уміщено наукові статті про сучасний стан та перспективи розвитку економіки України, їх теоретичні, методологічні й практичні аспекти.

Для науковців, аспірантів, студентів, економістів і всіх, хто цікавиться питаннями розвитку економічної системи України.

The collected papers «Economic Journal of Lesya Ukrainka Volyn National University» publish scientific articles on the current state and prospects of economy development in Ukraine as well as on its theoretical, methodological and practical aspects.

For researchers, graduate students, economists and all those interested in the issues of economic system development in Ukraine.

Журнал є науковим фаховим виданням, включений до Переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук, категорія Б (наказ Міністерства освіти і науки України 11.07.2019 № 975).

*Журнал зареєстрований у міжнародній наукометричній базі даних **Index Copernicus**.*

УДК 33(062.552)

ЗМІСТ
РОЗДІЛ I. ЕКОНОМІКА

Стришенець Микола, Павлова Олена, Павлов Костянтин ЕКОНОМІЧНІ ПОГЛЯДИ ТА ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА ГЕТЬМАНА І. С. МАЗЕПИ	6
Колосок Андрій АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ	16
Єліссєва Людмила МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ ЯК ЕКОНОМІЧНОГО ІНСТИТУТУ НА МІКРО-, МАКРОРІВНЯХ ТА ЕКОНОМІЧНИХ НАСЛІДКІВ СИНЕРГІЇ КООПЕРАТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ	24
Цеханович Віктор ЄВРОРЕГІОНІ: ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ПРИНЦИПИ ФУНКЦІОНУВАННЯ	34
Шворак Анатолій МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ЦІНИ НА ЗЕМЛІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ	42
Бегун Світлана, Черчик Лариса, Лажнік Анжеліка СТАТИСТИКА ТУРИСТИЧНОЇ СФЕРИ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ	53

РОЗДІЛ II. ОБЛІК, АНАЛІЗ, АУДИТ ТА ОПОДАТКУВАННЯ

Клименко Тетяна, Юрченко Марина ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ПОДАТКОВОГО КОНТРОЛЮ В УКРАЇНІ	62
--	----

РОЗДІЛ III. ФІНАНСИ, БАНКІВСЬКА СПРАВА ТА СТРАХУВАННЯ

Borysiuk Olena, Shmatkovska Tetiana, Datsyuk-Tomchuk Maria PROBLEMS AND PROSPECTS OF UKRAINIAN INSURANCE MARKET DEVELOPMENT IN MODERN CONDITIONS	71
(ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СТРАХОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ) Стащук Олена, Проць Наталія ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ ЗДІЙСНЕННЯ БЮДЖЕТНОГО КОНТРОЛЮ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ В УКРАЇНІ	79
Карлін Микола ФІНАНСОВІ ПОРУШЕННЯ ПРИ ПРОВЕДЕННІ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ В УКРАЇНІ ТА ЗАСОБИ ЇХ МІНІМІЗАЦІЇ	87

РОЗДІЛ IV. УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ

Levytskyi Viktor FORMATION OF THE INTEGRATED SYSTEM OF SOCIAL-ADAPTIVE MANAGEMENT OF THE ORGANIZATION (ФОРМУВАННЯ ІНТЕГРОВАНОЇ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНО-АДАПТИВНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ ОРГАНІЗАЦІЇ)	94
Yuliia Horiashchenko DECOMPOSITION OF MANAGEMENT PROCESSES INNOVATIVE DEVELOPMENT OF ENTERPRISES IN THE CONDITIONS OF THE DIGITAL ECONOMY (ДЕКОМПОЗИЦІЯ ПРОЦЕСІВ УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНИМ РОЗВИТКОМ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ)	102
Ліпич Любов, Хілуха Оксана, Кушнір Мирослава, Матвійчук Іванна КОНТРОЛІНГ ПЕРСОНАЛУ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЕФЕКТИВНОГО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ	108

РОЗДІЛ V. ПІДПРИЄМНИЦТВО, ТОРГІВЛЯ ТА БІРЖОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Лялюк Алла ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ РОЗДРІБНОЇ ТОРГІВЛІ У ВОЛИНСЬКІЙ ОБЛАСТІ: РЕГІОНАЛЬНІ ФАКТОРИ РОЗВИТКУ	119
Данилюк Тетяна МАРКЕТИНГ У СФЕРІ ПОСЛУГ	128
Микола Руденко ВПЛИВ ЦИФРОВІЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ НА РОЗВИТОК СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ	137

РЕЦЕНЗІЇ, ХРОНІКИ ТА ПЕРСОНАЛІЇ

Карлін Микола РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ ДОБРОБУТ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ: ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УМОВАХ НОВОЇ ПАРАДИГМИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ	145
Вимоги до матеріалів, що публікуються в науковому журналі «Економічний часопис Волинського національного університету імені Лесі Українки»	147

CONTENT **SECTION I. ECONOMY**

Strishenets Mykola, Pavlova Olena, Pavlov Kostiantyn ECONOMIC VIEWS AND ECONOMIC POLICY HETMAN I. S. MAZEPA	6
Kolosok Andrii CURRENT ASPECTS OF SOCIAL PROTECTION OF THE POPULATION	16
Yelisieieva Liudmyla METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE ANALYSIS OF SOCIAL CAPITAL AS AN ECONOMIC INSTITUTE AT MICRO-, MACRO-LEVELS AND ECONOMIC CONSEQUENCES OF SYNERGY OF COOPERATIVE INTERACTION	24
Tsekhanovych Victor EUROREGIONS: CHARACTERISTICS AND PRINCIPLES OF FUNCTIONING	34
Shvorak Anatoliy METHODIC APPROACHES TO FORMATION OF PRICE ON LANDS OF AGRICULTURAL PURPOSE	42
Begun Svitlana, Cherchyk Larysa, Lazhnik Anzhelika STATISTICS OF THE TOURIST SPHERE OF VOLYN REGION	53

SECTION II. ACCOUNTING, ANALYSIS, AUDITING AND TAXATION

Iurchenko Marina, Klymenko Tetiana PROBLEMS OF FUNCTIONING OF THE TAX CONTROL SYSTEM IN UKRAINE	62
---	----

SECTION III. FINANCE, BANKING AND INSURANCE

Borysiuk Olena, Shmatkovska Tetiana, Datsyuk-Tomchuk Maria PROBLEMS AND PROSPECTS OF UKRAINIAN INSURANCE MARKET DEVELOPMENT IN MODERN CONDITIONS	71
Olena Stashchuk, Prots Natalia PROBLEMS AND PROSPECTS OF BUDGETARY CONTROL OF PUBLIC PROCUREMENT IN UKRAINE	79
Mykola Karlin FINANCIAL VIOLATIONS IN THE IMPLEMENTATION PUBLIC PROCUREMENT IN UKRAINE AND MEANS OF MINIMIZING THEM	87

SECTION IV. MANAGEMENT AND ADMINISTRATION

Levytskyi Viktor FORMATION OF THE INTEGRATED SYSTEM OF SOCIAL-ADAPTIVE MANAGEMENT OF THE ORGANIZATION	94
Yuliia Horiashchenko DECOMPOSITION OF MANAGEMENT PROCESSES INNOVATIVE DEVELOPMENT OF ENTERPRISES IN THE CONDITIONS OF THE DIGITAL ECONOMY	102
Lubov Lipych, Oksana Khilukha, Myroslava Kushnir, Ivanna Matviichuk PERSONNEL CONTROL AS A TOOL OF EFFECTIVE ENTERPRISE MANAGEMENT	108

SECTION V. ENTREPRENEURSHIP TRADE AND EXCHANGE ACTIVITIES

Lialiuk Alla TRENDS DEVELOPMENT TRENDS IN VOLYN REGION: REGIONAL DEVELOPMENT FACTORS	119
Danyiuk Tetiana MARKETING IN THE FIELD OF SERVICES	128
Mykola Rudenko THE INFLUENCE OF DIGITALIZATION OF AGRICULTURAL ENTERPRISES ON THE DEVELOPMENT OF RURAL AREAS	137

REVIEWS, CHRONICLES AND PERSONALS

Mykola Karlin REVIEW OF THE MONOGRAPH TERRITORIAL COMMUNITY COMMONWEAL: FINANCIAL SECURITY IN THE NEW PARADIGM OF REGIONAL DEVELOPMENT	145
Requirements to the Completion of the Articles to the Collection of Journal «Economic journal of Lesya Ukrainka Volyn European National University»	147

РОЗДІЛ І. Економіка

УДК 338.08 (075.8)

Стришенець Микола,
доктор історичних наук, професор,
naukoviy@icloud.com

Павлова Олена,
доктор економічних наук, професор,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра економіки та природокористування,
м. Луцьк, ORCID ID 0000-0002-8696-5641,
e-mail: pavlova.olena@vnu.edu.ua

Павлов Костянтин,
доктор економічних наук, професор,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра економіки та природокористування,
м. Луцьк, ORCID ID 0000-0003-2583-9593,
e-mail: pavlovkv@icloud.com

<https://doi.org/10.29038/2786-4618-2021-02-6-15>

ЕКОНОМІЧНІ ПОГЛЯДИ ТА ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА ГЕТЬМАНА І. С. МАЗЕПИ

У статті розглянуто діяльність гетьмана І. С. Мазепа, його уряду, органів місцевого управління по ефективному розвитку сільського господарства, ремісничого виробництва, різних видів міських і сільських промислів, зміцненню торговельно - економічних зв'язків як на території України, так і за її межами.

Вивчається зародження сільськогосподарського підприємництва на землях козацької старшини, мануфактурної промисловості: залізоплавильної, поташної, склоробної та селітроварної. Досліджуються козацькі та селянські господарства, організовані за фермерським зразком.

Відмічаються особливості формування нового господарського устрою в умовах жорстокої боротьби за незалежність України.

Висвітлюється сутність реформування аграрних відносин, організації та діяльності козацько- селянських господарств, сільськогосподарського підприємництва козацької старшини і зародження та розвиток мануфактурної промисловості.

Ключові слова: економічна політика, економічні погляди, І. С. Мазепа, козацько-селянські господарства, промисли, ремесло, сільське господарство.

Стришенець Николай,
доктор исторических наук, профессор

Павлова Елена,
доктор экономических наук, профессор,
Волинский национальный университет имени Леси Украинки,
кафедра экономики и природопользования,
м. Луцк

Павлов Константин,
доктор экономических наук, профессор,

Волынский национальный университет имени Леси Украинки,
кафедра экономики и природопользования,
м. Луцк

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ И ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА ГЕТМАНА И. С. МАЗЕПЫ

В статье рассматривается деятельность гетмана И. С. Мазепы, его правительства, органов местного управления по дальнейшему, более эффективному развитию экономики Украины.

Осуществлен анализ проведения правительством реформирования аграрных отношений. Показано утверждение казацкой собственности на землю и крестьянского землевладения. Отмечается, что казаки и крестьяне одними из первых в Европе начали применять на своих землях формы хозяйствования, характерные фермерскому типу. У новых форм хозяйствования И. С. Мазепа усматривал будущее Украинского государства.

Показано развитие ремесленного производства, промыслов по переработке сельскохозяйственной продукции и местных сырьевых ресурсов. Исследуется зарождение мануфактурной промышленности. Свободу предпринимательской деятельности гетман рассматривал как эффективный способ успешного экономического развития страны. В целом экономическая политика гетмана И. С. Мазепы способствовала развитию экономики и торговли в Украине.

Ключевые слова: экономическая политика, экономические взгляды, И. С. Мазепа, казацко-крестьянские хозяйства, промыслы, ремесло, сельское хозяйство.

Strishenets Mykola,
Doctor of Historical Sciences, Professor

Pavlova Olena,
Doctor of Economics, Professor,
Lesya Ukrainka Volyn National University,
Department of Economics and Nature Management,
Lutsk

Pavlov Kostiantyn,
Doctor of Economics, Professor
Lesya Ukrainka Volyn National University,
Department of Economics and Nature Management,
Lutsk

ECONOMIC VIEWS AND ECONOMIC POLICY HETMAN I. S. MAZEPA

Introduction. The article considers the activity of Hetman IS Mazepa, his government, local governments on the effective development of agriculture, handicrafts, various types of urban and rural crafts, strengthening trade and economic ties both in Ukraine and abroad. .

The origin of agricultural entrepreneurship on the lands of the Cossack sergeant, manufacturing industry: iron smelting, potash, glassmaking and saltpeter is studied. Cossack and peasant farms organized according to the farm model are studied.

Peculiarities of formation of a new economic system in the conditions of fierce struggle for independence of Ukraine are noted.

The essence of reforming agrarian relations, organization and activity of Cossack-peasant farms, agricultural entrepreneurship of Cossack officers and the origin and development of the manufacturing industry.

The purpose of the article. Consideration and analysis of the economic activity of Hetman IS Mazepa, his government and local authorities.

The objectives of the article are to highlight the essence of the reform of agrarian relations, the organization and activities of the Cossack - peasant farms, agricultural entrepreneurship of the Cossack sergeant and the origin and development of the manufacturing industry.

Results. With the development of commodity-money relations, the farms of Cossack officers, ordinary Cossacks and peasants became more and more closely connected with the market. Cossacks and peasants were among the first in Europe to apply on their lands new forms of farming, typical of the farming type. In the new forms of Cossack - peasant farms IS Mazepa saw the future of the Ukrainian state.

The number of artisans of various specialties is growing in cities and towns, and industries for processing agricultural products and local raw materials are being built. Flour and distillery production is becoming more widespread. On the lands of the Cossack sergeant, in some Cossack and peasant farms manufactory-type enterprises are built. Manufacturing industry is developing: iron smelting, potash, glass and saltpeter.

Domestic and foreign trade is expanding. Fairs, auctions and bazaars are organized and held. The number of shops, stores, stalls, etc. is growing. Merchants of various professions appear. Grain, cattle, potash, nitrate, flax, yarn, wool, and maple wood are sold at local and foreign markets. The city of Arkhangelsk is becoming an important center of Ukraine's foreign trade.

Conclusions. The new economic system, which denied large-scale feudal land tenure, serfdom and serfdom, was formed in a fierce struggle for independence. The tsarist government tried at all costs to eliminate the autonomy of Ukraine, to restore feudal relations.

Key words: economic policy, economic views, IS Mazepa, Cossack-peasant farms, crafts, handicrafts, agriculture.

Постановка проблеми та її значення. Іван Степанович Мазепа – видатний і найбільш суперечливий політичний та державний діяч України. Одні вчені підносять його як яскравого поборника державної самостійності України, інші вважають зрадником. Відома українська дослідниця О. Я. Єфіменко писала: “Хмельницький і Мазепа - початок і кінець того короткого, але яскравого як метеор шляху, яким промайнула політична історія козацької України на загальному фоні історичного майбутнього південноруського народу” [4, с. 268]. Історик Д. . Дорошенко всіляко вихваляв І. С. Мазепу. Він писав: “... в особі нового гетьмана (І. С. Мазепи - О.П.) Лівобережна Україна дістала талановитого політика й адміністратора” [3, с. 102]. В той же час акад. М. С. Грушевський характеризував його по - іншому. Він вважав, що І. С. Мазепа був “... дуже сумнівним надбанням для Гетьманщини в її тодішньому дуже серйозному стані” [2, с. 230].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Діяльності гетьмана Лівобережної України І. С. Мазепи присвячено багато робіт у вітчизняній і зарубіжній науковій літературі. Серед вітчизняних вчених слід назвати, в першу чергу, праці М. С. Грушевського, Д. І. Дорошенка, О.Я.Єфіменко та О.П. Оглоблина [2; 3; 4]. Вони розглядали І. С. Мазепу переважно як видатного державного та політичного діяча, палкого борця за незалежність України і значно менше приділяли уваги або висвітлювали в загальному, в контексті історичних подій, його господарську діяльність. Уривчасто та фрагментарно розглядається економічна політика І. С. Мазепи в навчальних посібниках С. М. Злупка [5; 6; 7], Л. Я. Корнійчук [8], М. В. Лазаровича, Б. Д. Лановика [10].

Серед зарубіжних дослідників можна виділити праці таких відомих російських вчених як М. І. Костомаров [9], Т. Г. Темірова-Яковлева [17] та ін. Написані в дусі офіційної великоросійської ідеології, роботи названих авторів, не дають дійсно правдивої оцінки багатогранної діяльності гетьмана. Отже, до останнього часу економічна діяльність гетьмана І. С. Мазепи не отримала досить повного та правдивого висвітлення на сторінках наукових видань.

Постановка завдання. Тому метою роботи буде розгляд та аналіз господарської діяльності гетьмана І. С. Мазепи, його уряду та органів влади на місцях.

Відповідно до поставленої мети, завдання дослідження статті полягають у висвітленні сутності реформування аграрних відносин, організації та діяльності козацько - селянських господарств, сільськогосподарського підприємництва козацької старшини і зародження та розвиток мануфактурної промисловості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Іван Степанович Мазепа народився 5 жовтня 1640 року в селі Мазепинцях, розташованому недалеко міста Біла Церква на Київщині, у шляхетній православній родині. Батько, Адам-Степан Мазепа, був одним із козацьких старшин гетьмана Б.Хмельницького, але не поділяв його поглядів щодо Переяславської угоди 1654 року, підписаної з Московською державою. Разом з гетьманом І.Виговським брав активну участь у створенні Великого князівства Руського в складі Речі Посполитої. Працював Чернігівським підчашим до своєї смерті в 1665 році.

Мати, Марина Мокієвська, походила із старовинного шляхетного православного роду Білоцерківщини. Її батько був старшиною у війську гетьмана Б. Хмельницького і загинув в боях з поляками під Чортковом (1655 р.). Після загибелі чоловіка мати Івана Степановича прийняла постриг під ім'ям Марія і стала настоятелькою Києво-Печерського Вознесенського жіночого монастиря, пізніше Глухівського жіночого [17, с. 26].

Іван Степанович навчався в Києво-Могилянському колегіумі, пізніше в єзуїтському колегіумі у Варшаві. Поповнював знання в Голландії, Італії, Німеччині та Франції. Володів польською, російською, татарською і латинською мовами, знав італійську, німецьку та французьку. Перебував на службі при дворі польського короля Яна Казимира. Під час боротьби за гетьманську булаву на Правобережній Україні підтримував П. Дорошенка. Після його перемоги отримав посаду ротмістра гетьманської надвірної хоругви (гвардії) козаків, потім став писарем.

В 1674 році Іван Степанович брав участь у переговорах гетьманів Лівобережної та Правобережної України: І. Самойловича й П. Дорошенка. Під час поїздки в Кримське ханство, по дорозі до Константинополя, його разом із делегацією перехопив кошовий отаман Запорізької Січі І. Сірко і передав усіх лівобережному гетьману І. Самойловичу. Останній доручив І. С. Мазепі займатися вихованням своїх дітей, присвоїв йому звання військового товариша, а потім, через кілька років, назначив генеральним осавулом [10, с. 144].

Як представник уряду гетьмана І. Самойловича був учасником переговорів з Московією, Кримським ханством, Туреччиною і Річчю Посполитою. Перебуваючи в Москві, знайомиться і підтримує дружні зв'язки з впливовим при царському дворі князем В. Голіциним, котрий пізніше відіграє доленосну роль в його житті.

Іван Степанович належав до тієї групи козацької старшини, яка була незадоволена політикою гетьмана І. Самойловича. Його позицію, як і представників названої старшинської групи, підсилили весняні події 1687 року, коли І. Самойлович на чолі 50-тисячної армії козаків разом із 150 тис. московським військом під керівництвом князя В. Голіцина вирушили проти Кримського ханства, але татари підпалили степ і зробили неможливим подальше просування військ [10, с. 142]. Провину за невдало проведену операцію було звалено на гетьмана І. Самойловича. Козацька старшина, недовольна користюлюбством гетьмана, активізувала роботу по усуненню його від влади. У дописах цареві вона звинувачувала гетьмана у прагненні відірвати Гетьманщину від Московщини, у зв'язках із татарами та в ін. гріхах. І. Самойловича було заарештовано, позбавлено гетьманства і разом з родиною відправлено на заслання до Сибіру. Після арешту І. Самойловича, князь В. Голіцин, з дозволу царя, зібрав нараду козацької старшини, на якій було вирішено, що новим гетьманом стане І. С. Мазепа. 25 липня 1687 року на козацькій раді, що відбулася недалеко р. Коломак (нині Харківська область), генерального осавула І. С. Мазепу було обрано гетьманом Лівобережної України [10, с. 143]. Він присягнув на вірність цареві і підписав так звані Коломацькі статті, котрі визначали економічне і соціальне становище Лівобережної України (Гетьманщини) та її зовнішню політику. Ставши гетьманом, І. С. Мазепа прикладає всіх зусиль, щоб об'єднати українські землі в одній державі. Його ідеалом була держава західноєвропейського типу із збереженням традиційного козацького устрою.

В українському суспільстві дедалі гострішими ставали антимосковські настрої. Гетьман І. С. Мазепа налагоджує зв'язки з польським королем С. Лещинським, щоб через його посередництво вступити у зносини з шведським королем Карлом XII. Це він робив таємно, не відкриваючи свого задуму нікому, окрім самих близьких, довірених осіб. На переговорах з шведським королем І. С. Мазепа домовлявся про визнання незалежності України з довічною владою гетьмана за підтримку у війні проти Московщини. Територія майбутньої Української держави мала охоплювати всі землі від давніх часів до тогочасності.

На гетьмана І. С. Мазепу до Москви надходили доноси, але вони не бралися до уваги, а донощиків наказували. За доноси на гетьмана поплатилися своїм життям генеральний суддя В. Кочубей, полтавський полковник І. Іскра та ін. Петро I не підозрював гетьмана ні в чому: не знав про його таємні переговори з шведським королем Карлом XII. Він вважав гетьмана одним із самих довірених і любимих чиновників. Цінував його ум, освіченість, наділяв багатствами та відзнаками. Іван Степанович був другою особою, яка отримала орден святого Андрія Первозваного.

Щоб завдати військам Московської держави поразки, шведський король Карл XII влітку 1708 року розпочав похід через білоруські землі на Смоленськ і далі на Москву. Однак після кількох

військових невдач, змінює свій маршрут і спрямовує свої війська на територію України для відпочинку і поповнення припасів. Такий розвиток подій застав І.С.Мазепу зненацька і став однією із причин майбутніх невдач [10, с.148]. Гетьман не хотів перетворювати територію України на театр військових дій. Населення України та козаки не знали про його справжні наміри, який опинився у фатальній необхідності вибирати те чи інше. Він вибирає союз із шведським королем Карлом XII. 24 жовтня 1708 року з 4 полковниками і загоном козаків (4-6 тис.) приєднується до шведських військ. Сюди ж підійшло і 8 тис. запорожців на чолі з кошовим Запорізької Січі К Гордієнком [10, с. 149]. Об'єднання зі шведським королем стало повною несподіванкою для більшості населення Лівобережної України. Воно виявилось не готовим до такої різкої зміни. Крім того, частина українського війська, в цей час, перебувала за межами України.

Про зраду гетьмана І. С. Мазепи Петро I дізнався 27 жовтня 1708 року, перебуваючи в селі Погребки поблизу р. Десна та спостерігаючи за пересуванням військ противника. Він відразу звертається до українського народу із листом, у якому проголошує гетьмана зрадником, звинувачує його в тому, що він нібито хоче повернути Україну в польську неволю і запровадити католицьку віру. Наказує О.Меншикову захопити столицю гетьмана Батурин, де розташовувалася козацька артилерія та зберігалися великі продовольчі запаси. Війська О. Меншикова вчинили нещадну розправу із її захисниками та мирними жителями міста. Зруйновано було і Запорізьку Січ. По всій території України немилосердно карали всіх, хто був за підозрілим у зв'язках із І. С. Мазепою. Одночасно щедро обдаровувалися ті, хто залишився вірним цареві. Петро I наказує козацькій старшині та малоросійському духовенству 4 листопада 1708 року прибути у м. Глухів на нараду. Там новим гетьманом був обраний стародубський полковник І. Скоропадський. Догоджаючи цареві, духовенство здійснило обряд передачі анафемі І. С. Мазепу та його співучасників.

Влітку 1709 року війська шведського короля Карла XII зайняли місто Гадяч. В містечку Опішня він облаштував головну свою квартиру і зайнявся облогою Полтави. Полтавському коменданту І. Келіну було висунуто вимогу (негайно здати місто), але він її відхилив.

Петро I з військами розташувався поблизу річки Ворскла під Полтавою. Дочекавшись підкріплення (20 тис. калмиків), переправив своїх військових через річку Ворскла, щоб звільнити Полтаву від облоги. Шведський король Карл XII на світанку 8 липня 1709 року наказує своїм військам атакувати позиції противника [10, с. 149]. Розпочалася Полтавська.

На початку військових дій король Карл XII отримує поранення в ногу і руку. Його посадили в крісло, котре переносили з одного місця в інше, щоб можна було керувати боєм. Петро I також брав участь в битві, не уникаючи небезпеки. Одна куля прострілила йому капелюх, друга влучила в сідло на коні, на якому він сидів, третя пошкодила золотий хрест, що висів на шиї. Петро I підбадьорював своїх воїнів. Він сказав знамениті слова: “Вы сражаетесь не за Петра, а за государство, Петру врученное” [9, с. 255].

Війська шведського короля Карла XII і І.С.Мазепи зазнали поразки. Залишивши на полі бою вбитими біля 9 тис. чол., змушені були відступати на південь, в бік Молдавії, що перебувала під владою Туреччини. У гетьмана І. С. Мазепи, серед відступаючих, налічувалося 50 чол. козацької старшини, 500 чол. війська і понад 4 тис. запорожців [10, с. 149].

Вслід за відступаючими військами противника Петро I відправив два драгунські полки під командуванням генерала І.Волконського і наказав: “... если поймают Карла, то обходится с ним честно и почтительно, а если поймают Мазепу, то вести его за крепким караулом и смотреть, чтобы он каким - нибудь способом не умертвил себя” [9, с. 257]. Коли загін генерала І. Волконського підійшов до річки Південний Буг, король Карл XII і гетьман І. С. Мазепа із залишками своїх військ уже переправилися на протилежний берег і потім попрямували до міста Бендери (Молдавія). Так вони уникли полону. Це була вже територія Молдавії.

2 жовтня 1709 року, прибитий горем, І. С. Мазепа помер. Його поховали у Свято юрському монастирі міста Галац (Румунія). Хоча І. С. Мазепі не вдалося вибороти незалежність для України, вчинок його залишив помітний слід в історії нашої країни. Ім'я І. С. Мазепи стало символом боротьби за незалежність України для майбутніх поколінь.

Економічні погляди і господарська діяльність І. С. Мазепи були близькими до економічної політики гетьмана Б. Хмельницького. Проте йому доводилося працювати в набагато складніших умовах. В період перебування на посаді гетьмана Україна була уже не автономною, з елементами

самостійності, одиницею Московської держави, а фактично її провінцією. Відстоювати національні інтереси було дуже важко. Як зазначають дослідники, хоча більше уваги гетьман І. С. Мазепа приділяв політичним, державним і культурним питанням, господарські справи не випадали з поля зору його діяльності. О. П. Оглоблин писав: “По - європейські освічена людина, вихована на принципах модного тоді меркантилізму, І. С. Мазепа добре розумів значення економіки для загального розвитку країни. Сам добрий господар, він умів своїм гострим оком побачити й важливі проблеми народного та державного господарства України” [13, с. 103].

Про господарську діяльність І. С. Мазепа свідчать багато численні універсали, накази, розпорядження, інструкції та ін. документи, видані ним та його урядом. За час перебування на посаді гетьмана (1687- 1708 рр.) видано, за даними проф. О. М. Стрішенець, біля однієї тисячі різних документів [14, с. 21, 22], “... частина яких так чи інакше стосується землеволодіння, сільського господарства, фінансів, торгівлі, промисловості та різних соціально-правових питань з тим пов’язаних” [13, с. 103, 104].

Як і попередні гетьмани, І. С. Мазепа проводив політику реформування аграрних відносин, підтримки та збільшення землеволодіння козацької старшини, хоча здійснювати це доводилося у складних умовах, вимагало від нього зваженої та гнучкої політики. Верховним власником і розпорядником землі виступав царський уряд. Він же затверджував і гетьманські універсали на маєтності. Гетьман не міг розпоряджатися маєтностями, котрі царськими постановами визначалися як державні. Але все ж таки в 1673-1708 рр., за підрахунками В. Й. Борисенка, 153 населені пункти, що розташовувалися лише у Чернігівському полку, потрапили у підпорядкування козацької старшини [1, с. 364]. А “Генеральне слідство про маєтності за 1729 р.” у цьому полку, за зазначений період часу, відзначає 48 виданих маєтків. Історик О. П. Оглоблин писав: “Загалом за час гетьманування Мазепа було надано старшині, монастирям і частково великому купецтву сотні сіл з кількома десятками сотень дворів посполитих” [13, с. 112].

Гетьман І. С. Мазепа роздавав військовій землі “на ранг” генеральній та полковій козацькій старшині, привілейованим козакам, що склалися з бунчукових і значкових товаришів. Перші перебували під гетьманським бунчуком (владою). Значкові служили у сотнях, але підлягали полковій адміністрації, бо перебували “під полковим значком” (прапором). Привілейована козацька верхівка посідала вагоме місце в господарській діяльності полкової та сотенної адміністрації.

Великим землевласником був перш за все гетьман та його полковники. Івану Степановичу належало 19654 козацьких і селянських дворів [14, с. 22]. Земельні багатства козацької старшини часто зростали і за рахунок скуповування козацьких і селянських наділів, котрі попадаючи у скрутне фінансове становище, змушені були продавати за безцінь.

Старшинське землеволодіння існувало у двох формах. Перша - рангові землі, котрі надавалися замість грошового жалування за службу у Війську Запорізькому. Наданою землею можна було користуватися лише на період перебування на службі. Друга форма - пожалування тимчасового чи постійного характеру. Вони поділялися ще на такі категорії: “зупольне” володіння, “на підпорі дому” та “до ласки військової”. В “зупольне” володіння землі надавалися на правах довічної власності. Землі “на підпорі дому”, “до ласки військової” надавалися на невизначений час і зберігали юридичну силу лише на період перебування гетьмана при владі. При вступі на посаду нового гетьмана ці права потрібно було знову підтверджувати. Виняток становили землі, надані царськими грамотами. Підтверджувати право на їх володіння не треба було. При цьому доречно буде підкреслити, що з часом все більше земель з тимчасовим характером користування починає переходити у спадкове, довічне володіння.

Політика гетьманського уряду сприяла організації та утвердженню козацько - селянських господарств, зародженню нових форм господарювання, зокрема господарств фермерського типу. Гетьман І. С. Мазепа розглядав свободу як найбільш ефективний спосіб успішного господарювання, дозволяв козакам і селянам вільно займатися сільським господарством, У козацьких і селянських господарствах перебували не лише орні землі, але й пасовища, сіножаті, ліси, промисли для переробки сільськогосподарської продукції та місцевих сировинних ресурсів. З боку органів влади ніяких перешкод щодо роботи не зустрічали. Майже всі питання виробництва віддавалися на розгляд самих власників, інтереси яких співпадали з прагненням до інтенсивного використання

потенціальних можливостей земельних багатств, ремісничих майстерень та промислових виробничих об'єктів.

Користуючись правами на землю "...козаки розглядали її як прерогативу Війська Запорізького, а не окремої особи. Селянин або міщанин ставав козаком не тому, що придбав землю (вона продавалася і покупалася вільно), а лише вступивши до Війська Запорізького, отримував відповідні права на користування землею" [14, с. 80]. За даними В. В. Нечитайла, загальна кількість людей козацького стану становила не менше 100 тис. осіб [12, с.110]. Створювалися так звані вільні козацькі села, що перебували "... под правлением сотенным в ведомстве полковом и в диспозиции гетманской" [14, с. 20]. Гетьман та царський уряд змушені були миритися з існуванням самоврядних засад у житті козаків, але з часом наполегливо почали реалізовувати план ліквідації козацтва як стану.

Незважаючи на різні перешкоди, селянство не було закріпачено. Селянин міг вільно записатися в козаки, перейти від одного власника господарства до іншого. Царський уряд, гетьманська адміністрація не наважувалися юридично оформити кріпацьку залежність селян, але докладали всіх зусиль, щоб цей час настав якомога скоріше. Універсалом гетьмана І. С. Мазепи (1701 р.) відробіткова рента для селян визначалася двома днями на тиждень. Власникам маєтків наказувалося своєю владою "...виражати мирно, як слідує по малоросійському обыкновению не чиня подданным разных вымыслов и тяжестей" [8, с. 72]. Підкреслювалося, що органи влади будуть наказувати тих урядовців, власників маєтків та господарств, котрі наважаться чинити селянам чи козакам "великі й нестерпні прикrostі". Універсал, виданий гетьманом в 1691 році, забороняв державцям обтяжувати селян непомірними повинностями, наказував не переводити козаків у посполиті (селяни), відбирати у козаків і селян наділи. Земельні угіддя, якими користувалися козаки і селяни, вважалися їхньою власністю. Вони продавалися, обмінювалися, передавалися у спадщину. Козацькі господарства були економічно міцнішими за селянські, бо мали більше свободи у своїх діях. Заможна верства козаків мала значні земельні ділянки, господарства, використовувала працю наймитів.

За часів гетьмана І. С. Мазепи збільшувалася кількість міст, зростала чисельність населення, ремісників різних спеціальностей. До значних центрів ремісничого виробництва належали Гадяч, Лубни, Ніжин, Полтава, Стародуб, Чернігів та ін. міста. Пануючою формою організації міського ремісничого виробництва виступали цехи, але вони не мали класичних рис, які були характерні у країнах Європи. Цехові правила були м'якшими, не регламентували кількість підмайстрів та учнів, не обмежували обсяги виробництва. Поруч з цехами дозволялося працювати позацеховим ремісникам.

В економіці міст помітне місце посідали промисли. Найбільш поширені серед них - борошномельне та винокурне виробництва. Продукція останнього мала постійний збут у багато численних корчмах та шинках, приносила казні чималі прибутки, але І. С. Мазепа, за словами проф. Л.Я.Корнійчук, виступав проти надмірного розвитку гуральництва, бо воно приводило до надмірного вживання спиртних напоїв населенням і негативно відбивалося на його здоров'ї [8, с. 72].

Піклувався гетьман І. С. Мазепа про розвиток сільськогосподарського підприємництва та мануфактурного виробництва. Видавалися універсали, які дозволяли землевласникам, підприємцям, майстрам залізоплавильної, поташної, склоробної та селітроварної справи споруджувати та експлуатувати різні промислові підприємства, сировиною для виробництва продукції на яких слугували місцеві корисні поклади, зокрема запаси болотної залізної руди, лісові ресурси, сільськогосподарське виробництво тощо. Полковник, пізніше генеральний суддя В.Кочубей володів селітряними варницями поблизу Диканьки, в Старих і Нових Санжарах, гетьман І. С. Мазепа - над річкою Самара. Біля Гадяча (1687 р.), поблизу Лебедина, під Конотопом останнього працювали гути (склоробні підприємства). Однією з найбільш поширеною галуззю мануфактурної промисловості було металургійне виробництво, де за допомогою енергії води та млинової техніки здійснювалася механізація трудомістких виробничих процесів при виплавленні заліза. На початку ХУІІІ ст. налічувалося 22 рудні (металургійні млини) [15, с. 208].

Предметом уваги гетьмана та його уряду була внутрішня торгівля. Видавалися дозволи на організацію та проведення ярмарків, торгів і базарів, котрі здійснювали зв'язок між сільським господарством і промисловістю, ремеслом, між містом і селом. Наприкінці ХУІІІ ст. щорічно проводилося до 390 ярмарків, 8680 базарів і торгів [14, с. 196, 201].

Зростає кількість крамниць, лавок, магазинів, які торгували місцевими і закордонними виробами. Товарообіг між містом і селом збільшувався по мірі зростання сільського господарства, ремесла і промислів. Поширення набувала діяльність підрядчиків, котрі, за дорученням царської казни та підтримки гетьманського уряду, займалися закупівлею і постачанням для потреб армії та флоту хліба, полотна, сукна, селітри, щоглового дерева та ін.

Проводяться заходи по упорядкуванню та зміцненню зовнішньо-економічних торговельних зв'язків, в першу чергу з Московщиною. У Стародубі та Мглині споруджуються гостинні двори для московських купців і торгівців. До Московської держави вивозиться прядиво, льон, смола, ліс, поташ, селітра, полотно, вовна, щоглове дерево та ін. Приганяються великі гурти сірих круторогих волів, отари овець, табуни коней [14, с. 256].

Важливим центром зовнішньої торгівлі України з Московщиною стає місто Архангельськ. Царський уряд, на прохання гетьмана І. С. Мазепи, видає грамоту стародубському війту С.Шираю та купцю Є.Середі (1702 р.) на безмитну торгівлю прядивом в Архангельську [18, с. 329]. В 1704 році С. Ширай доставив з Мглина до Москви 1526 пудів прядива, звідки його син Яків, що торгував у Вологді, відправив до Архангельська. Торгівлею прядивом у великих обсягах у названому місті займалися й стародубські купці Д. Скорупа та Ф. Сухота [11, с. 35].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Перебуваючи на посаді гетьмана Лівобережної України (1687-1708 рр.), І. С. Мазепа, займаючись державними та політичними справами, вирішував і господарські питання. Як і попередні гетьмани, приділяє увагу ефективності сільськогосподарського виробництва, проводить реформування аграрних відносин. В умовах поглиблення товарно - грошових відносин земля стає товаром. Вона продається і купується, передається у спадкове володіння. Все виразніше проявляється спеціалізація у тваринництві, особливо у старшинських господарствах. Утверджується козацька власність на землю і селянське землеволодіння. Селянство отримує особисту свободу і право на спадкове користування землею та сільськогосподарськими угіддями. Свободу для селян, як і для всіх громадян, гетьман розглядав як ефективний спосіб успішного економічного розвитку країни.

По мірі розвитку товарно-грошових відносин господарства козацької старшини, рядових козаків і селян дедалі міцніше зв'язуються з ринком. Козаки і селяни одними із перших в Європі почали застосовувати на своїх землях нові форми господарювання, характерні фермерському типу. У нових формах козацько-селянських господарств І. С. Мазепа вбачав майбутнє Української держави.

В містах і містечках зростає чисельність ремісників різних спеціальностей, споруджуються промисли по переробці сільськогосподарської продукції та місцевих сировинних ресурсів. Помітного поширення набувають борошномельне та винокурне виробництва. На землях козацької старшини, в окремих козацьких і селянських господарствах споруджуються підприємства мануфактурного типу. Розвивається мануфактурна промисловість: залізоплавильна, поташна, склоробна і селітроварна.

Розширяється внутрішня і зовнішня торгівля. Організуються і проводяться ярмарки, торги і базари. Зростає чисельність крамниць, магазинів, лавок тощо. З'являються купці різних професій. На місцевих та зовнішніх ринках продається зерно, худоба, поташ, селітра, льон, прядиво, вовна, щоглове дерево ін. Важливим центром зовнішньої торгівлі України стає місто Архангельськ.

Новий господарський устрій, який заперечував велике феодальне землеволодіння, панщинну систему господарювання та кріпацтво, формувався в умовах жорстокої боротьби за незалежність. Царський уряд намагався будь якою ціною ліквідувати автономію України, реставрувати феодально-кріпосницькі відносини.

Джерела та література

1. Борисенко В.Й. Соціально - економічний розвиток Лівобережної України в другій половині XVII ст. К.: Наукова думка, 1986. 364 с.
2. Грушевський М.С. Очерк истории украинского народа. К.: Либідь, 1991. 325 с.
3. Дорошенко Д.І. Нарис історії України. Львів: Євросвіт, 1991. 456 с.
4. Ефименко А.Я. История украинского народа. К.: Наукова думка, 1990. 386 с.
5. Злупко С.М. Економічна думка України (від давнини до сучасності): навчальн. посібник. Львів: вид - во ЛНУ ім. І.Я.Франка, 2000. 429 с.

6. Злупко С.М. Персоналії і теорії української економічної думки: навчальн. посібник. Львів: Євросвіт, 2002. 405 с.
7. Злупко С.М. Українська економічна думка в добу Гетьманщини: навчальн. посібник. Львів: вид - во ЛНУ ім. І.Я.Франка, 1993. 246 с.
8. Корнійчук Л.Я. Історія економічної думки України: навчальний посібник. К.: КНЕУ, 2004. 431 с.
9. Костомаров Н.И. Русская история. В жизнеописаниях ее главнейших деятелей. М.: Эксмо, 2009. 360 с.
10. Лановик Б.Д., Лазарович М.В. Ілюстрована історія України: короткий курс лекцій. Тернопіль: Джура, 2003. 428 с.
11. Лазаревский А.М. До истории торговли пенькой Стародубья с границей в начале ХУІІІ века. *Чтения в историческом обществе Нестора - летописца*. 1901. Вып. 1. С. 34 - 38.
12. Нечитайло В.В. Селянське господарство фермерського типу в Україні: історія і сучасність. Кам'янець - Подільський: Аксиома, 2004. 436 с.
13. Оглоблин О.П. Гетьман Іван Мазепа та його доба. 2-е вид., доп. Нью-Йорк, Київ, Львів, Париж, Торонто, 2001. 195 с.
14. Павлова О.М. Товарна форма організації суспільного виробництва в умовах розвитку національної економіки України (другої половини ХVІІ - кінця ХVІІІ ст.): монографія Луцьк. Видавництво «Терен», 2019. 480 с.
15. Стрішенець М.М., Павлова О.М., Павлов К.В. Просте товарне виробництво і зародження мануфактур в Україні: монографія. Луцьк. Видавництво «Терен», 2019. 292 с.
16. Стрішенець О.М. Товарне виробництво і торгівля в Україні (друга половина ХVІІ – кінець ХVІІІ ст.): монографія. Чернівці: Місто, 2009. 304 с.
17. Стрішенець О.М. Залізоплавильне виробництво Лівобережної та Слобідської України у ХVІІІ ст. *Економіка: проблеми теорії та практики. Збірник наук. праць*. Вип. 221. Т. 1. Дніпропетровськ: вид - во Дніпропетровськ. нац. ун - ту, 2006. С. 207 - 214.
18. Стрішенець М.М. Діяльність гетьманського уряду по розвитку залізоплавильних промислів на Лівобережній Україні у другій половині ХVІІ - ХVІІІ ст. *Економіка: проблеми теорії та практики. Збірник наук. праць*. Вип. 169. Дніпропетровськ: вид - во Дніпропетровськ. нац. ун - ту, 2003. С. 47 - 53.
19. Таирова - Яковлева Т.Г. Мазепа. М.: Новый мир, 2008. 233 с.
20. Тищенко М.Ф. Нариси історії зовнішньої торгівлі Стародубщини в ХVІІІ ст. *Записки історико - філологічного відділу Української АН*. 1931. Кн. 26. С. 327 - 345.
21. Федоренко П.К. Рудни Лівобережної України в ХVІІ - ХVІІІ вв. М.: изд - во АН СССР, 1960. 263 с.
22. Pavlov, K., Pavlova, O, & Kupchak, V. (2019). Integral Indicators Based on Competitiveness Capacity Characteristics of Regional Real Estate Markets of Ukraine. *Journal of Competitiveness*, 11(3), 87–108. <https://doi.org/10.7441/joc.2019.03.06>

References

1. Borisenko, W. J. (1986). Sozialno – ekonomishnij roswitok Liwobereshej Ukraini w drugie polowini 17 w. Kviv: Naukowa dumka, 364 [in Ukrainian].
2. Gruschewski, M.S. (1991). Osherk istorii ukrainskogo naroda. Kviv: Lubid, 325 [in Russian].
3. Doroschenko, D. I. (1991). Naris istorii Ukraini. Lwiw: Ewroswit, 456 [in Ukrainian].
4. Ejimenko, A. J. (1990). Istorij ukrainskogo naroda. Kviv: Naukowa dumka, 386 [in Russian].
5. Zlupko, S. M. (2000). Ekonomishna dumka Ukraini (wid dawnosti do sushasnosti): nawshaln. posibnik. Lwiw: wid-wo LNU im.I.J.Franka, 429 [in Ukrainian].
6. Zlupko, S. M. (2002). Personalii i teorii ukrainskoi ekonomishnoj dumki: nawshaln. posibnik. Lwiw: Ewroswit, 405 [in Ukrainian].
7. Zlupko, S. M. (1993). Ukrainska ekonomishna dumka w dobu Hetmanshini. Lwiw: wid-wo LNU im.I.J.Franka, 246 [in Ukrainian].
8. Kornijshuk, L. J. (2004). Istorია ekonomishnoj dumki Ukraini: nawshaln. posibnik. Kviv: KNEU, 431 [in Ukrainian].
9. Kostomarow, N. I. (2009). Ruskai istoria. W schizneopisaniach ee glawnejschish dejtelej. M.: Eksmo, 360 [in Russian].
10. Lanowik, B. D., Lazarewish M.W. (2003). Iljstrowana istoria Ukraini: korotkij kurs lekzij. Ternopil: Dshura, 428 [in Ukrainian].
11. Lazarewski, A. M. (1901). Do istorii torgowli penkoj Starodubj s zagranizej w nashale 18 weka. *Shtenij w istorisheskom obschestwe Nestora - letopisza*, wip. 1, 34-38 [in Russian].
12. Neshitajlo, W. W. (2004). Seljnske gospodarstwo fermerskogo tipu w Ukraini: istorij i sushasnist. Kamjnez-Podolskij: Aksioma, 436 [in Ukrainian].

13. Ogloblin, O. P. (2001). Hetman Iwan Mazepa ta jogo doba. 2–e wid. dop. Njo–Jork, Kviv, Lwiw, Paris, Toronto, 195 [in Ukrainian].
14. Pavlova, O. M. (2019). *Tovarna forma orhanizatsiyi suspil'noho vyrobnytstva v umovakh rozvytku natsional'noyi ekonomiky Ukrayiny (druhoyi polovyny XVII - kintsya XVIII st.)* [Commodity form of organization of social production in the conditions of development of the national economy of Ukraine (second half of the XVII - end of the XVIII century)]. Teren Publishing House. Lutsk. [in Ukrainian].
15. Strishenets, M. M., Pavlova, O. M., Pavlov, K. V. (2019). *Proste tovarne vyrobnytstvo i zarodzhennya manufaktur v Ukrayini* [Simple commodity production and the emergence of manufactories in Ukraine] Teren Publishing House. Lutsk. [in Ukrainian].
16. Strischenez, O. M. (2009). Towarne wirobniztwo i torgowlj w Ukraini (druga polowina 17 – kinez 18 w.): monografia. Sherniwzi: Misto, 304 [in Ukrainian].
17. Strischenez, O. M. (2006). Zalizoplawilne wirobniztwo Liwodereshnoj i Slobidskoj Ukraini u 18 st. *Ekonomika: problemi teorii ta praktiki zbirnik nauk praz.* Wip.221. T. 1.Dnipropetrowsk: wid-wo DNU, 207-214 [in Ukrainian].
18. Strischenez, M .M. (2003). Dijlnist getmanskogo urjdu po rozwitku zalizoplawilnich promislow na Liwobereshnij Ukraini u drugij polowini 17- 18 st. *Ekonomika: probkemi teorii ta praktiki: zdirmek nauk. praz.* Wip. 169.Dnipropetrowsk: wid - wo DNU, 47- 53 [in Ukrainian].
19. Tairowa- Jkowljwa, T. H. (2008). Mazepa. M.: Nowij mir, 236 [in Russian].
20. Tischenko, M. F. (1931). Narisi istorii zownischnoi torgiwli Starodubschini w 18 st. *Zapiski istoriko - filologishnogo widdilu Ukrainskoj AN.* Kn. 26, 327- 345 [in Ukrainian].
21. Fedorenko, P. K. (1960). Rudni Lewobereshnoj Ukraini w 17-18 w. M.: izd-wo AN SSSR, 263 [in Russian].
22. Pavlov, K., Pavlova, O, & Kupchak, V. (2019). Integral Indicators Based on Competitiveness Capacity Characteristics of Regional Real Estate Markets of Ukraine. *Journal of Competitiveness*, 11(3), 87–108. <https://doi.org/10.7441/joc.2019.03.06>

Стаття надійшла до редакції 05.12.2020 р.

УДК 364.3

Колосок Андрій,
кандидат економічних наук, доцент,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра економіки та природокористування,
м. Луцьк; ORCID ID 0000-0001-9167-5430
e-mail: kolosok.andrew@vnu.edu.ua

<https://doi.org/10.29038/2786-4618-2021-02-16-23>

АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ

У статті розглянуто сучасні проблеми соціального захисту в Україні. Проаналізовано динаміку держаних соціальних стандартів за останнє десятиріччя у національній валюті та доларовому еквіваленті. Відмічено наявні тенденції збільшення мінімальної заробітної плати та зменшення прожиткового мінімуму в доларовому еквіваленті. Розраховано динаміку співвідношення прожиткового мінімуму до мінімальної заробітної плати, виявлено її негативну тенденцію та пояснено причини виникнення. Досліджено особливості соціального захисту у Волинській області, розглянуто систему субсидій та пільг на оплату житлово-комунальних послуг, виплату державної соціальної допомоги, санаторно-курортне оздоровлення, пільгове забезпечення тощо. Сформовано пріоритетні напрями реструктуризації системи соціального захисту, з метою покращення її ефективності та адресності.

Ключові слова: соціальний захист, державні соціальні стандарти.

Колосок Андрей,
кандидат экономических наук, доцент,
Волынский национальный университет имени Леси Украинки,
кафедра экономики и природопользования,
г. Луцк

АКТУАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ НАСЕЛЕНИЯ

В статье рассмотрены современные проблемы социальной защиты в Украине. Проанализирована динамика государственных социальных стандартов за последнее десятилетие в национальной валюте и долларом эквиваленте. Отмечено имеющиеся тенденции увеличения минимальной заработной платы и уменьшение прожиточного минимума в долларом эквиваленте. Рассчитано динамику соотношения прожиточного минимума к минимальной заработной плате, выявлено ее негативную тенденцию и объяснены причины возникновения. Исследованы особенности социальной защиты в Волынской области, рассмотрены система субсидий и льгот на оплату жилищно-коммунальных услуг, выплата государственной социальной помощи, санаторно-курортное оздоровление, льготное обеспечение... Сформированы приоритетные направления реструктуризации системы социальной защиты, с целью улучшения ее эффективности и адресности.

Ключевые слова: социальная защита, государственные социальные стандарты.

Kolosok Andrii,
PhD in Economics, Associate Professor,
Lesya Ukrainka Volyn National University,
Department of Economics and Nature Management,
Lutsk

CURRENT ASPECTS OF SOCIAL PROTECTION OF THE POPULATION

Introduction. Under conditions of total impoverishment of the population, the problem of its social protection is becoming increasingly relevance. Low wages, high utility tariffs, a significant number of beneficiaries, disparities between the minimum and maximum pension are the reasons of social tension in society. An effective system of social protection must ensure a decent standard of living and prevent new social conflicts.

The purpose of the article. The purpose of the study is to discuss the theoretical aspects of social protection, the study of the dynamics and interconnection of state social standards in Ukraine and the features of social protection in the Volyn region. In accordance with the set goal, the following research objectives have been identified: to reveal modern problems of social protection in Ukraine; analyze the dynamics of state social standards; to study the features of social protection in the Volyn region.

Results. The analysis of the dynamics of state social standards showed their increase in the national currency, but in dollar terms only the minimum wage increased, and the subsistence level decreased, which led to a general trend of decreasing the ratio of the subsistence minimum to the minimum wage.

Thus, from 2010 to 2021, the dollar against the hryvnia increased 3.54 times, the subsistence level 2.65 times, and the minimum wage 6.5 times. That is, in dollar terms, there was an increase in the minimum wage from \$ 116 in 2010 to \$ 212 (+ 83.7%) in 2021 and a decrease in the subsistence level from \$ 103 in 2010 to \$ 77 (-25.1%) in 2021. This situation is explained by the outstripping growth of the minimum wage compared to the subsistence level, due to the interest of public authorities in increasing revenues from the single social contribution (22% to the wage fund), and unwillingness to increase social costs tied to the subsistence level.

It should be noted a significant decline in state social standards in dollar terms in 2015-2016, in particular the minimum wage decreased by 43% and 23% respectively, and the subsistence level decreased by 49% and 25% respectively, due to significant inflationary processes caused by changes in political situation, the annexation of Crimea and the start of hostilities in the east.

Conclusions. Social protection of the population is the main function of the state and requires redistribution of income in order to ensure social harmony. The basis for overcoming poverty in the country should be to increase the share of the middle class in society, only this will have a lasting effect and bring the country out of social crisis.

The size of state social standards is a matter of concern, as they are currently the lowest in Europe. This causes a significant amount of social benefits, including subsidies, increases social tensions in society and leads to a significant outflow of labor.

Changes to the procedure for providing housing subsidies defined by the Resolution of the Cabinet of Ministers of 14.04.2021 № 420 significantly limited and complicated the procedure for obtaining it, which led to panic among the population, long queues to local departments of social policy and increased public dissatisfaction with the existing pricing system for housing and communal services.

In order to improve the well-being of citizens, it is necessary to: form a strategy to overcome poverty in the country; redirect funds from subsidizing the population to increase the minimum wage; to change the principles of pricing for housing and communal services in the direction of their reduction, through structural changes in the gas and electricity market; review the size and procedure for forming the subsistence level; abolish special pensions, ensuring a gap between the minimum and maximum pensions of no more than five times, replace the system of benefits with targeted payments.

Key words: the social protection, state social standards.

Постановка проблеми та її значення. За умов тотального зубожіння населення проблема його соціального захисту набирає все більшої актуальності. Низький рівень заробітних плат, високі комунальні тарифи, значна кількість пільговиків, диспропорції між мінімальною та максимальною пенсією спричиняють соціальну напругу в суспільстві. Саме ефективна система соціального захисту повинна забезпечити гідний рівень життя населення та не допустити нових соціальних конфліктів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблем соціального захисту населення займалися багато вчених, зокрема: Данилюк О. І. [5], Кришень О.В. [5], Міщенко Л. О. [6], Огінська А. Ю. [7], Смирнова І. І. [8], Ткачук В. О. [9], Філіпчук В. Р. [10], Чорна М. [11] та ін.

Зокрема, досліджуючи сучасний стан соціального захисту та соціального забезпечення населення в Україні Міщенко Л. О. дотримується думки: «що одним із напрямів ефективного використання бюджетних коштів у соціальній сфері є подальше провадження програмно-цільового методу. Саме розробка бюджетних програм в цій сфері забезпечить ефективне використання коштів, та забезпечить досягнення соціального ефекту»[6].

Смирнова І. І. зазначає: «в умовах економічної нестабільності та катастрофічної нестачі коштів, зростання числа осіб, що потребують державної допомоги, фінансування соціальної сфери залишається актуальною проблемою, для вирішення якої доцільно залучати не лише державу, а й пересічних громадян та господарюючі структури» [8, 211].

«Соціальне забезпечення як передумова подолання бідності та соціальної ізоляції населення» розглядає Ткачук В.О. Відзначаючи: що «при підвищенні соціальних нормативів у країні рівень життя населення продовжує знижуватися, і діюча система соціального захисту не може зарадити цьому через надання різноманітних пільг у тому вигляді, в якому вони надаються зараз [9, 69].

Згідно думки Філіпчука В. Р.: «система заходів соціального захисту та наявні програми соціального спрямування не є ефективними засобами зниження рівня чи подолання бідності в Україні. Це також означає, що обсяг соціальних трансфертів, які мають на меті зниження рівня бідності, можна значно зменшити, якщо вони будуть адресними і спрямовуватимуться безпосередньо малозабезпеченим категоріям населення» [10, 147].

Кришень О.В. розглядає дану проблему з позиції регіонального підходу: «ефективність розроблення та реалізації соціальної політики в регіоні формується як результат соціальної компетентності представників депутатського корпусу щодо цілей, принципів, методів, змісту та результатів трансформацій у ключових секторах соціальної сфери (охорона здоров'я, соціальний захист, освіта)» [5, 56].

На думку Данилюк О. І.: «в умовах економічної нестабільності та катастрофічної нестачі коштів, зростання числа осіб, що потребують державної допомоги, фінансування соціальної сфери залишається актуальною проблемою, для вирішення якої доцільно залучати не лише державу, а й пересічних громадян та господарюючі структури» [2].

Огінська А. Ю. вважає: «в соціально-орієнтованій державі соціальний захист населення повинен бути зорієнтований не тільки на матеріальне забезпечення й обслуговування окремих категорій і груп населення, а й на підтримку та забезпечення гідного матеріального і соціального становища усіх громадян» [7, 133].

Однак, незважаючи на наявність значної кількості наукових праць у цій сфері, соціальний захист потребує подальшого вивчення. Зокрема, необхідно підвищити ефективність використання коштів на правлених в соціальну сферу, забезпечити адресність надання соціальної підтримки населенню, переглянути принципи формування мінімальних соціальних стандартів.

Мета і завдання статті. Мета дослідження – обґрунтування теоретичних аспектів соціального захисту, дослідження динаміки і взаємозв'язку державних соціальних стандартів в Україні та особливостей соціального захисту у Волинській області. Відповідно до поставленої мети, визначено наступні завдання дослідження:

- розкрити сучасні проблеми соціального захисту в Україні;
- проаналізувати динаміку державних соціальних стандартів;
- дослідити особливості соціального захисту у Волинській області.

Викладення основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. Значною проблемою вітчизняної системи соціального захисту населення є невідповідність державних соціальних стандартів реальній економічній ситуації в країні. Зокрема, це чітко відслідковується при аналізі динаміки та співвідношення прожиткового мінімуму та мінімальної заробітної плати за останнє десятиріччя (Таблиця 1).

Так з 2010 по 2021 року курс долара до гривні зріс в 3,54 рази, прожитковий мінімум в 2,65 рази, а мінімальна заробітна плата в 6,5 рази. Тобто у доларовому еквіваленті відбулося зростання мінімальної заробітної плати з 116 \$ в 2010 році до 212 \$ (+83,7%) в 2021 році і зменшення прожиткового мінімуму з 103 \$ в 2010 році до 77 \$ (-25,1%) в 2021 році. Дана ситуація пояснюється випереджаючим зростанням мінімальної заробітної плати у порівнянні з прожитковим мінімумом, що зумовлено зацікавленістю державних органів управління у зростанні надходжень від відрахувань єдиного соціального внесу (22% до фонду оплати праці), та не бажанням збільшувати соціальні витрати прив'язані до прожиткового мінімуму.

Необхідно відмітити, значне падіння державних соціальних стандартів в доларовому еквіваленті у 2015-2016 роках, зокрема мінімальна заробітна плата зменшилася на 43% і 23% відповідно, а прожитковий мінімум зменшився на 49% і 25% відповідно, що зумовлено значними інфляційними процесами викликаними зміною політичної ситуації, анексією Криму та початком бойових дій на сході країни.

На рисунку 1 зображена динаміка співвідношення у доларовому еквіваленті прожиткового мінімуму до мінімальної заробітної плати за останні десять років. Зокрема, протягом 2010-2014 років

спостерігалось незначне зростання з 89% у 2010 до 97% у 2014 році, а з 2015 року до 2021 року відбулось стрімке падіння з 85% до 36%. Даний графік чітко відображає загальну тенденцію до зубожіння української нації, та пояснюється не відповідністю прожиткового мінімуму реальними потребами населення, зокрема, цінам на продукти харчування, житлово-комунальні послуги, тощо.

Щодо соціального захисту населення у Волинській області, то на соціальні виплати 2020 року з державного бюджету профінансовано 2,2 млрд. грн., які отримали 89,6 тисяч сімей, з них 646,8 млн. грн. отримали 36,9 тисяч родин згідно державної допомоги сім'ям з дітьми.

Державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям у 2020 році в області отримало 9,4 тисяч родин (з них 56 % багатодітні) на загальну суму 541,5 млн. грн., середній розмір даної допомоги склав 5883 грн. Соціальну стипендію у минулому році отримувало 906 студентів професійно-технічних училищ та університетів на загальну суму 12,9 млн. грн.

Таблиця 1

**Динаміка та співвідношення державних соціальних стандартів,
станом на 1 січня відповідного року [3; 4]**

Рік	Курс грн. за дол.	Мінімальна заробітна плата (МЗП)						Прожитковий мінімум (ПМ)						ПМ/ МЗП
		грн.	+, -	%	дол.	+, -	%	грн.	+, -	%	дол.	+, -	%	
2010	7,98	922	-		116	-	-	825	-	-	103	-	-	89
2011	7,96	1004	82	9	126	11	9	894	69	8	112	9	9	89
2012	7,99	1118	114	11	140	14	11	1017	123	14	127	15	13	91
2013	7,99	1147	29	3	144	4	3	1108	91	9	139	11	9	97
2014	7,99	1218	71	6	152	9	6	1176	68	6	147	9	6	97
2015	15,76	1378	160	13	87	-65	-43	1176	0	0	75	-73	-49	85
2016	23,78	1600	222	16	67	-20	-23	1330	154	13	56	-19	-25	83
2017	26,69	3200	1600	100	120	53	78	1544	214	16	58	2	3	48
2018	27,89	3723	523	16	133	14	11	1700	156	10	61	3	5	46
2019	27,68	4173	450	12	151	17	13	1853	153	9	67	6	10	44
2020	23,67	4723	550	13	200	49	32	2027	174	9	86	19	28	43
2021	28,27	6000	1277	27	212	13	6	2189	162	8	77	-8	-10	36

Станом на 01.01.2021 року 82,5 тис. родин області отримувало житлові субсидії, у середньому розмір компенсації складав 1550 грн. У зв'язку з карантинними обмеженням департаментами соціального захисту проведено автоматичний (без особистої присутності отримувачів) перерахунок житлових субсидій на опалювальний період 2020 - 2021 років. Окрім того, з 1 травня 2020 року згідно поданих нових пакетів документів призначено субсидію на житлово-комунальні послуги 14,1 тис. родин, а 1,4 тис. родинам було відмовлено через не відповідність вимогам [1].

За 2020 рік по субсидію на тверде паливо та скраплений газ звернулося 17,6 тис. родин, позитивне рішення отримали 15,5 тис. родин на загальну суму 56,2 млн. грн., середній розмір компенсації складав 3 443,71 грн. на сім'ю.

Пільги у грошовій готівковій формі на оплату житлово-комунальних послуг у 2020 році профінансовано на рахунки понад 12 тисяч осіб на загальну суму 101,5 млн. гривень, у безготівковій формі – понад 48 тисяч осіб на суму 196,3 млн. гривень. Готівкою пільгу на придбання твердого палива та скрапленого газу отримали 26,1 тисячі пільговиків на суму 42,2 млн. грн.

Забезпечується надання допомоги на оплату житлово-комунальних послуг внутрішньо переміщеним особам. Зокрема, у 2020 році щомісячну адресну допомогу для покриття витрат на проживання одержували 1,3 тис. внутрішньо переміщених осіб на суму 12,9 млн. грн.

На території Волинської області станом на 1 січня 2021 проживало 1983 родини вимушених переселенців, до складу яких входили 3122 особи, в тому числі: із Донецької області – 1469 осіб (684

жінки, 481 чоловік, 304 дитини), із Луганської області – 1143 особи (453 жінки, 433 чоловіка, 258 дітей), з АР Крим – 510 осіб (167 жінок, 210 чоловіків, 133 дитини) [3].

В області продовжується робота направлена на розвиток сімейних форм виховання. Зокрема, протягом 2020 року виплачено 29,6 млн. грн. допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, та грошового забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам за надання соціальних послуг у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях, здійснення видатків на сплату за них єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Окрім того, здійснено виплату 63,5 млн. грн. допомоги на дітей (994 дитини), над якими встановлено опіку чи піклування [1].

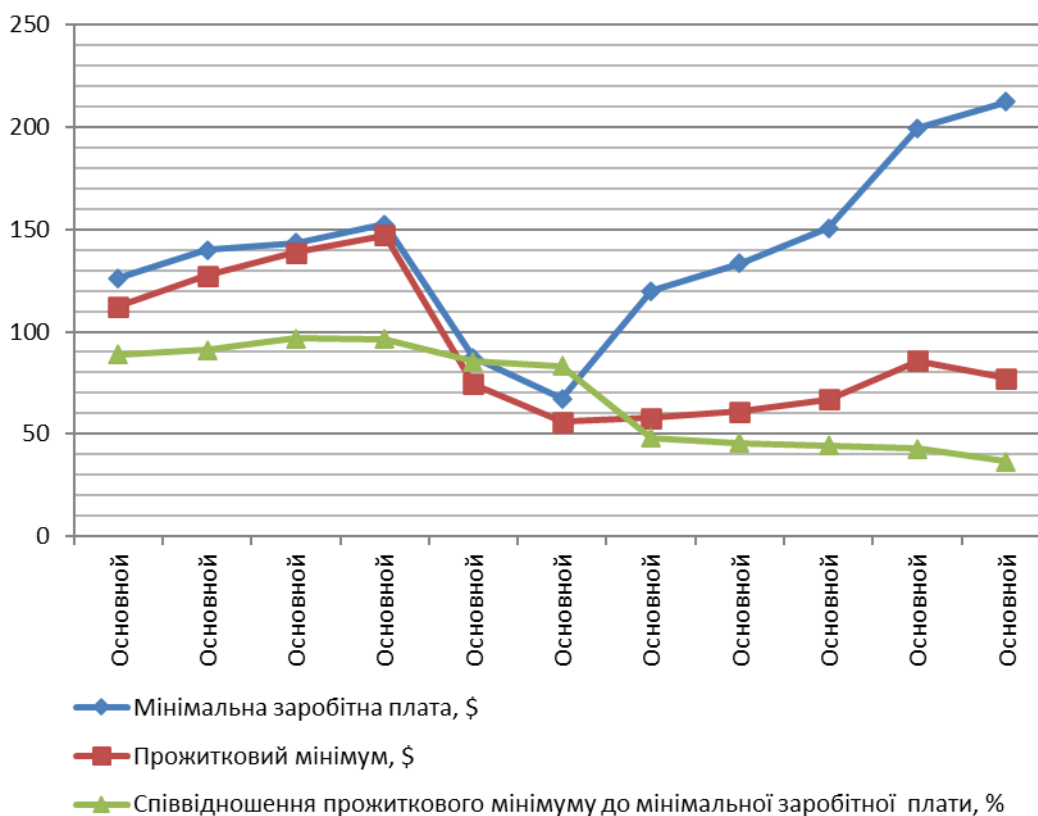

Рис. 1. Динаміка та співвідношення прожиткового мінімуму до мінімальної заробітної плати, станом на 1 січня відповідного року [3; 4]

Системою соціального захисту країни передбачені додаткові заходи на період карантину. Зокрема, згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 01.04.2020 р. № 251 «Деякі питання підвищення пенсійних виплат і надання соціальної підтримки окремим категоріям населення у 2020 році», здійснено одноразові виплати в сумі 1000 грн. 16,8 тисячам громадян. Згідно з програмою виплат допомоги на дітей фізичним особам – підприємцям, які перебувають на спрощеній системі оподаткування (перша та друга група платників єдиного податку), фінансову допомогу отримали 3,3 тисячі підприємців (на 4,5 тисяч дітей) на загальну суму – 51,8 млн. грн., в середньому дана допомога склала 1 998,3 грн. [3].

У Волинській області забезпечується соціальний захист багатодітних жінок, так протягом 2020 року їм виплачено одноразову грошову винагороду в розмірі двадцять один мільйон гривень. З поданих 294 пакетів документів претенденток на представлення до присвоєння почесного звання «Мати-героїня», 221 клопотання підтримано та здійснено разових виплат на загальну суму 2,2 млн. грн.

Згідно даних ЄДАРП (Єдиний державний автоматизований реєстр осіб, які мають право на пільги) станом на 1 січня 2021 р. на обліку у департаментах соціального захисту населення перебуває

12050 учасників ООС (Операція Об'єднаних сил), яким присвоєно статус учасників бойових дій та осіб із інвалідністю внаслідок війни. Окрім того, 236 осіб зареєстрованих у Волинській області загинули за час проведення Операції Об'єднаних сил.

На санаторно-курортне лікування даної категорії пільговиків з державного бюджету у 2020 році виділено 8,5 млн. грн., за рахунок яких було забезпечено путівками 652 учасника бойових дій. Психологічну реабілітацію надано 216 учасникам ООС на суму 2,3 млн. грн., послуги професійної адаптації отримали 136 осіб загальним кошторисом 883,6 тис. грн., за належні для отримання жилі приміщення виплачено 11651,7 тис. грн. 11 одержувачам [3].

Щодо забезпечення автотранспортом пільгових категорій населення Волинської області, то протягом 2020 року видано чотири автомобілі, що надійшли до департаменту соціального захисту Волинської обласної державної адміністрації як гуманітарна допомога для подальшої передачі конкретним особам, що перебувають в черзі на отримання спецавтотранспорту. Надано дозвіл на перереєстрацію гуманітарних автомобілів після десятирічного терміну експлуатації одинадцяти особам з інвалідністю; після смерті осіб з інвалідністю – чотирьом членам сім'ї померлих осіб; п'ять автомобілів знято з обліку після смерті осіб з інвалідністю та надано дозвіл на безоплатну передачу у власність автомобілів, після десятирічного річного терміну експлуатації для дванадцяти осіб.

Соціальні послуги вразливим категоріям населення Волинської області у 2020 році надавали: 18 територіальних центрів соціального обслуговування; 14 центрів надання соціальних послуг об'єднаних територіальних громад: Голобської, Поворської, Дубівської, Павлівської, Литовезької, Колківської, Іваничівської, Велицької, Оваднівської, Поромівської, Цуманської, Торчинської, Дубечненської, Старовижівської та структурні підрозділи з питань надання соціальних послуг виконавчих комітетів ОТГ Смолигова, Княгининка, Боратина, Колодяжного, Забороля, Люблинця, Гіркополонки, Липин; 1 - центр надання соціальних послуг Ковельської районної ради.

В структурі територіальних центрів та центрів надання соціальних послуг функціонують: 36 відділень соціальної допомоги вдома, 17 відділень стаціонарного догляду для постійного проживання, 12 відділень організації надання адресної натуральної та грошової допомоги, відділення соціально-психологічної допомоги, відділення соціально - психологічних послуг, відділення соціально-медичної профілактики, відділення денного перебування, три відділення соціально-інноваційних та соціально-побутових послуг, чотири окремих структурних підрозділів Університет третього віку.

Протягом 2020 року суб'єкти, що надавали соціальні послуги виявили та надали соціальні послуги більше 24 тис. чол., що становить 99,9 відсотків до потреби. Станом на 01.01.2021 в шести інтернатних закладах Волинської області проживає 712 підопічних, з них 579 у психоневрологічних інтернатах [1].

Висновки. Соціальний захист населення є основною функцією держави та потребує значного перерозподілу доходів, заради забезпечення суспільної злагоди. Стратегічною засадою подолання бідності в країні має стати збільшення частки середнього класу в суспільстві, лише це забезпечить сталий розвиток країни і виведе суспільство із наявної соціальної кризи.

Проведений аналіз динаміки значень державних соціальних стандартів, показав їх збільшення у національній валюті, проте у доларовому еквіваленті зросла лише мінімальна заробітна плата, а прожитковий мінімум зменшився, що призвело до загальної тенденції зменшення співвідношення прожиткового мінімуму до мінімальної заробітної плати.

Велике занепокоєння викликає розмір державних соціальних стандартів, адже на даний момент вони є найменшими в Європі. Це спричинює значну кількість соціальних виплат, зокрема субсидій, підвищує соціальної напругу в суспільстві та призводить до значного відтоку робочої сили.

У Волинській області лише на потреби з соціальних виплат протягом 2020 року було виділено 2,2 млрд. грн., які отримали 89,6 тисяч сімей. Характерною особливістю регіону є велика кількість отримувачів субсидій та пільг, що спричинено низьким середнім рівнем оплати праці, наявністю районів, що постраждали від наслідків Чорнобильської катастрофи, збільшенням кількості внутрішньо переміщених осіб, учасників антитерористичної операції та членів їх сімей.

Зміни до порядку надання житлової субсидії визначені Постановою КМУ від 14.04.2021 № 420 значно обмежили та ускладнили процедуру її отримання, що призвело до паніки серед населення, формування довжелезних черг до місцевих департаментів соціальної політики та ще більше

посилило незадоволення населення існуючою системою ціноутворення на житлово-комунальні послуги.

З метою поліпшення добробуту громадян необхідно: сформувати стратегію подолання бідності в країні; перенаправити кошти з субсидіювання населення на збільшення мінімальної заробітної плати; змінити принципи ціноутворення на житлово-комунальні послуги в сторону їх зменшення, шляхом структурних змін на ринку газу та електроенергії; переглянути розміри та порядок формування прожиткового мінімуму; відмінити спеціальні пенсії, забезпечивши розрив між мінімальною і максимально пенсією не більше п'ятикратного розміру, замінити систему пільг адресними виплатами.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в розробці ефективних механізмів адресного соціального захисту населення, аби при мінімальних фінансових дотаціях досягнути максимальних соціальних стандартів.

Джерела та література

1. Волинська обласна державна адміністрація. URL: <https://voladm.gov.ua/> (дата звернення: 24.04.2021).
2. Данилюк О. І. Соціальний захист населення та фінансовий механізм його реалізації. *Ефективна економіка*. 2019. № 5. DOI: [10.32702/2307-2105-2019.5.50](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2019.5.50) (дата звернення: 05.05.2021).
3. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 01.05.2021).
4. Індеси Мінфіну. URL: <https://index.minfin.com.ua/> (дата звернення: 01.05.2021).
5. Кришень О. В. Сучасні тенденції формування, реалізації та розвитку регіональної соціальної політики в Україні. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2020, №1(44), С 52-58.
6. Міщенко Л. О. Сучасний стан соціального захисту та соціального забезпечення населення в Україні в умовах децентралізації: напрями подальшого розвитку. *Ефективна економіка*. 2017. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5867> (дата звернення: 04.05.2021).
7. Огінська А. Ю. Соціальний захист населення та фінансовий механізм його реалізації: теоретико - концептуальний зріз. *Економіка та держава*. 2018. № 4. С. 131-136.
8. Смирнова І. І., Лихошва О. Ю., Рак Н. В., Горієва Л. А. Соціальний захист населення на сучасному етапі: стан і проблеми в Україні. *Економічний вісник Донбасу*. 2020. № 3(61), С. 205-212.
9. Ткачук В. О. Соціальне забезпечення як передумова подолання бідності та соціальної ізоляції населення. *Економіка, управління та адміністрування*. 2019. № 3(89), С. 66-70.
10. Філіпчук В. Р. Тенденції та проблеми фінансового забезпечення соціального захисту населення за умов глобалізації. *Причорноморські економічні студії*. 2018. № 31, С. 141-147.
11. Чорна М. Сутність права громадян на соціальний захист. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 4, С. 151-156.

References

1. Volynska oblasna derzhavna administratsiia [Governor of Volyn Oblast]. (n.d.). voladm.gov.ua. Retrieved from <https://voladm.gov.ua/> [In Ukrainian].
2. Danyliuk, O. I. (2019) Sotsialnyi zakhyst naseleння ta finansovyi mekhanizm yoho realizatsii [Social protection of population and financial mechanism of its realization]. *Efektivna ekonomika – Efektivna ekonomika*, 5. Retrieved from DOI: [10.32702/2307-2105-2019.5.50](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2019.5.50) [in Ukrainian].
3. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. (n.d.). ukrstat.gov.ua. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [In Ukrainian].
4. Indeksy Minfinu [Indices of the Ministry of Finance]. (n.d.). index.minfin.com.ua Retrieved from <https://index.minfin.com.ua/> [In Ukrainian].
5. Kryshen, O. V. (2020) Suchasni tendentsii formuvannya, realizatsii ta rozvytku rehionalnoi sotsialnoi polityky v Ukraini [Modern trends in shaping, implementation, and development of regional social policy in Ukraine]. *Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia – Public Administration and Local Government*, 1(44), 52-58 [in Ukrainian].
6. Mishchenko, L. O. (2017) Suchasnyi stan sotsialnoho zakhystu ta sotsialnoho zabezpechennia naseleння v Ukraini v umovakh detsentralizatsii: napriamy podalshoho rozvytku [The current state of social protection and social security of the population in Ukraine in conditions of decentralization: directions of further development]. *Efektivna ekonomika – Efektivna ekonomika*, 11. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5867> [in Ukrainian].

7. Ohinska, A. Yu. (2018) Sotsialnyi zakhyst naseleння ta finansoyi mekhanizm yoho realizatsii: teoretyko - kontseptualnyi zriz [Social protection of the population and financial mechanism of its realization: theoretical and conceptual section]. *Ekonomika ta derzhava – Ekonomika ta derzhava*, 4, 131-136 [in Ukrainian].

8. Smyrnova, I. I., Lykhoshva, O. Yu., Rak N. V., & Horiieva L. A. (2020) Sotsialnyi zakhyst naseleння na suchasnomu etapi: stan i problemy v Ukraini [Social Protection of the Population at the Present Stage: State and Problems in Ukraine]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, 3(61), 205-212 [in Ukrainian].

9. Tkachuk, V. O. (2019) Sotsialne zabezpechennia yak peredumova podolannia bidnosti ta sotsialnoi izoliatsii naseleння [Social security as a background of overcoming poverty and social isolation of population]. *Ekonomika, upravlinnia ta administruvannia – Economics, Management and Administration*, 3(89), 66-70 [in Ukrainian].

10. Filipchuk, V. R. (2018) Tendentsii ta problemy finansovoho zabezpechennia sotsialnoho zakhystu naseleння za umov hlobalizatsii [Trends and problems of financial provision of social protection of the population under globalization conditions]. *Prychornomorski ekonomichni studii – Black sea economic studies*, 31, 141-147 [in Ukrainian].

11. Chorna, M. (2019) Cutnist prava hromadian na sotsialnyi zakhyst [The essence of the right of citizens to social protection]. *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo. – Entrepreneurship, Economy and Law*, 4, 151-156 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 15.05.2021 р.

УДК 330.1:330.34

Елісеєва Людмила,
доктор економічних наук, доцент,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра економіки та природокористування,
м. Луцьк, ORCID ID 0000-0002-8801-3329
e-mail: Yelisieieva.Liudmyla@vnu.edu.ua

<https://doi.org/10.29038/2786-4618-2021-02-24-33>

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ ЯК ЕКОНОМІЧНОГО ІНСТИТУТУ НА МІКРО-, МАКРОРІВНЯХ ТА ЕКОНОМІЧНИХ НАСЛІДКІВ СИНЕРГІЇ КООПЕРАТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

На основі синтезованого підходу через поєднання інституційно-еволюційної, біхевіористичної методології та синергетичного підходу визначено інституційну природу соціального капіталу, який конститується неформальними (спільними цінностями, укоріненими соціальними нормами та довірою) й формальними (мережевими зв'язками та моделями соціальної структури) субінститутами, та його роль як метаінституту, що є дієвим механізмом трансформації інституційної архітектури господарських систем та створення сприятливого середовища для формування нових інститутів та організацій, які надалі визначають цілі, моделі, характер економічного розвитку.

Ключові слова: соціальний капітал, економічний інститут, економічний розвиток, синергія кооперативної взаємодії.

Елісеєва Людмила,
доктор экономических наук, доцент,
Волинский национальный университет имени Леси Украинки,
кафедра экономики и природопользования,
г. Луцк

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К АНАЛИЗУ СОЦИАЛЬНОЙ КАПИТАЛА КАК ЭКОНОМИЧЕСКОГО ИНСТИТУТА НА МИКРО-, МАКРОУРОВНЯХ И ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПОСЛЕДСТВИЙ СИНЕРГИИ КООПЕРАТИВНОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ

На основании синтезированного подхода через сочетание институционально-эволюционной, биохевиористичной методологии и синергетического подхода определены институциональная природа социального капитала, который конституируется неформальными (общими ценностями, укорененными социальными нормами и доверием) и формальными (сетевыми связями и моделями социальной структуры) субинститутами, и его роль как метаинститута, что является действенным механизмом трансформации институциональной архитектуры хозяйственных систем и создание благоприятной среды для формирования новых институтов и организаций, которые в дальнейшем определяют цели, модели, характер экономического развития.

Ключевые слова: социальный капитал, экономический институт, экономическое развитие, синергия кооперативного взаимодействия.

Yelisieieva Liudmyla,
Ph. D. in Economics, Associate Professor
Lesya Ukrainka Volyn National University
Department of Economics and Nature Management,
Lutsk

METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE ANALYSIS OF SOCIAL CAPITAL AS AN ECONOMIC INSTITUTE AT MICRO-, MACRO-LEVELS AND ECONOMIC CONSEQUENCES OF SYNERGY OF COOPERATIVE INTERACTION

On the basis of the synthesized approach through a combination of institutional-evolutionary, behavioral methodology and synergetic approach the institutional nature of social capital is defined, which is constituted by informal (common values, rooted social norms and trust) and formal (network connections and models of social structure, its substitutions) role as a meta-institution, which is an effective mechanism for transforming the institutional architecture of economic systems and creating a favorable environment for the formation of new institutions and organizations that further define the goals, models, nature of economic development.

The methodological bases of the analysis of the institution of social capital have been improved through complex measurement of its components and their interrelation with dynamics of macroeconomic indicators (GDP, the structure of state budget expenditures, the volume of internal investments, etc.) and indicators of entrepreneurship development (number and dynamics of business entities creation, business sector structure, the level of capitalization and socialization of business), allowing to optimize the methodology for assessing the economic potential of the institution of social capital and develop recommendations to increase the economic return from its use as a resource of the national economy. The determinants that condition the specifics of the productive use of the economic potential of the social capital institution in the national economy in the context of global transformations are systematized. The factors of deformation of the social capital institution in the national economy are revealed, which is a consequence of the previous trajectory of development and leads to the transformation of social capital into a predominantly extractive institution.

Key words: social capital, economic institute, economic development, synergy of cooperative interaction.

Постановка проблеми та її значення. Постіндустріальна економіка характеризується високим рівнем динамізму та емерджентності, що спричиняє появу нових явищ, процесів та трендів суспільного розвитку, які потребують наукового осмислення та концептуалізації. Таку переоцінку не завжди вдається здійснити на засадах неокласичних підходів, оскільки на перебіг економічних процесів все більше впливають нееконімічні чинники (у тому числі соціальні норми, цінності, культура), які тривалий час недооцінювалися економістами. Це підштовхує останніх до розширення об'єкту досліджень та зміщення фокусу з природного, фізичного, фінансового на людський, інтелектуальний та соціальний капітали, які здатні конвертуватися в економічний та забезпечити отримання вигод індивідам, групам і суспільству загалом. Тому в сучасних умовах пришвидшення темпів глобалізації, стрімкого розвитку інформаційних технологій, формування мережевого суспільства виникає необхідність модернізації існуючої економічної парадигми з точки зору здатності загальноприйнятої економічної теорії релевантно пояснити сучасні процеси в міжнародній та національній економіці. Окремі припущення, які є ядром та захисним поясом неокласичної теорії, уже не відповідають сучасним реаліям. Серед них – стабільність та екзогенність уподобань, повна поінформованість економічних суб'єктів, відсутність трансакційних витрат під час економічного обміну, чітка специфікація прав власності, існування досконалої конкуренції тощо. У зв'язку з цим сформувалася потреба в критичному переосмисленні альтернативних напрямів розвитку економічної думки для того, щоб розширити науковий горизонт і збагатити методологічний інструментарій економістів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні перші дослідження соціального капіталу з'явилися на початку ХХІ ст. Серед них – праці О. Балакіревої, Б. Буркинського, З. Галушки, Н. Гражевської, О. Петрое та ін. Попри вагомий науковий результат вище зазначених робіт, на нашу думку, в сучасній економічній науці недостатньо систематизовано наукові погляди на роль соціального капіталу в економічному розвитку.

Мета і завдання статті. Метою статті є дослідження методологічних підходів до аналізу соціального капіталу як економічного інституту на мікро-, макrorівнях та економічних наслідків синергії кооперативної взаємодії.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. На думку відомого методолога Б. Коддуела, “не існує ніякого універсального й логічно досконалого методу оцінки якості теорій”, тобто єдино правильної наукової методології. У зв’язку з цим наявність якісно відмінних наукових уявлень про економічну реальність – важлива риса сучасної економічної науки, що є відповіддю на багатовимірність економіки як об’єкту пізнання. За твердженням відомого економіста ХХ ст. Дж. Хікса “наші теорії як інструменти аналізу діють подібно до шор ... це проміння світла, які висвітлюють одні частини об’єкту й залишають у сутінках інші” [11, с. 56]. Погоджуючись із ученим, вважаємо за необхідне в дослідженнях дотримуватися методологічного плюралізму, який передбачає використання підходів різних наукових шкіл, поліваріантність економічного мислення та дозволяє користуватися їх інструментарієм для всебічного вивчення об’єкту дослідження.

На сучасному етапі суспільного розвитку найбільш релевантною для вивчення кооперативної взаємодії, соціального капіталу на мікро- та макрорівнях, на нашу думку, є постнекласична методологія дослідження соціоекологоекономічних процесів [2]. На думку В. Степанова, до переваг останньої належать: 1) зростання ролі міждисциплінарних (інтегрованих) підходів, що дозволяє всебічно дослідити суспільний процес чи явище, долаючи методологічні лакуни окремих дисциплін; 2) посилення “людської складової” у методах дослідження та цивілізаційному сенсі, унаслідок чого людина стає ціллю, а не лише ресурсом економічного розвитку; 3) вивчення надскладних систем, здатних до саморозвитку, що більше відповідає сучасним реаліям; 4) нелінійність, нестійкість, коеволуція, самоорганізація як ключові характеристики економічного розвитку ХХІ ст. тощо. Серед методологічних принципів постнекласичної науки він виділив: 1) принцип дуалістичного погляду на глобальні процеси, відповідно до якого закріплюються уявлення про світ як єдину цілісну структуру, що самостійно розвивається, а, з іншого, – як нестабільний, нестійкий, нерівноважний, хаосогенний, невизначений; 2) принцип цілісності, що передбачає багатостороннє вивчення суспільних явищ і процесів за допомогою застосування методів різних наук; 3) принцип коеволуції – взаємообумовленість змін різних систем; 4) принцип пріоритетності дослідження історичного розвитку систем тощо [9, с. 57–58]. Названі принципи постнекласичної науки та інтегрований міждисциплінарний підхід до всебічного вивчення соціального капіталу як суспільного феномену уможливають використання методів та результатів досліджень не лише з економіки, а й соціології, історії, політики, права тощо. Це частково дозволяє подолати обмеженість вузькопрофільних досліджень і розкрити дану проблему з більш широкою перспективи.

Методологія постнекласичної науки корелюється з неортодоксальною інноваційно-еволюційною теорією розвитку Й. Шумпетера. У своїх ранніх працях Й. Шумпетер розрізняв два типи розвитку: “статика” та “динаміка”. Перша орієнтована на відтворення традиційної структури виробництва та не здатна значно збільшити сукупний продукт та підвищити рівень суспільного добробуту. На його думку, це “просте збільшення економіки, яке виявляється у збільшенні населення та багатства ... воно не передбачає жодних якісно нових явищ, а лише процеси адаптації такого самого типу, як зміни у звичних умовах” [13, с. 73]. “Справжнім” економічним розвитком він вважав “динаміку”, обумовлену поширенням інновацій та інноваційного підприємництва. Економічна динаміка ґрунтується на поширенні нововведень, трансформації економічної структури, взаємозв’язків між “новим” та “старим” виробництвом тощо. Й. Шумпетер виділив п’ять видів інновацій: виробництво нових товарів, освоєння нових ринків, застосування нових технологій і техніки, відкриття нових джерел сировини та нову галузеву організацію. Їх джерелом вважав економічне новаторство, яке є економічною функцією підприємця. Водночас саме інновації є ключовим чинником “творчої руйнації” – здатності економічної системи видаляти застарілі елементи та оновлювати економічні структури. Й. Шумпетер стверджував, що капіталістичній системі притаманна тенденція до саморуйнації, яка на початковому етапі може виявлятися у формі “гальмування прогресу”, коли система “не тільки руйнує власну інституційну структуру, а й створює умови для іншої” [12, с. 69–70]. Така руйнація відбувається завдяки інноваційному підприємству. Підприємець постійно перебуває в пошуку нових способів використання ресурсів. Завдяки цьому він може отримати високий прибуток, бо нові технології забезпечують йому тимчасову монополію. За Й. Шумпетером нові комбінації починають реалізуватися у нових компаніях, які “не виростають зі старих, а починають працювати поруч з ними” [12, с. 76]. З часом конкуренція та наслідування

підривають цю монополю ринкову владу й створюють стимул до нових інновацій. Для відновлення можливості одержання монопольного прибутку визначальною є конкуренція нових товарів, технологій, організаційних форм тощо. Унаслідок інновацій старі форми організації витісняються на користь нових, зумовлюючи процес “творчої руйнації”. Перешкоди “творчій руйнації” можуть чинити: 1) “сама природа усталених мисленнєвих звичок, їхня енергоощадна функція”, які “стають гальмом, коли вичерпують запас своєї корисності” [12, с. 93]; 2) соціальний остракізм, проте з часом глибша диференціація послаблює цей супротив; 3) політичні та економічні правила. За Й. Шумпетером неформальні правила можуть суперечити впровадженню інновацій або навпаки функціонувати в симбіозі, оскільки підприємницька функція також може “формувати стиль життя чи системи моральних і естетичних цінностей” [12, с. 86], змінюючи ментальні конструкції та соціальні норми в суспільстві.

У рамках методології постнекласичної науки зростає значення системного, інституційно-еволюційного, біхевіористського, синергетичного, логіко-історичного, діалектичного та міждисциплінарного підходів з метою більш глибокого вивчення суспільних явищ і процесів, оскільки економічна логіка часто вбудована в соціальні, політичні чи культурні контексти.

Дослідження природи та економічної ролі соціального капіталу можливе лише за умов системного підходу до аналізу цього складного соціоекономічного феномену, згідно з яким соціально-економічні процеси і явища розглядаються як єдина соціальна система, яка включає в себе велику кількість самостійних підсистем. Такий підхід, обґрунтований свого часу Я. Корнаї [4, с. 17–34], на відміну від традиційної економічної теорії, дозволяє краще відслідкувати взаємодію різних явищ, економічних процесів, інститутів тощо. Його сутність розкривають наступні положення: 1) об’єкт вивчення є цілісною системою, що взаємодіє з іншими, у тому числі системою, до якої він входить; 2) система є наслідком взаємодії економіки, політики та культури; 3) вона розвивається відповідно до законів власної еволюції, так і прийнятих формальних правил; 4) у всіх систем є свої недоліки, які притаманні саме їм. За твердженням Я. Корнаї, “дослідник, який притримується системної парадигми чи системного підходу, повинен шукати пояснення в історії”, насамперед в історії розвитку цієї системи. Основна увага фокусується на “інститутах, які виникли історично й розвиваються еволюційним шляхом” (такі інститути можна назвати “системними”) та “системних подіях”, яким відповідають значні зміни, глибокі трансформації системи. Такий методологічний підхід дозволяє розглядати соціальний капітал як системний інститут (метаінститут), який змінюється внаслідок саморозвитку та взаємодії з іншими інститутами та системою загалом.

Однією із ключових методологічних засад вивчення розвитку соціального капіталу є його дослідження за допомогою інституційно-еволюційного підходу [1]. Його застосування в дослідженні частково дозволяє подолати обмеження традиційного економічного аналізу, а саме: 1) відмовитися від теорії “економічного індивіда” на користь концепції “інституційної людини”, яка визнає історичну мінливість уподобань і поведінки економічних агентів; 2) спиратися на припущення обмеженої раціональності, у рамках якої економічний суб’єкт не здатний проаналізувати усі наявні альтернативи й вибирає найкращий із відомих варіантів; 3) включити в економічний аналіз поняття трансакційних витрат, які супроводжують взаємодію економічних агентів та впливають на її ефективність, що актуалізує проблему формування інституційної структури, яка б сприяла скороченню такої групи витрат; 4) припущення можливості опортуністичної поведінки, що обумовлюється неповнотою інформації тощо.

Розглядаючи соціальний капітал із позицій інституційної теорії, ми вважаємо, що інститути: 1) виконують роль генів в економіці, 2) мають значення для обґрунтування поведінки економічних суб’єктів і розміщення ресурсів, 3) можна вивчати через призму їх впливу на рішення, що ухвалюють економічні суб’єкти, 4) обмежують набір альтернатив, але й створюють нові можливості, 5) піддаються впливу з боку індивідів та їх груп, 6) є структурами, які впорядковують взаємодію між людьми, що вимагає дослідження процесів обробки інформації, отримання й використання знання, структури стимулів і контролю в різних формах економічних організацій, що мають мережеву структуру тощо.

Складність застосування інституційно-еволюційного підходу в нашому дослідженні обумовлена тим, що в економічній науці немає уніфікованого трактування поняття “інститут”: у Дж. Коммонса це колективні дії щодо контролю та розширення індивідуальної дії; В. Мітчелла – домінуючі

стандартизовані суспільні звички; В. Ніла – регулярна, патернізована поведінка економічних суб'єктів у суспільстві тощо. Ми притримуємося дефініції Нобелівського лауреата Д. Норта, згідно з якою інститути – правила та механізми, що забезпечують їх виконання; норми поведінки, які структурують повторювальні взаємодії між людьми [6, с. 17]. Звідси вважаємо, що соціальний капітал – інститут, сконструйовані людьми обмеження, які структурують людську взаємодію, визначають умови алокації ресурсів та можливості для економічної активності учасників мереж; правила гри, які використовують економічні агенти для того, щоб організувати свої дії. Саме включеність індивідів у сферу впливу таких правил у рамках груп вузьких чи широких інтересів створює умови для формування соціального та економічного порядку.

Соціальний капітал, маючи ознаки насамперед неформального інституту, що виявляється через довіру, цінності, норми суспільної поведінки, може водночас реалізовуватись через функціонування формальних інституційних механізмів та організацій (організації та мережі, через які відбувається комунікація). Тому важливо досліджувати його специфіку й вплив на економічні процеси як у неформальному вимірі, так і через призму формалізованих норм, організацій та мереж. У зв'язку з цим ми переконані, що соціальний капітал – інститут, який конституюється неформальними (спільними цінностями, укоріненими соціальними нормами та довірою) і формальними (мережевими зв'язками та моделями соціальної структури) субінститутами.

До сьогодні у науковій літературі не існує уніфікованого визначення поняття “неформальний інститут”. Навіть Нобелівський лауреат Д. Норт, ініціатор системного дослідження неформальних інститутів економістами, обмежився окремими прикладами, віднісши до неформальних інститутів традиції, табу, кодекси поведінки, санкції тощо. Згідно з дослідженнями Р. Собел і К. Койн неформальні правила включають норми, культуру, звички, які забезпечені не формальним правом, а суспільними традиціями; Л. Стір, К. Сена – “неписані правила, соціальні норми та мережі”. Наша наукова позиція відносно соціального капіталу частково корелюється з науковими ідеями Нобелівського лауреата Дж. Стігліца, який ототожнив неформальні інститути та соціальний капітал, а останній – із такими неринковими інститутами як довіра, репутація, цінності.

За допомогою структурно-функціонального аналізу ми розглядаємо соціальний капітал як сукупність формальних (мережових структур) і неформальних (довіра та соціальні норми) субінститутів. Довіра та соціальні норми – набір неформальних правил, які поділяються членами спільноти й використовуються на практиці. Такі правила склалися в суспільстві завдяки усвідомленню індивідами та їх групами базових принципів життєдіяльності – цінностей. Стійкі стереотипи та цінності формують ментальні моделі, на основі яких складаються норми. Соціальні норми є кодексом поведінки спільноти та рутинами з позиції еволюційної економіки. Уперше поняття “рутина” було запропоноване засновниками еволюційної теорії Р. Нельсоном і С. Вінтером для означення стійких зразків поведінки, які формуються внаслідок звикання до певної послідовності дій, що з часом стає неусвідомленим правилом і відтворюється автоматично [5]. Ми можемо розглядати такі рутини як особливу форму інститутів (субінститутів), які задають рамки й патерни для господарської поведінки економічних суб'єктів з урахуванням існуючих фізичних, соціальних технологій, характерних певному господарському порядку й домінантному способу економічної координації. Через це вважаємо за необхідне використання біхевіористського підходу під час дослідження інституту соціального капіталу, щоб виявити взаємозв'язок між поведінковими та економічними ефектами.

Соціальні норми нерозривно пов'язані з очікуваннями та зобов'язаннями членів спільноти. Американська дослідниця К. Біччієрі розмежовує два типи очікувань, які мають бути досягнуті для колективного дотримання соціальної норми. Нормативні пов'язані з тим, що, на думку індивіда, від нього очікують члени спільноти; емпіричні формуються на підставі спостереження за поведінкою інших в аналогічних ситуаціях. Відповідність між собою таких очікувань обумовлює колективне наслідування соціальної норми.

Колективне прийняття та дотримання соціальних норм обумовлює формування стійких зв'язків між членами спільноти, створення формальних структур – мереж. Структура мережі, у яку залучені економічні агенти, не лише визначає канали їх взаємодії, але й формує стимули до певної моделі поведінки. Як бачимо, такі мережі визначають обмеження для економічної поведінки та створюють

нові можливості для індивідів у рамках спільнот. У зв'язку з цим ми розглядаємо мережі як ще одну складову – субінститут соціального капіталу.

Не менш важливе значення для дослідження соціального капіталу як інституту має аналіз механізму виконання неформальних правил. Він включає методи, важелі та інструменти. До основних методів належать примус чи заохочення. У першому випадку інструментами є засудження, вилучення зі складу спільноти, позбавлення порушника певних прав, ostracizm друзів чи сусідів, втрата репутації тощо. Найгіршою формою колективного покарання вважається ostracizm. Метод “пряника” передбачає заохочення дотримання соціальних норм і правил через покращення репутації індивіда, отримання інших соціальних дивідендів. Важелями механізму виконання норм є економічні та соціальні. За відсутності економічної люди можуть керуватися соціальною мотивацією, оскільки соціальний статус і суспільне визнання є індивідуальними неколективними благами. Проте соціальні мотиви відіграють істотну роль лише в малих групах; у великих вони стають важливими лише тоді, коли, за М. Олсоном, спільнота є федерацією малих груп [7, с. 57].

Як і будь-який інститут, соціальний капітал має інформаційну природу, завдяки чому індивіди отримують інформацію про санкціоновані й заборонені дії та формують свої поведінкові моделі. На думку Ю. Ельстера, “коли люди слідуєть нормам, вони часто бажають уникнути відчуження іншими людьми – від косоного погляду до ostracizmu” [14, с. 78]. Звідси слідує, що соціальний капітал пов'язаний не з зовнішніми, а внутрішніми санкціями у формі соціального контролю та відсутні спеціалізовані механізми примусу до виконання встановлених соціальних норм.

В умовах соціального контролю суб'єктами застосування санкцій (т. зв. гарантими норм) є спільнота чи суспільство загалом. Проте дії індивідів щодо виявлення порушень, усунення конфлікту між порушниками та контролерами є витратними. У випадку формальних інститутів джерелом покриття таких витрат є державний чи місцевий бюджети, неформальних – немає чітких джерел покриття витрат та стимулів для виявлення й покарання порушників. У цьому випадку використання інституту соціального капіталу є більш економічним, так як не передбачає оплати функцій добровільних контролерів. Останні застосовують санкції до порушників, не оцінюючи свої витрати та не вимагаючи компенсації в грошовій формі. Часто вони керуються внутрішніми мотивами для таких дій. У зв'язку з цим у науковій літературі для означення добровільних контрольних функцій зі сторони індивідів, які не спеціалізуються на примусі до виконання неформального інституту, використовують поняття “альтруїстичне покарання порушників” чи “дороговартісне покарання”. Оскільки покарання порушників соціальних норм розглядають як суспільне благо, тому дана проблематика аналізується в термінах проблеми добровільної участі індивідів у виробництві суспільних благ чи подолання проблеми безбілетника.

Під час дослідження інституту соціального капіталу часто виникає питання: чому члени колективу карають тих, хто порушує норми? Застосування санкцій завжди є дорогим для того, хто їх застосовує незалежно від мотиву поведінки. Щонайменше це потребує витрат енергії та уваги, які можна використати для інших цілей. Крім того, через заборону взаємодіяти з людиною, яка піддана ostracizmu, втрачається можливість до взаємовигідної економічної співпраці. Один із варіантів пояснення полягає в тому, що поведінка контролера може бути засуджена з боку третіх осіб. Коли використовується норма, яка передбачає певну дію, то, як правило, існує і “метанорма”, яка передбачає санкції проти тих, хто не слідує цій конкретній нормі. Водночас складаються також норми, які передбачають санкції для тих, хто не покарав порушників норми. Проте чим далі від порушення, тим менша ймовірність застосування санкцій. У зв'язку з цим соціальний контроль є більш ефективним у невеликих і менш ефективним – у великих мережах. Відповідно деякі санкції, наприклад, на рівні громадянського суспільства, мають здійснюватися за іншими мотивами, ніж страх перед соціальним контролем. На думку А. Етціоні, “якщо люди слідуєть прийнятим у їх спільноті “роби/не роби”, оскільки розглядають норму як витрати чи обмеження, вони будуть порушувати її, коли вигоди від її дотримання будуть нижчими, ніж вигода від її порушення, ризик виявлення якого невисокий... Якщо ж норми формують їх уподобання, люди намагатимуться слідувати їм, тому що така поведінка – джерело внутрішнього переконання” [16, с. 168]. Згідно з концепцією А. Етціоні трансформація норми із зовнішньої у внутрішню є процесом інтерналізації, унаслідок чого члени спільноти дотримуються соціальних норм навіть за умови, якщо порушення буде непомічене та не покаране. Під час аналізу альтруїстичного покарання домінантним є

функціональне пояснення, згідно з яким люди карають порушників соціальних норм, оскільки це зумовлює підвищення добробуту групи, до якої належить гарант. Останнє забезпечує групі еволюційні переваги та є засобом адаптації до умов, які змінюються. Тим самим активне покарання “некооператорів” пояснюється його роллю в такій адаптації. Проте, на думку відомих науковців Р. Курцбана і П. де Сціолі, чітких експериментальних доказів “альтруїстичності” покарань немає, тому стримування (помста) залишається цілком ймовірною альтернативою [17].

Кожен інститут, у тому числі й соціальний капітал, є частиною інституційної структури суспільства, яка є результатом тривалої еволюції відносин між його членами. За О. Уільямсоном “соціальна включеність” (у нашому випадку – відкритий соціальний капітал) є найвищим рівнем інституційної ієрархії [10]. Відкритий соціальний капітал є важливою складовою громадянського суспільства, без якої неможливе ефективне функціонування економічної системи в цілому. Якість інших інститутів залежить від соціальних зв’язків і структурування соціальної взаємодії, для яких він є своєрідним “матеріалом”. На думку Нобелівського лауреата Е. Остром, “ми повинні бачити в інститутах – правилах гри – спосіб допомогти людям збільшити кредит довіри до інших, а також використання мереж як спосіб капіталовкладення в кращі інститути” [15, с. 70]. Така місія інституту відкритого соціального капіталу дає нам підстави розглядати його як економічний метаінститут, із якого в процесі еволюції формуються інші інститути, технології та рутини, як на мікро-, так і макрорівнях.

Соціальні норми та стереотипи поведінки змінюються повільно. У зв’язку з цим соціальний капітал є одним із найбільш інерційних серед інститутів інституційної системи суспільства. Важливу роль у цьому відіграють групи спеціальних інтересів, що формують мережеві структури, траєкторія попереднього розвитку, ефект блокування тощо.

Розвиток соціального капіталу нерозривно пов’язаний із інституційним генотипом попереднього економічного порядку. У зв’язку з цим вивчення особливостей соціального капіталу в СРСР дозволяє пояснити тягар інституційного багажу та роль траєкторії попереднього розвитку у формування сучасної моделі господарювання.

Під час аналізу змін інституту соціального капіталу та його ролі в економічних процесах особливе значення має концепція дихотомії Веблена та інституційної інерції. “Дихотомія Веблена” (Веблена–Ейрса) – протиріччя, які виникають в процесі соціальних змін між динамічним розвитком технологій та інерційним розвитком інститутів (у тому числі соціального капіталу). Сучасні тенденції розвитку технологій випереджають зміни відповідних інститутів, тому спостерігається розрив між формуванням інституційної структури та швидко мінливими механізмами алокації ресурсів.

Для обґрунтування ролі інституту соціального капіталу в трансформації інноваційних компаній та розвитку стартапів у науковій роботі використовується “ефект засновника” (як елемент “ефекту пляшкового горла” або окремих випадок загальної проблеми “дрейфу генів” в еволюційній економіці). Аналогом дрейфу генів в соціально-економічному житті є масштабні інституційні зміни. Згідно з “ефектом пляшкового горла” малі мережі або організації (наприклад, мікро- чи малі підприємства) швидше еволюціонують, проте нові їх характеристики (конкурентні переваги) будуть мультипліковані наступниками й з більшою ймовірністю поширяться на великі мережі. Це також знайшло своє відображення в теорії дифузії інновацій Е. Роджерса, де дифузія – процес, під час якого інновація з плином часу через певні канали поширюється серед членів соціальної системи [8, с. 192].

Значне місце в науковому дослідженні відіграє теорія груп спеціальних інтересів. Модель колективних дій М. Олсона є загальною теорією, яка може дати концептуальні рамки (фрейми) чи патерни для розуміння функціонування формальних субінститутів соціального капіталу. Процес еволюції інституту соціального капіталу ми частково будемо пов’язувати з формуванням та трансформацією груп спеціальних інтересів. У рамках нашої концепції виникають, припиняють існування, розширюються чи звужуються групи спеціальних інтересів як важливий елемент соціальних мереж.

За М. Олсоном будь-яка група (велика чи мала) діє з метою отримання суспільного блага, що є взаємовигідним для усіх її членів. У своїй роботі “Логіка колективних дій” він розрізняє ексклюзивні/інклюдивні блага та групи. На його думку, ексклюзивне благо характеризується

спільним споживанням, проте його споживання однією людиною зменшує обсяг споживання іншими, тому ексклюзивні групи вимагають високих бар'єрів для входу новачків та соціальної дискримінації нечленів групи. Інклюзивне колективне благо – це чисте суспільне благо, коли збільшення споживання з боку нових учасників групи не зменшує вигоди інших [7, с. 34–35]. Логіка такого поділу передбачає, що групи відрізняються за своїм ставленням до нових учасників. Наприклад, професійні союзи, які є прикладом ексклюзивних груп, захищали “солідарність професійних інтересів” і водночас вимагали, щоб роботу не міг отримати нечлен від профсоюзу, що створювало умови, через які проникнення нових представників на ринок праці обмежувалося. В інклюзивних групах немає потреби виключати когось зі споживання, проте тут важлива реакція інших на економічну поведінку учасника мережі. Крім того, у своїй роботі він також виокремлює привілейовані, проміжні, неорганізовані та “забуті” групи. Ефективний інститут соціального капіталу передбачає формування саме інклюзивних груп спеціальних інтересів.

Не менш важливе значення для ефективного функціонування групи має її величина. Коли мережа є широкою, типовий учасник може вважати, що його голос не вплине на результат і незалежно від своєї позиції він буде змушений прийняти спільне рішення. Відповідно учасник спільноти не докладатиме достатньо зусиль для вивчення питання. Рішення зустрічі – це суспільні блага учасників і внесок кожного в їх виробництво буде меншим, чим більша кількість учасників групи. Цим пояснюється вища ефективність невеликих мереж. Малі групи діють рішуче й ефективніше використовують свої ресурси. На думку М. Олсона, “малі групи, як правило, використовують свою потенційну енергію, тоді як у великих групах сили, як правило, залишаються потенційними” [7, с. 48]. Це також частково дозволяє пояснити неефективність інституту громадянського суспільства під час голосування на виборах тощо.

М. Олсон також розрізняє групи з вузькими та широкими інтересами. Мережі груп вузьких спеціальних інтересів можуть мати несприятливий вплив на економічний розвиток через створення субоптимальних і неефективних інститутів. Такі групи спеціальних інтересів поступово формують інституційне середовище з вищими характеристиками інертності та створюють передумови для “соціального склерозу”. Основним ризиком у такому випадку є формування економічної системи сучасного меркантилізму або економіки владних груп, тобто невеликих ексклюзивних мереж, які отримують вигоду із такої інституційної організації економіки та суспільства. М. Олсон довів, що стабільні та довготривалі групи з вузькими інтересами своїми діями будуть сприяти збільшенню асинхронності, яка спричиняє системну кризу й руйнування інститутів. Тому ефективний економічний розвиток у довгостроковому періоді можливий у випадку, якщо в суспільстві формуються механізми, що періодично руйнують чи відновлюють структуру груп спеціальних інтересів, що еволюційно склалася в суспільстві. Процес оновлення мереж має знижувати асинхронність змін, визначає напрями та якість модернізаційних процесів.

Ефективність соціального капіталу як інституту та синергії кооперативної взаємодії можна розглядати за допомогою різних критеріїв, а саме через: 1) зниження трансакційних витрат і зменшення асиметрії інформації; 2) оцінку обмежень і можливостей для розвитку різних форм економічної активності та їх значення в забезпеченні економічного зростання; 3) роль соціального капіталу в забезпеченні суспільної ефективності в широкому сенсі: через участь спільнот у створенні суспільних благ, процесі збільшення різноманіття, складності, продуктивності економіки, реалізацію колективних кооперативних цінностей, забезпечення матеріального та морального добробуту людей; 4) його значення у забезпеченні інклюзивного економічного розвитку тощо.

У рамках нашого дослідження важливе значення має роль соціального капіталу в зменшенні трансакційних витрат. За Д. Нортон, трансакційні витрати – це витрати на оцінку корисних властивостей об'єкта обміну та витрати на забезпечення прав і примусу до їх дотримання [6]. Відповідно до класифікації російського науковця І. Капелюшнікова трансакційні витрати поділяються на витрати: 1) пошуку необхідної інформації, 2) ведення переговорів (зокрема представницькі витрати, укладання та оформлення контрактів тощо), 3) на оцінку якісних характеристик благ, 4) специфікації і захисту прав власності (судові витрати, витрати на відновлення порушених прав та витрати внаслідок недостатньої їх специфікації), 5) опортуністичної поведінки [3, с. 51]. Як правило, опортунізм передбачає порушення соціальних норм: відповідальності, взаємності тощо. Це зумовлює додаткові витрати осіб, чийми інтересами нехтує опортуніст. Негативні наслідки

впливу трансакційних витрат на економічну взаємодію полягають у підвищенні вартості трансакцій, а також вони перешкоджають пошуку нових можливостей застосування наявних ресурсів, зміни чинних правил гри та не дозволяють вичерпати взаємні вигоди обміну.

Крім того, ми розглядаємо соціальний капітал як інструмент, за допомогою якого можна досягнути інклюзивний економічний розвиток, що серед іншого спирається на принципи сталого розвитку. У 2017 р. Уряд України представив національну доповідь “Цілі сталого розвитку: Україна”, яка визначає базові показники для досягнення Цілей сталого розвитку (ЦСР). У доповіді представлені результати адаптації 17 глобальних ЦСР з урахуванням специфіки національного розвитку. Серед них: подолання бідності у всіх її формах, сприяння добробуту для всіх у будь-якому віці, поступальному, всеохоплюючому та сталому економічному зростанню, повній і продуктивній зайнятості та гідній праці для всіх, створення стійкої інфраструктури, сприяння всеохоплюючій і сталій індустріалізації та інноваціям; скорочення нерівності всередині країн і між ними; забезпечення відкритості, безпеки, життєстійкості й екологічної стійкості міст і населених пунктів; забезпечення переходу до раціональних моделей споживання і виробництва. Важливим інструментом для досягнення таких цілей є консолідоване громадянське суспільство, що є проявом потужного відкритого соціального капіталу.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, узагальнення вище зазначеного дозволяє сформулювати наступне визначення соціального капіталу як метаінституту, що має дуальну природу (як сукупність неформальних (соціальних норм, довіри) та формальних (мереж) субінститутів), який є ресурсом для створення інших інститутів, визначає обмеження та економічні можливості для нових форм економічної активності, сприяє зменшенню трансакційних витрат, асиметрії інформації, проявів опортуністичної поведінки та відповідно забезпечує економічний розвиток нової якості (через збільшення різноманіття, складності, ефективності економіки, підвищення рівня соціальної згуртованості тощо).

Джерела та література

1. Институциональная архитектура и динамика экономических преобразований /Под ред. А. Гриценко. Х.: Форт, 2008. 928 с.
2. Єлісеєва Л.В. Роль соціального капіталу в економічному розвитку: монографія/НАН України, ДУ “Інститут економіки та прогнозування НАН України”. К., 2019. 356 с.
3. Капелюшников Р.И. Экономическая теория прав собственности. М.: ИЭ АН СССР, 1990. 90 с.
4. Корнай Я. Системная парадигма. *Вопросы экономики*. 2002. № 4. С. 17–34.
5. Нельсон Р., Уинтер Дж. Эволюционная теория экономических изменений. М.: Дело, 2002. 536 с.
6. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. М.: Фонд экономической книги “Начала”, 1997. 180 с.
7. Олсон М. Логика коллективных действий. Общественные блага и теория групп. М.: ФЭИ, 1995. 174 с.
8. Роджерс Е. Дифузія інновацій. К.: ВД “Києво-Могилянська академія”, 2009. 591 с.
9. Степанов В.Н. Постнеклассическая методология исследования социо-эколого-экономических процессов. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2014. № 6. С. 56–59.
10. Уильямсон О. Экономические институты капитализма. СПб.: Лениздат, 1996. 702 с.
11. Хикс Дж. Теория экономической истории. М.: НП “Журнал Вопросы экономики”, 2003. 224 с.
12. Шумпетер Й. Капіталізм, соціалізм і демократія. К.: Основи, 1995. 528 с.
13. Шумпетер Й. Теорія економічного розвитку: дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу. К.: ВД “Києво-Могилянська академія”, 2011. 242 с.
14. Эльстер Ю. Социальные нормы и экономическая теория. *Thesis*. 1993. Вып. 3. С. 73–91.
15. Ahn T., Ostrom E. Social capital and collective action. *The Handbook of Social Capital/Castiglione D., Deth J., Wolleb G. (ed.)*. Oxford: Oxford University Press, 2007. P. 70–101.
16. Etzioni A. Social Norms: Internalization, Persuasion and History. *Law and Society Review*. 2000. Vol. 34. No. 1. P. 157–178.
17. Kurzban R., De Scioli P. Adaptationist punishment in humans. *Journal of Bioeconomics*. 2013. February. P. 110–124.

References

1. Gricenko, A. (2008). *Institucional'naja arhitektonika i dinamika jekonomicheskikh preobrazovanij* [Institutional architectonics and dynamics of economic transformation]. Kharkiv: Fort [in Russian].
2. Yeliseieva, L. (2019). *Rol' sotsialnoho kapitalu v ekonomichnomu rozvytku* [The role of social capital in economic development]. Kyiv: Institute for economics and forecasting National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].
3. Kapeljushnikov, R. (1990). *Ekonomicheskaja teorija prav sobstvennosti* [Economic theory of property rights]. Moscow: IE AN SSSR [in Russian].
4. Kornai, Ja. (2002). *Sistemnaja paradigma* [Systemic paradigm]. *Voprosy jekonomiki – Economic issues*, (4). – P. 17–34 [in Russian].
5. Nel'son, P., Uinter, Dzh. (2002). *Evoljucionnaja teorija jekonomicheskikh izmenenij* [Evolutionary theory of economic change]. Moscow: Delo [in Russian].
6. Nort, D. (1997). *Instituty, institucional'nye izmenenija i funkcionirovanie jekonomiki* [Institutions, Institutional Change and Economic Performance]. Moscow: Fond jekonomicheskoy knigi “Nachala” [in Russian].
7. Olson, M. (1995). *Logika kollektivnyh dejstvij. Obshhestvennye blaga i teorija grup* [The logic of collective action. Public goods and group theory]. Moscow: FEI [in Russian].
8. Rodzhers, E. (2009). *Difuzija innovacij* [Diffusion of innovations]. Kyiv: VD “Kievo-Mogiljans'ka akademija” [in Ukrainian].
9. Stepanov, V. (2014). *Postneklassicheskaja metodologija issledovanija socio-jekologo-jekonomicheskikh processov* [Post-classical methodology of research of socio-ecological-economic processes]. *Naukovij visnik Mizhnarodnogo gumanitarnogo universitetu - Scientific Bulletin of the International Humanities University*, (6). – P. 56–59 [in Russian].
10. Uil'jamson, O. (1996). *Ekonomicheskije instituty kapitalizma* [Economic institutions of capitalism]. Sankt-Peterburg: Lenizdat [in Russian].
11. Hiks, Dzh. (2003). *Teorija ekonomicheskoy istorii* [Theory of economic history]. Moscow: NP “Zhurnal Voprosy ekonomiki” [in Russian].
12. Shumpeter, J. (1995). *Kapitalizm, socializm i demokratija* [Capitalism, socialism and democracy]. Kyiv: Osnovi [in Ukrainian].
13. Shumpeter, J. (2011). *Teorija ekonomichnogo rozvitku: doslidzhennja pributkiv, kapitalu, kreditu, vidsotka ta ekonomichnogo ciklu* [Theory of economic development: the study of profits, capital, credit, interest and the economic cycle]. Kyiv: VD “Kievo-Mogiljans'ka akademija” [in Ukrainian].
14. El'ster, Ju. (1993). *Social'nye normy i jekonomicheskaja teorija* [Social norms and economic theory]. Thesis, (3). – P. 73–91 [in Russian].
15. Ahn, T., Ostrom, E. (2007). *Social capital and collective action. The Handbook of Social Capital*. Oxford: Oxford University Press [in English].
16. Etzioni, A. (2000). *Social Norms: Internalization, Persuasion and History. Law and Society Review?* (34). – P. 157–178 [in English].
17. Kurzban, R., De Scioli, P. (2013). *Adaptationist punishment in humans. Journal of Bioeconomics*. February. – P. 110–124 [in English].

Стаття надійшла до редакції 19.05.2021 р.

УДК 330.341.1:332.1+339.92

Цеханович Виктор,
аспірант кафедри економічної теорії, маркетингу та підприємництва,
ДЗ Луганський національний університет ім. Т. Шевченка,
м. Старобільськ, ORCID ID: 0000-0001-7199-8558
e-mail victor134@ukr.net

<https://doi.org/10.29038/2786-4618-2021-02-34-41>

ЄВРОРЕГІОНИ: ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ПРИНЦИПИ ФУНКЦІОНУВАННЯ

У статті досліджуються принципи функціонування та характеристика єврорегіонів. Форми реалізації транскордонного співробітництва можуть варіюватись від встановлення та розвитку взаємовигідних контактів між різними суб'єктами та укладення угод про транскордонне співробітництво в окремих сферах до створення міжнародних територіальних утворень. Міжнародні територіальні утворення, до яких на основі укладених угод входять прикордонні адміністративні одиниці сусідніх держав, отримали назву єврорегіонів. Єврорегіон-найвища форма транскордонного співробітництва, а їхні структури є найбільш комплексною і ефективною формою утворень, в рамках яких формуються і діють різноманітні коопераційні, координаційні та корпоративні механізми. Розробки і втілення принципово нових підходів до розвитку єврорегіонів в Україні в умовах розширення ЄС вимагають радикальні зрушення у геополітичній ситуації на європейському континенті та зміна геополітичного статусу єврорегіонів після масштабного розширення європейської спільноти.

Ключові слова: єврорегіони, єврорегіональне співробітництво, транскордонне співробітництво, фактори

Цеханович Виктор,
аспірант кафедры экономической теории, маркетинга и предпринимательства,
ГУ Луганский национальный университет им.Т. Шевченко,
г. Старобельск,

ЕВРОРЕГИОНЫ: ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ПРИНЦИПИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ

В статье исследуются принципы функционирования и характеристика еврорегионов. Формы реализации трансграничного сотрудничества могут варьироваться от установления и развития взаимовыгодных контактов между различными субъектами и заключения соглашений о трансграничном сотрудничестве в отдельных сферах до создания международных территориальных образований. Международные территориальные образования, в которые на основе заключенных соглашений входят пограничные административные единицы соседних государств, получили название еврорегионов. Еврорегион-высшая форма трансграничного сотрудничества, а их структуры является наиболее комплексной и эффективной формой образований, в рамках которых формируются и действуют различные кооперационные, координационные и корпоративные механизмы. Разработки и внедрения принципиально новых подходов к развитию еврорегионов в условиях расширения ЕС требуют радикальные сдвиги в геополитической ситуации на европейском континенте и изменение геополитического статуса еврорегионов после масштабного расширения европейского сообщества.

Ключевые слова: еврорегионы, еврорегиональное сотрудничество, трансграничное сотрудничество, факторы

Tsekhanovych Victor
post-graduate student of the Department of economic theory, marketing
and entrepreneurship
Taras Shevchenko National University of Luhansk,
Starobilsk

EUROREGIONS: CHARACTERISTICS AND PRINCIPLES OF FUNCTIONING

The article examines the principles of functioning and characteristics of euroregions. The forms of implementation of cross-border cooperation can vary from the establishment and development of mutually beneficial contacts between different entities and the conclusion of agreements on cross-border cooperation in certain areas to the creation of international territorial entities. International territorial entities that include border administrative units of

neighboring states on the basis of concluded agreements are called euroregions. Euroregions are the highest form of cross-border cooperation, and their structures are the most comprehensive and effective form of education, within which various cooperation, coordination and corporate mechanisms are formed and operate. The development and implementation of fundamentally new approaches to the development of euroregions in Ukraine in the context of EU enlargement require radical changes in the geopolitical situation on the European continent and a change in the geopolitical status of euroregions after a large-scale expansion of the European community.

Summarizing the approaches to determining the essence of the euroregion the main functions of the latter are outlined: building strong cross-border links; addressing socio-economic, political and environmental issues problems of border territories; improving the standard of living of the population of border territories; information functions; establishment of communication channels; participation in the establishment of personnel and migration policy, as well as in improving legislation on cross-border cooperation; creating a positive image of a stable, responsible partner in the international arena, etc.

The expediency of an interactive level of international relations is noted, because at the present stage cross-border cooperation should be subject to a certain interactivity. In the context of this study, under interactivity refers to the exchange and addition of information and Human Resources Potential between by the parties of the euroregion, which should include the development of Joint Information, political, social-economic projects. The key point is the information process and the process of communication between population of the Euroregion.

Keywords euroregions, euroregional cooperation, cross-border cooperation, factors

Постановка проблеми у загальному вигляді. Аналіз багаторічного світового досвіду такого явища як транскордонне співробітництво свідчить, що воно є не лише інструментом поліпшення соціального та економічного розвитку прикордонних територій і навіть всієї країни. Найпоширенішою формою транскордонної співпраці є співпраця в межах єврорегіонів, яка вважається ефективним інструментом вирішення економічних, соціальних, культурних та екологічних проблем та вирішення питань сталого розвитку в межах прикордоння. З огляду на це, вивчаючи та оцінюючи основні проблеми та перспективи транскордонного співробітництва: функціонування єврорегіонів, є важливою передумовою забезпечення загального розвитку України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Малоефективність співробітництва регіонів, які відзначають більшість дослідників, слід також ув'язувати з відсутністю науково обґрунтованої методики оцінки ефективності єврорегіонального співробітництва, використання якої впливатиме на визначення проблемних аспектів та пріоритетні напрямки для його активізації.

Найбільш відомі теоретичні напрацювання щодо формування таких методик належать таким вітчизняним науковцям, як Мікула Н.А., Корольчук Л.В. Терещенко Т.В., Шилік Л.В., які в той же час підтверджують відсутність єдиного підходу до визначення ефективності єврорегіонального співробітництва.

Метою статті є виявлення особливостей функціонування єврорегіонів за участю України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вперше дефініція транскордонного співробітництва знайшла своє зако-нодавче та нормативне відображення у Європейській рамковій конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами. Відбулася ця подія у 1980 році, 21 травня у Мадриді, Іспанія [1]. У конвенції закріплена доволі широка мета прикордонного співробітництва, що веде до посиленої регіональної інтеграції, яка обумовлюється територіальною близькістю і з'єднанням двох і більш просторових структур в конкретних районах і стабільністю контактів між ними, які обумовлюють взаємопроникнення економік, культур, традицій, інтелекту та ін. Саме такі структури вважаються основою створення сучасного 'врорегіону, в якому явно присутнє одночасно виражене бажання районів різних держав різноспрямованого співробітництва: господарського, суспільного, культурного та іншого. Такі інтеграційні процеси, пов'язані зі створенням і існуванням спільних робочих органів і забезпеченням їх уніфікованого функціонування на рівні інституціонального транскордонного співробітництва вважаються найбільш ефективною формою європейського транскордонного співробітництва – 'врорегіону (трансграничного регіону). Визначальною особливістю останнього є не лише те, що він забезпечує зміцнення добросусідських відносин між державами, а й сприяє інтеграції тієї чи іншої країни до європейських структур.

Транскордонне співробітництво є важливим інструментом регіонального розвитку в умовах глобалізації та підвищення ролі регіонів на міжнародній арені. Такий вид співробітництва, починаючи з середини минулого століття, отримав особливе поширення у країнах Західної Європи, де вже накопичено багаторічний досвід здійснення транскордонної співпраці, спрямованої на посилення та поглиблення добросусідських взаємовідносин між територіальними общинами або органами влади.

В Законі України «Про транскордонне співробітництво» № 2515-VIII від 04.09.2018р подається таке визначення транскордонного співробітництва: транскордонне співробітництво - спільні дії, спрямовані на встановлення і поглиблення економічних, соціальних, наукових, технологічних, екологічних, культурних і інших відносин між суб'єктами і учасниками таких відносин в Україні і відповідними суб'єктами і учасниками таких відносин із сусідніх держав у межах компетенції, визначеної їх національним законодавством, а єврорегіон як організаційна форма транскордонного співробітництва, що здійснюється відповідно до двосторонніх або багатосторонніх угод про транскордонне співробітництво.[2]

Для територіальних громад як суб'єктів транскордонного співробітництва важлива державна підтримка розвитку транскордонного співробітництва. Основними принципами державної підтримки розвитку транскордонного співробітництва є [2]: об'єктивність, відкритість та економічна обґрунтованість відбору проектів (програм) транскордонного співробітництва для надання державної підтримки; концентрація фінансових ресурсів на пріоритетних та найбільш обґрунтованих проектах (програмах) з метою досягнення максимального ефекту їх реалізації; забезпечення умов для використання організаційних, фінансових, інституційних можливостей суб'єктів і учасників транскордонного співробітництва України у розробленні та здійсненні заходів щодо реалізації проектів (програм) транскордонного співробітництва; недопущення використання цільової державної підтримки для фінансування поточних потреб соціально-економічного розвитку регіонів.

Системоутворюючими складовими єврорегіону є регіони, які входять до його складу. Вони мають як функції та завдання як в складі єврорегіону, так і зовнішні незалежні від нього, однак не позбавлені впливу на діяльність єврорегіону. Підсистемами та елементами єврорегіону є як структури за ознаками юридичних і фізичних осіб, так і функціональні щодо функцій – фінансування, планування, проектування, організації, контролю, моніторингу тощо.

Згідно з цим роль єврорегіону обумовлюється здатністю до підвищення та ефективного використання існуючого потенціалу регіонів які до нього входять, та об'єднання потенційних можливостей для вирішення спільних проблем. на макрорівні, має поняття стійкості та безпеки процесу. Тому, коли мова йде про актуальність активізації єврорегіонів та позитивного динамічного розвитку, особливого наукового та практичного значення набуває, з одного боку, проблематика стійкого соціально-економічного та, в сучасних умовах, екологічного транскордонного розвитку, а з іншого, питання безпеки прикордонних територій, яка є станом об'єкта відносин з точки зору можливості забезпечення його виживання і розвитку в умовах внутрішніх і зовнішніх загроз, а також впливу непередбачуваних і важко прогнозованих факторів. Стійкість відображає міцність і надійність елементів і зв'язків усередині системи, здатність витримувати внутрішні і зовнішні навантаження і відновлювати нормальний стан системи після впливу зовнішніх або внутрішніх факторів.

Також виділяють фактори впливу на єврорегіони, які характеризують параметри макросередовища – економічні (вигідне гео економічне розташування регіонів), соціальні (підвищення рівня людського розвитку, менталітет населення), політичні (діяльність уряду та наявності законодавчих та правових актів щодо транскордонного співробітництва). Завдяки економічним факторам існують потенційні можливості розвитку транскордонного співробітництва та кооперації, зокрема із суміжними регіонами сусідніх держав, соціальні відповідно визначають розвиток трудових ресурсів та рівня життя мешканців, а на основі політичних факторів здійснюється поступова трансформація національних комплексів у просторовий інтернаціональний комплекс. Зокрема це має відношення до євроінтеграційних прагнень України, а саме, через інтеграцію регіонів, у економічні структури країн ЄС .

Важливою особливістю територій у складі будь-якого єврорегіону, є наявність загальних проблем транскордонного характеру. Задля вирішення їх необхідне об'єднання зусиль

територіальних громад або органів влади по обидва боки кордону. Як правило, до таких проблем відносять екологічні та природоохоронні, розвиток прикордонної інфраструктури, транспорту та комунікацій, раціональне використання трудових ресурсів, забезпечення умов для розвитку етнічних меншин. Периферійність, існування загальних соціально-економічних, демографічних, етнокультурних та екологічних проблем потребує об'єднання зусиль територіальних громад та місцевих органів влади держав-сусідів.

До загальних інтересів членів єврорегіонів найчастіше відносять еколого-економічні та природоохоронні, розвиток виробничо-господарської діяльності, розвиток прикордонної інфраструктури, транспорту і комунікацій, раціональне використання природного капіталу і трудових ресурсів. Особливо важливим тут є усвідомлення існування спільних інтересів на рівні прикордонних територіальних громад, місцевої бізнес-спільноти та регіональної влади. Типовими є спільні торговельно-економічні інтереси, а також у сфері загального розвитку туристичної діяльності, наданні взаємних послуг через державний кордон, створенні мережі співробітництва у сферах науки, освіти та культури. Універсальна сфера спільних інтересів для членів будь-якого єврорегіону є визначення загальної стратегії просторового розвитку [3].

За таких умов, доцільно звернути увагу на фактори, що впливають на стійкий та безпечний соціально-економічний розвиток єврорегіонів (табл. 1) [4].

Таблиця 1

Фактори впливу на стійкий та безпечний соціально-економічний розвиток єврорегіонів

Групи факторів	Фактори впливу
Політичні	-рівень розвитку міждержавних відносин між суміжними країнами; наявність територіальних спорів та військових конфліктів у прикордонних зонах; -наявність етнічних і релігійних конфліктів; розбіжності та проблеми уніфікація політичних систем суміжних країн.
Економічні	-щільність населення (заселеність, ступінь подвоєності території), склад населення, рівень життя населення ті інші соціальні умови (освіта, медичне забезпечення, рівень безробіття); -рівень економічного розвитку та галузева структура виробничих сил прикордонних територій; -наявність виробничо-господарської спеціалізації; інвестиційний клімат та ресурси прикордонних територій і суміжних держав; близькість галузевих структур і можливість спільного використання природних, трудових, науково-технічних ресурсів; наявність інфраструктурних зв'язків між підприємствами суміжних територій; -наявність проектів транскордонного співробітництва; торговельно-комерційний потенціал; рівень інформаційного забезпечення.
Екологічні	екологічна ситуація в прикордонному регіоні: ступінь впливу рівня розвитку виробництв на екологічний стан регіону, а також існування потенційної загрози екологічних чи то техногенних катастроф і можливості їх спільного запобігання, ступінь дотримання міжнародних норм і правил у сфері охорони навколишнього середовища.
Інноваційні	-ступінь розвитку науково-технологічної сфери прикордонного регіону (кількість інноваційних виробництв, науково-дослідницьких об'єктів, впроваджених наукових та науково-технічних робіт, поданих та отриманих заявок на видачу охоронних документів, обсяг реалізованої інноваційної продукції, створення і використання передових технологій тощо); -інноваційний потенціал єврорегіону; -участь у міжнародних наукових проектах, грантових програмах.
Обумовлені кордоном	-периферійність і суміжна прикордонність регіону; ступінь освоєння єврорегіону; -рівень розвитку прикордонної інфраструктури; міграційні процеси (у т.ч. нелегальна міграція); -рівень трансграничної злочинності, контрабанда.
Інституційні	-фактичний рівень бар'єрності; наявність нормативно-правової бази для розвитку прикордонного співробітництва на внутрішньодержавному рівні; -наявність угод про розвиток транскордонного співробітництва; -створення національних структур розвитку в умовах транскордонного співробітництва.
Природно-географічні	-наявність і протяжність кордону, його ландшафтна характеристика; -природно-кліматичні умови прикордонної території; наявність придатних для використання

	земель с/г призначення; наявність і ступінь розробки природних ресурсів.
Соціально-культурні	-етнічна схожість населення; - розбіжність державних рубежів з етнокультурними; наявність чи відсутність титульної нації на прикордонній території (поліетнічність); -конфесійні бар'єри; -наявність пам'яток культури і рекреаційних ресурсів; -схожість чи відмінності традицій та звичаїв.

З обраного списку груп неможливо вибрати найважливіше або найвпливовіше, оскільки на інтенсивність євро регіонів, як правило, впливає певний баланс багатьох з цих факторів, і вирішальну роль відіграє не фактор, а їх загальна вага. Залежно від ситуації в конкретній місцевості, роль будуть грати більш-менш конкретні фактори.. Особливу увагу слід приділити групі факторів інновацій так як нововведення, в сучасних умовах глобалізації транскордонного розвитку, його показників та динаміки в країні потенціал - це рушійна сила багатьох рішень у галузі міжнародного співробітництва та глобальної співпраці.

Практично у всіх статутах євро регіонів є ці фактори розвитку і допомоги територіям входять в дані утворення. Наприклад в євро регіоні "Нижній Дунай" діють програми із захисту навколишнього середовища басейну Нижнього Дунаю, Пруту, Сірету і Дністра, дельти Дунаю, Придунайських озер, розробка спільних програм зі збереження рибних ресурсів Дунаю та Дністра, розробка та виконання спільних заходів щодо створення нових та розширення діючих природних ландшафтних заповідників, а також досягнення гармонічного, збалансованого розвитку економічної діяльності в регіоні

Можна навести приклад ще одного Євро регіону - «Буг», до складу якого входять прикордонні регіони України, Польщі та Білорусі. Євро регіон був створений у вересні 1995 року. Через його територію проходять важливі комунікаційні шляхи, які з'єднують країни Західної Європи з Україною та Білорусією. Основними цілями створення євро регіону є розвиток комунікацій і зв'язку, вільний рух по євро регіону товарів, капіталу, робочої сили, охорона довкілля і співробітництва в галузі екології.[5]

Як ми бачимо з прикладів цих двох євро регіонів, які знаходяться на південному заході України цілі у них практично однакові.

Лідерами з повноти відображення положень документів національного рівня щодо транскордонного співробітництва у стратегіях регіонального розвитку є Львівська та Вінницька області. Незадовільний рівень продемонстрували Чернігівська, Київська та Рівненська області, тобто ті регіони, що вперше включені до програм транскордонного та територіального співробітництва. Загалом, чим більший досвід участі у програмах транскордонного співробітництва має регіон, тим більше уваги в стратегії приділяється питанням розвитку транскордонного співробітництва. Відповідно і вищим є ступінь відображення положень документів національного рівня. Експерти також вважають, що використання потенціалу програм територіального та транскордонного співробітництва ЄС для розвитку євро регіонів, що великою мірою залежить від активності представників місцевої влади улюблюванні інтересів регіонів під час узгодження цих програм. Жодна з досліджених областей, за виключенням Львівської, не має конкретизованих механізмів фінансування програм (проектів) за рахунок коштів програм транскордонного співробітництва. Така ситуація з фінансуванням програм транскордонного співробітництва з питань фандрайзингу, менеджменту коштів у межах бюджету транскордонних проектів, пошуку партнерів та диверсифікації джерел їх фінансування.[6]

До спільних інтересів членів євро регіонів найчастіше відносять еколого-економічні та природоохоронні, розвиток виробничо-господарської діяльності, розвиток прикордонної інфраструктури, транспорту і комунікацій, раціональне використання природного капіталу і трудових ресурсів. Особливо важливим тут є усвідомлення існування спільних інтересів на рівні прикордонних територіальних громад, місцевої бізнес-спільноти та регіональної влади. Типовими є спільні торговельно-економічні інтереси, а також у сфері загального розвитку туристичної діяльності, наданні взаємних послуг через державний кордон, створенні мережі співробітництва у сферах науки, освіти та культури.

Існуючі інституційні, правові та організаційні моделі побудови євро регіонів, які давно апробовані на решті території Європи показують, що залучення певної території до діяльності в

рамках євро регіону, а також до процесів транс кордонного співробітництва взагалі, є шансом для вирішення традиційних проблем соціально-економічного розвитку, налагодження співпраці з партнерами по іншій бік кордону, залучення інвестицій та налагодження міжособистісних контактів між різними етнічними групами населення. [7]

Важливим для діяльності євро регіону є формування дійових зв'язків між елементами системи, оскільки суб'єкти знаходяться у відмінній системі економічних, фінансових, правових, територіальних координат (в різних країнах). Необхідною умовою є уявлення про головні та другорядні зв'язки, тимчасові або взагалі непотрібні. Для цього можливим підходом є побудова відповідних матриць, оскільки не лише євро регіон є складною системою, такими системами є й усі елементи, що його формують. Процес вибору рішення щодо кращої альтернативи або варіанту розвитку представляє аналіз всіх факторів впливу на кінцеві результати, їх взаємодії між собою та із зовнішніми впливами.[8]

Як показано у SWOT аналізі (табл.2) євро регіони України за головною функцією є соціально-економічною системою в основі якої знаходиться вирішення через фінансово-економічні фактори питання життєдіяльності населення в даний період або на перспективу, безпосередньо або опосередковано через покращення демографічної, екологічної ситуації, для всього населення регіонів або певної його частини.

Таблиця 2

SWOT-аналіз функціонування українських євро регіонів (авторська розробка)

Сильні сторони	Слабкі сторони
<ul style="list-style-type: none"> - вигідне географічне положення та участь України в євро регіональному співробітництві; - ресурсний потенціал країни; - розвиток транспортних і логістичних мереж; - значний науково-технічний потенціал та інтелектуальний потенціал; - участь у програмах та проектах ЄС; - взаємний інтерес учасників інноваційного євро регіонального співробітництва до інтеграції зусиль; 	<ul style="list-style-type: none"> - відсутність посиленої уваги органів влади до розвитку євро регіонального співробітництва; - відсутність гармонізованої статистичної бази для проведення моніторингу; - невідповідність нормативно-правового забезпечення країн, що входять до євро регіону; - значні диспропорції в просторово-економічному розвитку; - монопольні переваги великого бізнесу перед малим; - незначні темпи зростання інноваційної діяльності; - виробництво з високими витратами.
Можливості	Загрози
<ul style="list-style-type: none"> - посилення зв'язків та обмін досвідом що приведе до розвитку економіки країни; - використання європейських грантів для інноваційної діяльності; -- розширення можливостей інвестиційного забезпечення; - поліпшення інвестиційного клімату; - поліпшення інституційного середовища інноваційної діяльності; - обслуговування додаткових груп споживачі - можливості інноваційного розвитку; - використання досвіду європейських країн у сфері інноваційного розвитку; 	<ul style="list-style-type: none"> - незахищеність інвесторів; - виникнення труднощів при укладанні договорів про співпрацю; - можливість загострення економічної ситуації у зв'язку з економічною і політичною нестабільністю в Україні, війна на сході країни; - невизначена позиція країн-учасниць євро регіонального співробітництва по Україні; - технологічна прірва між країнами учасницями євро регіонального співробітництва;

Необхідною умовою ефективного функціонування євро регіонів є наявність чітко визначених спільних інтересів. Це можуть бути інтереси в торговельно-економічній сфері з урахуванням місця регіонів-партнерів у міжтериторіальному поділі праці, в галузі спільного розвитку туристичної

діяльності, надання взаємних послуг через державний кордон, створення мережі співробітництва у сферах науки, освіти та культури. Ефективність діяльності євро регіонів залежатиме від вибору науковообґрунтованих цілей; наявності достатніх інвестиційних ресурсів; раціональної організаційно-управлінської структури; вибору запотребованих проектів та їх реалізації, формування дійових взаємовідносин між складовими частинами євро регіону; розробки об'єктивних критеріїв оцінки та розподілу як ризиків, так і прибутків. Економічним завданням євро регіону є реалізація функції перетворення інвестицій як головного фінансового ресурсу на вході в євро регіон за рахунок ефективного управління, взаємодії підсистем, передбачення та врахування впливу різних факторів в отримання на виході прибутку в результаті проектного освоєння інвестицій.

Висновки. Проаналізувавши фактори впливу на діяльність євро регіонів та виявивши всі загальні проблеми, ми можемо окреслити сфери, які потрібно подолати, та шляхи підвищення ефективності українських євро регіонів. Крім того, вигідне географічне положення та характеристики нашої країни та неповна участь прикордонних територій у євро регіонах створили передумову для подальшого розвитку транскордонного співробітництва та поглиблення міжнародних відносин. Ця ситуація вимагає впровадження всеосяжної національної політики, яка повинна підтримуватися відповідною законодавчою та фінансовою базою, а також зусиллями всіх зацікавлених сторін на державному, регіональному та місцевому рівнях.

Перспективи подальших досліджень. Необхідно провести поглиблені дослідження функцій та розвитку всієї складової євро регіонів та, ефективного використання їх ресурсів та подолання історичних упереджень між населенням по обидва боки кордону, демократичного розвитку та потенціал для поліпшення управління.

Джерела та література

- 1 Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними громадами або властями. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_106 (дата звернення: 25.05.2021).
2. Про транскордонне співробітництво: Закон України № 2515-VIII от 04.09.2018 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-15#Text> (дата звернення: 25.05.2021)
- 3 Киш С.Б. Євро регіон: теретико-методологічні засади дослідження *Регіональні студії*, № 10, 2017 сс.76-81
- 4 Носач Л.Л., Величко К.Ю. Активізація транскордонного співробітництва України в умовах євроінтеграції Молодій вчений № 5 (81) сс175-181
- 5 Долотіна К.В. Євро регіони на території України: стан та проблеми розвитку. *Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля* 2013, №4(193) Ч.2. с194-198
6. О. Донцова Чому прикордонні області України втрачають фінансування з європейських програм <https://gurt.org.ua/news/informator/45728/>
- 7 Літвін Л. А. Функціонування євро регіонів як складова реалізації національних інтересів *Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Політичні науки.* - 2019. - № 4. - м. Вінниця С. 63-68. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdonnupn_2019_4_12.
8. Мікула Н.А., Калат Я.Я. Євро регіональне співробітництво в системі транскордонної співпраці. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України, Львів 2014. Вип. 4(108). С. 28-38.

References

1. Evropeyskoyi ramkovoyi konventsiiyi pro transkordonne spivrobotni-tstvo mizh teritorialnimi obschinami abovlastyami [European Outline Convention on Transfrontier Co-operation between Territorial Communities or Authorities]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_106 (accessed 25 May 2021) [in Ukrainian].
2. Zakon Ukrainy Pro transkordonne spivrobotnytstvo [Law of Ukraine on Cross-Border Cooperation] № 2515-VIII vid 04.09.2018 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-15#Text> accessed 25 May 2021) [in Ukrainian].
3. Kish E.B(2017) Yevrorehion: teretyko-metodolohichni zasady doslidzhennia [Euroregion: theoretical and methodological foundations of the study] *Rehionalni studii*, № 10 pp.76-81
4. Nosach L.L., Velychko K.Iu (2020) Aktyvizatsiia transkordonnoho spivrobotnytstva Ukrainy v umovakh yevrointehratsii [Activation of cross-border cooperation of Ukraine in the context of European integration] "Young Scientist" № 5 pp175-181

5. Dolotina K.V.(2013) Yevrorehiony na terrytorii Ukrainy: stan ta problemy rozvytku.[Euroregions on the territory of Ukraine: state and problems of development.] Visnyk Skhidnoukrajnskoho natsyonalnohouniversytetu imeni Volodymyra Dalia №4 5 pp194-198

6 O. Dontsova(2018) Chomu prykordonna oblasti Ukrainy vtrachaiut finansuvannia z yevropeiskykh proham <https://gurt.org.ua/news/informator/45728/>

7. Litvin L.A(2019) Funktsionuvannia yevrorehioniv yak skladova realizatsii natsionalnykh interesiv[Functioning of euroregions as a component of the implementation of national interests] Visnyk Donetskoho natsionalnoho universytetu imeni Vasylia Stusa. Serii : Politychni nauky. - № 4. - pp 63-68. Available at http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdonnupn_2019_4_12.

8. MikulaN.A., KalatIa.Ia.(2014) Yevrorehionalne spivrobitnytstvo v systemi transkordonnoi spivpratsi. [Euroregional cooperation in the system of cross-border cooperation. Socio-economic problems of the modern period of Ukraine.] Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy. № 4. - pp 28-38.

Стаття надійшла до редакції 16.05.2021 р.

УДК 332.3

Шворак Анатолій,
доктор економічних наук, доцент,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра економіки та природокористування,
м Луцьк; ORCID ID: 0000-0003-2077-5308
e-mail: ams95@ukr.net

<https://doi.org/10.29038/2786-4618-2021-02-42-52>

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ЦІНИ НА ЗЕМЛІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

Анотація. Рівень ціни на землю сільськогосподарського призначення – запорука ефективного функціонування їх ринку. В статті запропоновані методичні підходи та проведений прогнозований розрахунок рівня цін земель сільськогосподарського призначення в Україні на основі ретроспективного аналізу функціонування ринку земель сільськогосподарського призначення і особливо рівня цін на початку ХХ століття, застосовано методичні підходи стосовно вартості землі при вилученні її з сільськогосподарського обороту, запропоновано методологічний принцип формування ціни землі через капіталізацію величини орендної плати та на окремих економічних показниках: співвідношення продукції рослинництва і тваринництва, експорту сільськогосподарської продукції з 1 гектара угідь, заробітної плати працівників сільськогосподарської галузі в порівнянні з країнами Євросоюзу. Проаналізовано динаміку зміни вартості земель в часі.

Ключові слова: рілля, ціна землі, землі сільськогосподарського призначення, оренда земель, ціна земель сільськогосподарського призначення, ринок земель сільськогосподарського призначення.

Шворак Анатолій,
доктор экономических наук, доцент,
Волинский национальный университет имени Леси Украинки,
кафедра экономики и природопользования,
г. Луцк

МЕТОДИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ФОРМИРОВАНИЮ ЦЕНЫ НА ЗЕМЛИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО НАЗНАЧЕНИЯ

Аннотация. Уровень цен земель сельскохозяйственного назначения – залог эффективного функционирования их рынка. В статье предложено методические подходы, прогнозный расчет уровня цен земель сельскохозяйственного назначения в Украине на основании ретроспективного анализа функционирования рынка земель сельскохозяйственного назначения и особенно уровня цен в начале ХХ столетия, использовались методические подходы относительно стоимости земли при изъятии ее с сельскохозяйственного пользования, предложен методологический принцип формирования цены земель через капитализацию величины орендной платы та на отдельных экономических показателях: соотношения продукции растениеводства и животноводства, экспорту сельскохозяйственной продукции с 1 гектара угодий, заработной платы работников сельскохозяйственной отрасли в сравнении с странами Евросоюза. Проанализовано динамику изменения стоимости земель во времени.

Ключевые слова: пашня, цена земли, земли сельскохозяйственного назначения, аренда земель, рынок земель сельскохозяйственного назначения

Shvorak Anatoliy,
Doctor of Economics, Professor,
Lesya Ukrainka Volyn National University,
Department of Economics and Nature Management,
Lutsk

METHODIC APPROACHES TO FORMATION OF PRICE ON LANDS OF AGRICULTURAL PURPOSE

Annotation. The level of price on lands of agricultural purpose is the condition of efficient functioning of their market. The article proposes methodical approaches and projected calculation of level of price on lands of agricultural purpose in Ukraine on the basis of retrospective analysis of functioning of the market of lands of agricultural purpose and especially the level of prices in the beginning of the XX-th century. Methodical approaches as to the cost of land after its withdrawal from agricultural turnover are applied. Methodological principle of formation of price on land due to capitalization of the value of rent and on some economic indicators are proposed: correlation of crop and livestock products, export of agricultural products from 1 hectar of land, salary of workers in agriculture compared with European Union countries. The dynamics of changes of cost of lands in time is analysed.

Key words: arable land, land price, lands of agricultural purpose, land rent, price on land of agricultural purpose, market of lands of agricultural purpose

Постановка проблеми: Як свідчить досвід проведення аграрних реформ, створення ефективного товаровиробника неможлива без обґрунтування стратегії розвитку АПК формування відповідного організаційного, політичного, правового та соціально-економічного середовища. Однак, не зважаючи на глибину наукових досліджень, ефективне й раціональне використання сільськогосподарських угідь в сучасних умовах господарювання залишається до кінця не вирішеною загальнодержавною проблемою і потребує подальшого опрацювання. Сучасний стан ринкової трансформації сільськогосподарського виробництва обумовлює необхідність невідкладного проведення послідовних макроекономічних реформ. Сталий розвиток сільського господарства України й економіки в цілому неможливий без встановлення реальних цін на землю з урахуванням економічних, екологічних та соціальних факторів. Актуальність цього питання не викликає сумніву, оскільки йдеться про становлення і розвиток повноцінного і прозорого ринку земель.

Мета статті – запропонувати методичні підходи та здійснити прогностичний розрахунок рівня цін земель сільськогосподарського призначення в Україні ще до впровадження ринку земель, здійснити порівняння цих цін із розвинутими країнами світу, висвітлити уже існуючий на початку ХХ ст. вітчизняний досвід функціонування ринку земель сільськогосподарського призначення та особливо рівня цін на них.

Виклад основного матеріалу: Нинішня українська модель земельних відносин тяжіє до неоліберальної моделі, що виявляється в надконцентрації земельних ресурсів, монопольному привласненні земельної ренти, сировинній експлуатації галузі, зростанні рівня сільського безробіття, трудовій еміграції, структурних коливаннях на користь високомаржинальних видів продукції рослинництва, виснаженні ґрунтового покриву, самоусуненні частини вертикально інтегрованих агроформувань від розв'язання соціально-економічних та екологічних проблем територіальних громад тощо. Усе це має істотні негативні наслідки уже сьогодні і значною мірою поглиблюватиметься у майбутньому. Така ситуація вимагає перегляду наявних форм і методів до регулювання економіки, оскільки в країнах, що розвиваються, неоліберальні доктрини не спроможні забезпечити збалансований еко-соціо-економічний розвиток [4].

Із запровадженням ринку землі з 1 липня 2021 року в Україні вартість визначатиме статистика фактичних продажів та попит і пропозиція. Проте у формуванні ціни на землю можлива досить активна регуляторна політика з боку держави. Найпоширеніші регуляторні інструменти які використовуються для регулювання ринкового обігу такі:

- регулювання цін;
- переважне право придбання земельної ділянки;
- максимальні розміри (концентрація земель однією особою);
- кваліфікаційні вимоги до покупців;
- встановлення обмежень відносно відносно покупців (юридичні особи, іноземці);
- обмеження використання земель, тощо.

За умов прийняття стратегії розвитку фермерства в Україні, що є, на нашу думку, найбільш виправдано і купівля земель сільськогосподарського призначення передбачатиметься особами з українським громадянством, які проживають, або проживатимуть, і здійснюватимуть свою діяльність в межах територіальної одиниці, де розташована їх земля. Саме за таких умов власник землі буде найбільш зацікавлений у підвищенні добробуту відповідної громади, сільських територій,

забезпеченні екологічної безпеки, вирішенні соціальних проблем населення тощо. Однак слід зауважити, що в нинішніх умовах в Україні за низької платоспроможності потенціальних покупців в межах територіальної сільської громади ціна на землю, на жаль, буде найнижчою. Мало того, навіть покупець землі конкретної громади, купивши землю, при своїх обмежених коштах, як кажуть, здійснивши купівлю за останні гроші, зменшує свої можливості для інвестицій в своє виробництво, а продавець, отримавши кошти за землю, вилучає їх з сільськогосподарського виробництва громади. Отже, загальна сума активних коштів у сільськогосподарському обігу цієї громади зменшуватиметься. За умови надання права на купівлю земель сільськогосподарського призначення всім особам з українським громадянством, які не обов'язково проживають і проживатимуть в межах територіальної громади ціна на землю буде вища порівняно із першим варіантом, оскільки збільшуватиметься кількість платоспроможних покупців. Натомість під загрозу потрапляє розвиток фермерства. Потенціальний покупець буде менше опікуватися екологічними та соціальними проблемами території, де розташовано його земельну ділянку.

У зв'язку з цим пропонується розглянути декілька методичних підходів визначення ціни землі.

Перший. В Україні лише за останні півтора століття відбулися глибокі соціально-психологічні та економічні трансформації від існування вільного ринку землі наприкінці XIX – на початку XX ст. до державної власності на землю за часів колишнього Радянського Союзу. І нині знову країна стоїть на етапі переходу до ринку землі. У зв'язку із цим на особливу увагу заслуговує власний досвід України на початку XX ст. щодо функціонування ринку землі, ролі у цьому процесі відповідних земельних банків та надання ними позики на купівлю землі, рівень цін на землю, умови застави тощо. Слід зазначити, що купівля українських земель відбувалася через Селянський поземельний та державний банки. В працях Академіка С.Г.Струмліна зазначено, що в Росії до 1917 року вартість гектара сільськогосподарських земель дорівнювала 120 поденним платам сільськогосподарського працівника. Середні покупні ціни у розрізі губерній на території України за 1901 – 1915 рр. (крб. за десятину) приведені в таблиці 1.

Таблиця 1

Середні покупні ціни у розрізі губерній на території України за 1901 – 1915 рр. (крб. за десятину)

Губернії	1901-1905	1906-1910	1910	1911	1912	1913	1914	1915
Харківська	151	224	243	240	283	307	337	354
Чернігівська	139	170	162	166	175	184	187	194
Полтавська	208	257	275	297	330	332	415	406
Херсонська	168	216	226	231	236	286	365	415
Катеринославська	155	189	211	209	222	304	237	369
Донська обл.	104	150	139	161	186	217	177	232
Подільська	188	255	280	304	331	369	419	437
Київська	167	226	229	230	237	203	272	284
Волинська	124	168	186	168	176	166	187	209

Слід звернути увагу на досвід функціонування економічного механізму надання землі в заставу за ринку в Україні в 1907– 1911 рр. Аналіз на прикладі Київської губернії свідчить, що ціна продажу 1 га становила тоді 210 руб, при цьому оцінка 1 га закладеної землі в банку сягала вже 126 руб, розмір позики під закладену землю становив 81 руб, або 64 % від оціночної вартості землі, або лише 39 % від ринкової ціни землі. Натомість 48–82 % землі, яка знаходилася в приватній особистій власності, було закладено і перезакладено під заставу [6].

На це потрібно зосередити особливу увагу тому, що подібне співвідношення між ринковою ціною і розміром застави може мати місце і на даний час. Сьогодні царську десятку вага якої становить 7,74 грами чистого золота, яка не має нумізматичної цінності, можна придбати за 400доларів. Вартість чистого золота даної монети по курсу НБУ становить 12000 гривень, або 430 доларів. Розрахунок вартості землі в Україні на даний час наведений в таблиці 2.

Таблиця 2

Розрахунок вартості землі в Україні на даний час

Губернії	Станом на 1915р	Вартість 1га 1915р	Вартість 1га/дол	
Харківська	354	324	12960	
Чернігівська	194	178	7120	
Полтавська	406	372	14880	
Херсонська	415	380	15200	
Катеринославська	369	338	13520	
Донська обл.	232	212	8480	
Подільська	437	400	16000	
Київська	184	168	6720	
Волинська	209	191	7640	
По Україні	середня	311	285	11391
	Min	Min184	Min168	Min 6720
	Mas	Mas437	Mas400	Mas16000

Аналізуючи наведені дані, ми бачимо що вартість землі в ринкових умовах за 15 років зросла приблизно в два рази і становила в еквіваленті на сучасні ціни від 6720 до 16000 доларів. Враховуючи, що на даному етапі ринок землі бере свій старт то можна припустити що вартість буде знаходитися в діапазоні від 3000-8000доларів, але на вартість буде впливати якість, місце розташування та попит і пропозиція.

Другий. Слід відзначити, що І. І. Лукінов ще за радянських часів (наприкінці 60-х на початку 70-х років ХХ ст.), коли про ціну землі не могло бути мови, пропонував методичні підходи стосовно вартості землі при вилученні її з сільськогосподарського обороту, зумовлену необхідністю різних видів будівництва тощо. Вартість землі визначалася розміром необхідних відшкодувань сільськогосподарським підприємствам, які еквівалентні витратам, необхідним для відновлення землі гіршої якості до якості вилучених [7]. Нормативи втрат сільськогосподарського виробництва, які підлягають відшкодуванню та розрахунок вартості ріллі наведені в таблиці 3.

Таблиця 3

**Нормативи втрат сільськогосподарського виробництва, які підлягають відшкодуванню
(тис. грн. за 1 га)**

Регіон	Рілля	Вартість 1га/дол
АР Крим	96,59	3450
Вінницька	108,25	3866
Волинська	110,64	3951
Дніпропетровська	82,87	2960
Донецька	91,04	3251
Житомирська	80,8	2886
Закарпатська	135,58	4842
Запорізька	69,37	2478
Івано-Франківська	111,19	3971
Київська	116,74	4169
Кіровоградська	82	2928
Луганська	65,89	2353
Львівська	109,55	3912
Миколаївська	65,78	2349
Одеська	75,36	2691
Полтавська	95,4	3407
Рівненська	121,1	4325
Сумська	97,47	3481
Тернопільська	124,58	4449

Харківська	86,25	3080
Херсонська	77,43	2765
Хмельницька	107,92	3854
Черкаська	122,95	4391
Чернівецька	139,94	4998
Чернігівська	93,33	3333

Джерело: Постанова К М У від 17 листопада 1997 р. N 1279

Вартість земель згідно даного методу знаходиться в діапазоні 2353 - 4998 доларів за гектар.

За своєю економічною сутністю, відшкодування втрат сільськогосподарського та лісгосподарського виробництва є економічним інструментом регулювання урбанізаційних процесів, що покликаний знизити рентабельність трансформації сільськогосподарських угідь, лісових земель та чагарників у інші угіддя та сприяти залученню інших земель до містобудівних та промислових потреб. Розмір втрат сільськогосподарського і лісгосподарського виробництва, які підлягають відшкодуванню регулюється Земельним Кодексом [1], та встановлюється у порядку, що визначений постановою Кабінету Міністрів України від 17.11.1997 № 1279 [6]. З часу прийняття постанови минуло 24 роки і вони до цього часу не індексувалися.

Третій ґрунтується на теоретичній основі про безпосередній зв'язок між орендною платою і ціною землі. У світовій практиці є варіант визначення ціни землі через капіталізацію орендної плати діленням її величини на дисконтну ставку. Рівень дисконтної ставки в розвинених країнах світу коливається в межах 1–5 % і залежить від процентної ставки за користування капіталом. В даному випадку методологічний принцип формування ціни землі через капіталізацію величини орендної плати залишається більш прийнятним. Власник земельної ділянки капіталізацію орендної плати буде здійснювати в розмірі процентної ставки за зберігання готівкових коштів на депозитному рахунку. Про зв'язок цих величин зазначав В. Петті у праці «Економічні і статистичні роботи» в 1664 р. Отже, формула обчислення ціни землі за цим методичним підходом має вигляд:

$$Цзд = \frac{Оп}{Дс} \times 100, \text{ де}$$

Цзд-ціна земельно ділянки;

Оп-орендна плата;

Дс- депозитна ставка

Даний метод є простим у розрахунку. Розрахунок на основі викладеного підходу наведено в таблиці 4.

Таблиця 4

Розрахунок вартості земель на основі орендної плати

Регіони	Орендна плата за 1га с/г землі		Вартість 1га с/г землі,грн./дол	
	Державної власності	Приватної власності	Державної власності	Приватної власності
АР Крим	-	-		
Вінницька	7137	2166	79300/2832	27075/860
Волинська	1442	1167	16022/572	12967/463
Дніпропетровська	2122	1276	23577/842	14178/506
Донецька	1638	946	18200/650	10511/375
Житомирська	3030	1687	33667/1202	18744/669
Закарпатська	1652	931	18355/656	10344/369
Запорізька	2633	878	29255/1045	9755/348
Івано-Франківська	3817	1365	42411/1514	15167/542
Київська	3537	1827	39300/1404	20300/725
Кіровоградська	4993	1422	55478/1981	15800/564
Луганська	2905	1011	32278/1153	11233/401
Львівська	2953	1724	32811/1172	19156/684
Миколаївська	2769	1076	30767/1099	11956/427

Одеська	4345	1497	48278/1724	16633/594
Полтавська	6627	2970	73633/2630	33000/1179
Рівненська	2625	1689	29167/1042	18767/670
Сумська	2317	1920	25744/919	21333/762
Тернопільська	4182	1465	46467/1659	16277/581
Харківська	3438	2495	38200/1364	27222/990
Херсонська	1402	927	15578/556	10300/368
Хмельницька	7781	2267	86455/3088	25189/900
Черкаська	3723	3525	41367/1477	39167/1399
Чернівецька	3973	1364	44144/1577	15156/541
Чернігівська	2600	1128	28889/1032	12533/448
По Україні	3431	1613	38122/1362	17922/640

Джерело: розрахунки автора за даними Держгеокадастру.

Аналізуючи дані наведені в таблиці ми бачимо суттєву різницю в орендній платі за землі державної і комунальної власності і приватними землями. Вона заключається в тому, що землі державної і комунальної власності були надані на аукціоні, власники земельних паїв здавали свою землю оренду на безальтернативній основі. Вартість земель державної і комунальної власності буде становити від 556 до 3088 доларів і приватних земель 348 – 1399 доларів. Тому агрохолдинги не зацікавлені в законодавчих змінах і всіляко перешкоджають прийняттю нормативних актів які були б направлені на захист інтересів власників часток (паїв).

Четвертий, базується на окремих економічних показниках. Розглянемо такий ключовий показник результативності сільського господарства — експорту сільськогосподарської продукції та продуктів його переробки в розрахунку на 1 га земель. Найбільш привабливими для логічного розуміння ціни землі в таблиці 1 є показники експорту сільськогосподарської продукції та ринкової ціни 1 га ріллі в країнах Євросоюзу (табл. 5). Тобто, між величинами ціни землі і експорту сільськогосподарської продукції простежується практично пряма залежність: чим вищий рівень експорту з одиниці площі ріллі, то прямо пропорційно вища її ціна. Порівняння з будь-якою країною, які перевищують Україну за показником експорту в розрахунку на 1 га ріллі (таких 123 країни у світі), показує таку ж залежність ціни землі від обсягу експорту сільськогосподарської продукції. Останнє в першу чергу залежить від структури посівних площ та щільності поголів'я тварин у розрахунку на 1 га ріллі. Що більше тварин і птиці на 1 га ріллі (Україна на 185 місці серед 206 країн) та що більше посівні площі насичені високодохідними культурами, то вища ціна землі. Це аксіома. Ціна також може дуже зрости, якщо в середовищі наростаючого дефіциту сільськогосподарської землі в більшості країн світу до ринку української землі будуть залучені іноземні інвестори.

Відзначимо, що саме фермерські господарства розміром до 200 га, які є в Європі, запроваджують набір високоінтенсивних виробництв й відповідно високодохідних, що не можуть собі застосувати підприємства фізичним розміром більш ніж 10 тис. га ріллі. Саме це дає можливість дрібнішим господарствам у десятки, а то і в сотні разів більше експортувати з 1 га ріллі, ніж великі підприємства зерново-соняшникової спеціалізації.

Таблиця 5

Розрахунок вартості 1га с/г земель на основі експортного потенціалу

№ п/п	Країна	Площа с/г земель, тис.га	У власності, %	Співвідношення продукції рослинництва і тваринництва	Вартість 1га, тис. євро	Екс порт з 1га, євро	Окупність років, по експорту
1	Нідерланди	2730	89	56,4/43,6	63,7	12088	5,2
2	Австрія	2880	53	49,5/50,5	42,0	3882	10,8
3	Німеччина	16700	49	51,7/48,3	32,3	4585	7,4
4	Італія	12850	-	63,2/36,8	40,0	3214	12,4
5	Іспанія	23850	70	63,5/36,5	16,1	1967	16,1
6	Греція	3470	60	-	11,0	1726	6,4

7	Польща	14440	81	48,8/51,2	10,3	2281	4,5
8	Франція	27850	80	60,7/39,3	7,4	2435	3,4
9	Естонія	940	56	-	5,0	843	5,9
10	Болгарія	3600	98	62,5/37,5	4,6	1170	3,9
	Середнє	-	-	-	2683		7,6
11	Україна min max	41329	81	74,5/25,5	1200 5683	353	3.4 16.1

Джерело: розрахунки автора за даними Євростату та Держкомстату України.

Наведені в таблиці розрахунки відображають, що вартість землі буде в існуючій економічній ситуації знаходитися в межах 1200 з перспективою росту в часі при зміні структури експортного потенціалу до 5683 долара.

П'ятий метод відображає як вартість землі залежить від середньомісячної заробітної плати працівників сільського господарства в країнах Євросоюзу.

Між величинами зарплати і виробництвом сільськогосподарської продукції та глибиною переробки та її експорту є простежується практично пряма залежність: чим вищий рівень експорту з одиниці площі ріллі, то прямо пропорційно вища її ціна.

Наведені в таблиці 6 розрахунки відображають, що вартість землі буде в існуючій економічній ситуації знаходитися в межах від 1001 з перспективою росту в часі при зміні структури виробництва та експортного потенціалу до 6755 доларів.

Кожна країна у той чи інший спосіб регулює ринковий обіг земель, виходячи з конкретних особливостей та національних інтересів. Саме на державу покладаються функції щодо забезпечення відповідності функціонування та спрямування ринкового обігу земель обраній моделі такого обігу. Крім того, особливої уваги з боку держави потребує обіг земель саме на початковому етапі становлення. Зважаючи на це, відповідь на питання стосовно необхідності державного регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення очевидна – ринковий обіг земель сільськогосподарського призначення має бути регульований державою.

Таблиця 6

Розрахунок вартості 1га с/г земель на основі на основі заробітної плати працівників сільського господарства

№ п/п	Країна	Площа с/г земель, тис.га	У власності, %	Співвідношення продукції рослинництва і тваринництва	Вартість 1га, тис. євро	Експорт з 1га, євро	Середня заробітна плата, євро/місяць	За скільки місяців роботи можна купити 1га
1	Нідерланди	2730	89	56,4/43,6	63,7	12088	3975	16,0
2	Австрія	2880	53	49,5/50,5	42,0	3882	2768	15,1
3	Німеччина	16700	49	51,7/48,3	32,3	4585	4021	8,0
4	Італія	12850	-	63,2/36,8	40,0	3214	2467	16,2
5	Іспанія	23850	70	63,5/36,5	16,1	1967	1890	8,5
6	Греція	3470	60	-	11,0	1726	1588	6,9
7	Польща	14440	81	48,8/51,2	10,3	2281	1124	9,2
8	Франція	27850	80	60,7/39,3	7,4	2435	3084	2,4
9	Естонія	940	56	-	5,0	843	1433	3,5
10	Болгарія	3600	98	62,5/37,5	4,6	1170	693	6,6
	Середнє	-	-	-			-	9,24
11	Україна min max	41329	81	74,5/25,5	2683 1200 5683	353	417	3853 1001 6755

Джерело: розрахунки автора за даними Євростату та Держкомстату України.

Земельні агентства з управління ринковим обігом земель сільськогосподарського призначення країн світу відображені в таблиці 7.

Таблиця 7

Земельні агентства які регулюють ринок земель сільськогосподарського призначення в країнах світу

Країна	Земельне агентство
Ізраїль	ILA – Israel Land Authority [8]
Німеччина	BVVG – Bodenverwertungs- und -verwaltungs GmbH [9]
Польща	KOWR – National Center for Agricultural Support [10]
Румунія	ADS – The State Domain Agency [11]
США	U.S. Department of Agriculture [12]
Угорщина	LLC – Local Land Committee [13]
Чехія	SPU – State Land Office [14]
Франція	SAFER – Land Development and Rural Settlement Society [15]
Японія	AC – Agricultural Committee [16]

Для того щоб з прогнозувати як буде розвиватися ринок земель в Україні проаналізовано зміну ціни на землю після відкриття ринку земель в постсоціалістичних країнах Європи (табл. 8).

Аналіз динаміки ціни землі в постсоціалістичних країнах свідчить, що відбувається суттєве зростання ціни землі.

Таблиця 8

Динаміка цін на землю в країнах Європи після відкриття ринку землі, €/га

Країна	Динаміка цін на землю в країнах Європи після відкриття ринку землі, €/га (роки з початку лібералізації)												Ріст,%
	Початок	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	
Болгарія	1150	1202	1595	1519	1420	2092	2820	2930	3832	4558			396/44
Динаміка до попереднього року,%		5	33	-5	-7	47	35	4	31	19			
Естонія	282	583	894	1125	1056	1111	1111	1083	1333	1681	2111	2417	857/78
Динаміка до попереднього року,%		107	53	26	-6	5	-	-3	23	26	26	14	
Латвія	526	1001	2183	3786	3552	1940	1015	1503	1804	3287	4144	4818	916/83
Динаміка до попереднього року,%		90	118	73	-6	-45	-48	48	20	82	26	16	
Литва	390	406	536	734	831	1075	971	1138	1605	1608	1883	2220	569/51
Динаміка до попереднього року,%		4	32	37	13	29	-10	17	41	-	17	18	
Польща	1310	1464	2051	2388	3210	3668	4083	4333	4833	6150	6333		483/48
Динаміка до попереднього року,%		12	40	16	34	14	11	6	12	27	3		
Румунія	1000	972	1408	1500	1727	1891	2181	3000	3182	3364			336/37
Динаміка до попереднього року,%		-3	45	7	15	9	15	37	6	6			
Словаччина	912	946	981	1017	1121	1211	1256						138/23
Динаміка до попереднього року,%		4	4	4	10	8	4						
Угорщина	1741	1771	1853	1927	1987	2221	2403	2416	2544	2880	3216		185/18
Динаміка до попереднього року,%		2	5	4	3	12	8	1	5	13	12		
Чехія	1522	1561	1621	1625	1867	2375	2557	2807	2962	3253	3400	4455	
Динаміка до попереднього року,%		3	4	-	15	27	8	10	6	10	5	31	293/27

Джерело: IMF group of Ukraine та розрахунки автора

Основним фактором встановлення вартості землі на ринку є пропозиція та попит. В таблиці 9 приведено дослідження «Інституту аграрної економіки» НААН.

Таблиця 9

Наміри після запровадження ринку землі

Власники які отримали земельний пай в спадок	Наміри після запровадження ринку землі	Власники які отримали земельний пай за місцем роботи
38	Передати в оренду	48
7	Започаткувати ФГ	3
15	Залишити у використанні в своєму ОСГ	10
20	Передати в спадок	30
2	Подарувати	2
13	Продати	5
3	Змінити цільове призначення	1
2	В т ч під будівництво	1

Джерело: дослідження «Інституту аграрної економіки» НААН 01.01.2018

Аналізуючи дані даного дослідження, можна передбачити що на ринку з'явиться приблизно 0,6 млн часток (паїв) загальною площею 2,4 млн.га.

Враховуючи наведені методи розрахунку вартості землі та соціологічні дослідження в таблиці 10 проведемо порівняння вигоди, отриманої власником земельного паю з 1 га у разі його продажу та передачі в оренду.

Таблиця 10

Порівняльна таблиця вигоди при продажі або передачі в оренду земельного паю

Термін, рік	Оренда земельного паю		Продаж земельного паю	
	Вартість оренди	Зростання ціни	Вартість продажу	Відсоток по депозиту
1	1613	27520	27520	2201
2	1613	36051	29712	2377
3	2201	47227	32089	2567
4	2201	61867	34656	2079
5	2201	81046	36735	2204
6	2201	106170	38939	2336
7	2201	139083	41275	2478
8	2201	182199	43751	1750
9	2201	238681	45501	1820
10	2201	312673	47321	1892
Всього	20834	-		17744

Джерело: розрахунки автора.

З наведених розрахунків видно що здача земель в оренду є значно вигідніша.

Висновки. Проведене дослідження стосовно передбачення ціни земель сільськогосподарського призначення дає підстави стверджувати про нагальну необхідність визначення рівня таких цін ще до відкриття ринку земель, що зумовить ефективне функціонування ринку земель сільськогосподарського призначення.

1. Питання щодо вибору моделі ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення в Україні доцільно розглядати системно та в комплексі із забезпеченням збалансованого розвитку сільського господарства й сільських територіальних громад, збільшення доданої вартості на сільських територіях, збереження існуючих та створення нових робочих місць в аграрному секторі та інших видах зайнятості в сільській місцевості, підвищення її інвестиційної привабливості тощо. Це зумовлює необхідність розроблення й уведення політики регулювання земельних ринків (прав власності, оренди й акціонерного капіталу), з тим, щоб створити основу для майбутнього зростання, що досягається через підтримання тих типів господарств, які відповідатимуть інтересам села і країни.

2. Досвід країн ЄС переконливо доводить, що без уведення спеціальних регуляторних заходів, на купівлю-продаж земель сільськогосподарського призначення унеможливить збалансований

розвиток українського сільського господарства. Без ефективних і дієвих механізмів малі і середні виробники можуть залишитися за межами ринку сільськогосподарських земель.

3. Враховуючи що значна частина земельних паїв нині знаходиться в оренді необхідно запровадити постійний моніторинг використання земель та враховувати усі функції екосистеми і, насамперед ті, що мають загальносуспільне значення та довготривалий характер, а не лише функцію максимізації виробництва біомаси у короткостроковій перспективі.

4. Невід'ємною умовою формування цивілізованих та прозорих земельних відносин є подолання корупції та протидії земельному, майновому й аграрному рейдерству, втілення дієвих механізмів забезпечення захисту прав власності й користування на земельні ділянки, забезпечення прозорості земельних трансакцій, що вимагає комплексної, злагодженої й цілеспрямованої роботи органів виконавчої влади та місцевого самоврядування.

5. В законі «Про консолідацію земель» чітко прописати положення щодо захисту малих і середніх товаровиробників.

Джерела та література

1. Земельний Кодекс України
2. Постанова Кабінету Міністрів України від 17.11.1997 № 1279.
3. Статистичний збірник. Сільське господарство України [Електронний ресурс]. Державна служба статистики України. 2018. Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua > druk > publicat > kat_u > 2019
4. Ходаківська О. В. Екологізація аграрного виробництва : монографія. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2015. 350 с.
5. Шворак А. М. Природні кормові вгіддя та соціально- економічний розвиток сільських територій. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки: журнал*. Луцьк : Вежа-Друк, 2018. № 2 (14). С. 112 – 116.
6. Шпичак О. М. Сільське господарство України на початку та в кінці ХХ століття. Київ: ІАЕ, 2000. 68 с.
7. Шпичак О. М. Методологічні підходи щодо реалістичної оцінки результативності трансформаційних перетворень у вченні академіка І. І. Лукінова. Трансформаційні перетворення в аграрній сфері України за вченням академіка І. І. Лукінова та їх втілення в сучасні умови господарювання: зб. наук. праць за матеріалами теорет. семінару 15 грудня 2016 р. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2017. С. 5–14.
8. Israel Land Authority. Israel. URL : <http://land.gov.il/en/Pages/AboutUs.aspx>.
9. Bodenverwertungs- und -verwaltungs GmbH - (BVVG). Germany. 1992. URL : <https://www.bvvg.de/INTERNET/internet.nsf/HTMLST/UNTERNEHMEN>.
10. Krajowy ośrodek wsparcia rolnictwa (KOWR) – National Center for Agricultural Support. Poland. 2017. URL : <http://www.kowr.gov.pl/ukur>.
11. Agenției Domeniilor Statului (ADS) – The State Domain Agency. Romania. URL : <http://www.domeniilestatului.ro/>.
12. U.S. Department of Agriculture (USDA). USA. URL : <https://www.usda.gov/our-agency/about-usda>.
13. Evi CXXII. törvény a mező- és erdőgazdasági földek forgalmáról. A magyar parlament. Budapest. 2013. URL : <https://goo.gl/5pA4r2>.
14. Státního pozemkového úřad (SPU – State Land Office) of Czech Republic. URL : <https://www.spucr.cz/statnipozemkovy-urad/o-uradu>.
15. Land Development and Rural Settlement Society (SAFER). France. 1960. URL : <https://www.safer.fr/lessafer/quest-ce-quune-safer/>.
16. Japan's Law on Agricultural Committee № 88. The Parliament of Japan (Kokkai). 1952. URL : <https://goo.gl/nMVfky>.

References

1. Land Code [In Ukrainian].
2. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine from 17.11.1997 № 1279. [In Ukrainian].
3. Statistic collection. Agriculture of Ukraine. (Electronic resource)/State statistics service of Ukraine. – 2018. – Mode of admission: www.ukrstat.gov.ua > druk > publicat > kat_u > 2019 [In Ukrainian].
4. Khodakivska, O.V. (2015). Ekologizatsiia ahparnoho vypobnytstva [Ecologization of agrarian production]. Kyiv: NNTs “IAE” [In Ukrainian].
5. Shvorak A.M. Natural feed grounds and social-economic development of rural territories. *Economic Journal of East European National University named after Lesia Ukrainka: Journal/* Lutsk: Vezha-Druk, 2018. №2(14). Page 112-116. [In Ukrainian].

6. Shpychak, O.M. (2000). Silske gospodarstvo Ukrainy na pochatku ta v kintsi XX stolittia [Agriculture of Ukraine at the beginning and end of the twentieth century]. Kyiv: IAE [In Ukrainian].
7. Shpychak, O.M. (2017). Metodolohichni pidkhody shchodo realistychnoi otsinky rezultatyvnosti transformatsiinykh peretvoren u vchenni akademika I.I. Lukinova [Methodological approaches to the realistic assessment of the effectiveness of transformational transformations in the teaching of academician I.I. Lukinov] Transformatsiini peretvorennia v aharnii sferi Ukrainy za vchenniam akademika I.I. Lukinova ta yikh vtilennia v suchasni umovy hospodariuvannia: zbirnyk naukovykh prats za materialamy teoretychnoho seminaru. (pp. 5- 14). Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
8. Israel Land Authority. Israel. URL : <http://land.gov.il/en/Pages/AboutUs.aspx>. [In English].
9. Bodenverwertungs- und -verwaltungs GmbH - (BVVG). Germany. 1992. URL : <https://www.bvvg.de/INTERNET/internet.nsf/HTMLST/UNTERNEHMEN>. [In English].
10. Krajowy ośrodek wsparcia rolnictwa (KOWR) – National Center for Agricultural Support. Poland. 2017. URL : <http://www.kowr.gov.pl/ukur>. [In English].
11. Agenției Domeniilor Statului (ADS) – The State Domain Agency. Romania. URL : <http://www.domeniilestatului.ro/>. [In English].
12. U.S. Department of Agriculture (USDA). USA. URL : <https://www.usda.gov/our-agency/about-usda>. 13. Evi CXXII. törvény a mező- és erdőgazdasági földek forgalmáról. A magyar parlament. Budapest. 2013. URL : <https://goo.gl/5pA4r2>. [In English].
14. Státního pozemkového úřad (SPU – State Land Office) of Czech Republic. URL : <https://www.spucr.cz/statnipozemkovy-urad/o-uradu>. [In English].
15. Land Development and Rural Settlement Society (SAFER). France. 1960. URL : <https://www.safer.fr/lessafer/quest-ce-quune-safer/>. [In English].
16. Japan's Law on Agricultural Committee № 88. The Parliament of Japan (Kokkai). 1952. URL : <https://goo.gl/nMVfky>. [In English].

Стаття надійшла до редакції 19.05.2021 р.

УДК 338.24

Бегун Світлана,
кандидат економічних наук, доцент,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра економіки та природокористування,
м. Луцьк; ORCID ID: 0000-0003-1689-4048
e-mail: Begun.Svitlana@vnu.edu.ua

Черчик Лариса,
доктор економічних наук, професор,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
завідувач кафедри менеджменту та адміністрування,
м. Луцьк; ORCID ID: 0000-0002-3901-216X
e-mail: cherchyk.larysa@vnu.edu.ua

Лажник Анжеліка,
магістр менеджменту
м. Луцьк
anzhela.nikityuk97@ukr.net

<https://doi.org/10.29038/2786-4618-2021-02-53-61>

СТАТИСТИКА ТУРИСТИЧНОЇ СФЕРИ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті розглянуто динаміку основних кількісних (кількість суб'єктів туристичної діяльності; кількість туристичних путівок, реалізованих туроператорами та турагентами; кількість туроднів за реалізованими туроператорами та турагентами туристичними путівками; чисельність туристів, обслугованих туроператорами та турагентами; розподіл туристів за метою поїздки; показники кадрового забезпечення суб'єктів туристичної діяльності) та вартісних (дохід від надання туристичних послуг, операційні витрати, вартість туристичних путівок, реалізованих туроператорами та турагентами) показників туристичної сфери Волинської області. Визначено їх частку у відповідних показниках загалом по Україні. Виявлено основні передумови, які вплинули на стан розвитку туристичної сфери за період 2015-2019 років.

Ключові слова: статистика, туризм, туристичні агенції, туристичні оператори.

Бегун Светлана,
кандидат экономических наук, доцент,
Волинский национальный университет имени Леси Украинки,
кафедра экономики и природопользования,
г. Луцк

Черчик Лариса,
доктор экономических наук, профессор,
Волинский национальный университет имени Леси Украинки,
заведующая кафедрой менеджмента и администрирования,
г. Луцк

Лажник Анжелика,
магистр менеджмента,
г. Луцк

СТАТИСТИКА ТУРИСТИЧЕСКОЙ СФЕРЫ ВОЛЫНСКОЙ ОБЛАСТИ

В статье рассмотрена динамика основных количественных (число субъектов туристической деятельности, количество туристических путевок, реализованных туроператорами и турагентами, количество туродней по реализованным туроператорами и турагентами путевкам, численность туристов, обслуженных туроператорами и турагентами, распределение туристов по цели поездки; показатели кадрового обеспечения субъектов туристической деятельности) и стоимостных (доход от предоставления туристических услуг, операционные

расходы, стоимость туристических путевок, реализованных туроператорами и турагентами) показателей туристической сферы Волынской области. Определена их доля в соответствующих показателях в целом по Украине. Выявлены основные предпосылки, которые повлияли на состояние туристической сферы за период 2015-2019 годов.

Ключевые слова: статистика, туризм, туристические агентства, туристические операторы.

Begun Svitlana,
PhD in Economics, Associate Professor,
Lesya Ukrainka Volyn National University,
The Department of Economics and Environmental Management,
Lutsk

Cherchyk Larysa,
Doctor of Economics, professor Associate Professor
Lesya Ukrainka Volyn National University,
Head of Department of Management and Administration
Lutsk

Lazhnik Anzhelika,
Master's degree Management
Lesya Ukrainka Volyn National University
Lutsk

STATISTICS OF THE TOURIST SPHERE OF VOLYN REGION

The article considers the dynamics of the main quantitative and cost indicators of the tourism sector of the Volyn region. Their share in the corresponding indicators as a whole across Ukraine is defined.

The number of tourism entities in the Volyn region has increased slightly, mainly due to an increase in the number of travel agents – individuals. The number of tourist vouchers and tours sold by tour operators and travel agents has also increased, but at a much slower pace than in Ukraine. The same trend in terms of the number of tourists served by tour operators and travel agents. Most of them are residents of the Volyn region, more than 56% of whom go abroad, more than 30% travel in Ukraine, the rest are foreign guests. The purpose of the trip for a significant part of tourists is recreation and entertainment (97%). Indicators of staffing of tourism entities - legal entities and individuals are insignificant, 45 and 50 people, respectively.

The dynamics of the call sign growth of domestic tourism indicates the formation of the internal culture of recreation, a return to national historical and cultural traditions. In addition, the development of domestic tourism creates additional jobs, expands opportunities for self-employment, ensures the development of new areas of economic activity, contributes to the economic and social strengthening of local communities.

Despite the critical situation associated with economic crises, and now - with the pandemic and lockdown in our country and many countries, services are provided, their performance is quite high: in 2019 compared to 2015, despite a significant reduction in the number of tour operators, the number sold tourist vouchers increased, income from tourist services increased,

The main preconditions that have affected the state of the tourism sector for the period 2015-2019 have been identified: increasing risks of disease, deteriorating health of the nation; low incomes of a significant part of the population and a high level of stratification of Ukrainian society; increasing the level of urbanization, urban population, reducing safe living space; environmental pollution, deterioration of the natural environment.

Keywords: statistics, tourism, travel agencies, tour operators.

Постановка наукової проблеми та її значення. Статистика туризму необхідна для аналізу ринку туристичних та рекреаційних послуг, обґрунтування бізнес-планів та інвестиційних проєктів туристичними підприємствами, здійснення наукових досліджень. Якість виконуваних робіт багато в чому залежить від повноти й об'єктивності статистичних даних.

Туризм активно розвивається, є пріоритетною сферою економіки багатьох регіонів України, тому її необхідно детальніше вивчати з метою виявлення проблем, перспектив розвитку.

Аналіз останніх досліджень проблеми. Туризм відноситься до сфер діяльності, які стрімко розвиваються. На це впливають такі чинники як висока інвестиційна привабливість, прибутковість діяльності, можливість отримання валютних надходжень, невеликі інвестиції при започаткуванні діяльності; зростання потреб у відновлення здоров'я, життєвих сил, фізичного та психоемоційного, культурного розвитку.

Власні дослідження [1-3] та напрацювання вітчизняних вчених [4-13] дозволили зробити низку узагальнень та виявити сучасні тренди розвитку туристичної сфери України:

- підвищуються ризики захворювання, погіршується здоров'я нації. На це впливає багато факторів, пов'язаних з умовами та способом життя, станом довкілля, умовами праці та її інтенсивністю, низьким рівнем доходів;

- велика частина населення має низькі доходи. Високий рівень стратифікації українського суспільства за цим критерієм породжує значні розбіжності між бажаннями, навіть нагальними потребами та можливостями українців, що негативно відображається на їх здоров'ї, показниках розвитку. Щоб реалізувати запити людей з низьким та середнім рівнем доходів, необхідно розвивати туристично-рекреаційну сферу, використовуючи ресурси та умови свого регіону, забезпечуючи їх доступність;

- зростання рівня урбанізації, чисельності міського населення, не врахування усіх аспектів формування сприятливого міського середовища часто негативно впливає на умови життя в містах, зменшення безпечного життєвого простору. Умови життя в сучасному місті з високою концентрацією підприємств, забрудненою атмосферою, шумом, інтенсивним пересуванням транспортних засобів підвищують чинник ризику захворюваності й ускладнюють процес відновлення сил людини. Інтенсивно забудовуються периферійні території, які використовувались для відпочинку в кінці робочого тижня, зменшуються площі скверів, парків, міських лісів, актуальні для щоденного відпочинку та у вихідні дні. При цьому потреби в таких територіях зростають;

- значне забруднення довкілля, погіршення стану природного середовища. Умови навколишнього середовища нині не просто впливають, а визначають умови суспільного виробництва (рекреаційного – особливо) та безпеку життєдіяльності загалом, а діяльність людини, у тому числі й природокористування, визначає якість навколишнього середовища.

Водночас сучасний світ ставить нові виклики, пов'язані зі зміною пріоритетів розвитку. Змінюються критерії оцінювання стану соціально-економічного розвитку, акценти функціонування соціально-економічних систем. Тому проблем лишається досить багато, вони потребують подальшого вивчення, для чого важливо розуміти тенденції розвитку туристичної сфери.

Цілі статті – на основі статистичної інформації виявити динаміку змін та основні причини, які на них вплинули.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Волинська область володіє значним туристичним потенціалом і вдалим територіальним розміщенням. На її території зосереджені туристичні та рекреаційні заклади різних типів, заклади туристичної інфраструктури, які здатні задовольнити попит власного населення та приїжджих на багато видів туристичних послуг.

Динаміка кількісних показників суб'єктів туристичної діяльності – юридичних осіб відображена у табл. 1.

Таблиця 1

Динаміка кількісних показників суб'єктів туристичної діяльності України та Волинської області (юридичні особи)

Показники	2015	2016	2017	2018	2019
Кількість суб'єктів туристичної діяльності - усього, од. Україна	1785	1838	1743	1833	1867
Волинська область	21	21	23	19	21
Волинська область, %	1,2	1,1	1,3	1,0	1,1
У тому числі					
- туроператори					

Україна	500	552	498	529	538
Волинська область	10	4	4	3	4
Волинська область, %	2,0	0,7	0,8	0,6	0,7
- турагенти					
Україна	1228	1222	1172	1243	1259
Волинська область	9	12	14	12	14
Волинська область, %	0,7	1,0	1,2	1,0	1,1
- суб'єкти, що здійснюють екскурсійну діяльність					
Україна	57	64	73	61	70
Волинська область	2	5	5	4	3
Волинська область, %	3,5	7,8	6,9	6,6	4,3
Кількість туристичних путівок, реалізованих туроператорами та турагентами					
Україна	1022896	1430395	1342947	2091692	2933680
Волинська область	5036	14856	6064	5853	6904
Волинська область, %	0,5	1,0	0,5	0,3	0,2
Кількість туроднів за реалізованими туроператорами та турагентами туристичними путівками, од.					
Україна	9485142	14917368	16750382	24790502	26969283
Волинська область	44269	64275	54834	63132	73582
Волинська область, %	0,5	0,4	0,3	0,3	0,3

Примітка. За даними джерел [14-15].

За період з 2015 по 2019 рр. загальна кількість суб'єктів туристичної діяльності в Україні зростала на 4,39 %, зокрема, на 7,6 % – туроператорів, на 2,2 % – турагентів. На Волині показник не змінився – 21 од., що склало 1,1 % від аналогічного показника по Україні. Негативною тенденцією було зменшення туроператорів, яких у 2015 р. було 10, а в 2019 – 4. В Україні кількість турагентів за період з 2015 по 2019 рр. збільшилась з 1228 до 1259. Кількість суб'єктів, які здійснюють екскурсійну діяльність, збільшилась в Україні з 57 до 70, у Волинській області у 2019 р. лишилось лише 3. Це 4,3 % від загальної кількості по Україні.

Показники кількості реалізованих туристичних путівок то зростали, то зменшувались. Зокрема, у 2016 році їх кількість кардинально збільшилась. Потім спостерігається спад. Найбільший обсяг реалізовано у 2019 р. Показники кількості туроднів за реалізованими туристичними путівками, крім 2017 р., зростали. Якщо порівняти кількісні показники суб'єктів туристичної діяльності на Волині з загальними по Україні, то матимемо таку картину: по кількості реалізованих туристичних путівок юридичними особами частка області коливалась від 1 % у 2016 р. до 0,2 % у 2019; по кількості туроднів за реалізованими туристичними путівками юридичними особами частка області коливалась від 0,5 % у 2015 р. до 0,3 % у 2018.

Динаміка кількісних показників суб'єктів туристичної діяльності – фізичних осіб відображена у табл. 2.

Таблиця 2

Динаміка кількісних показників суб'єктів туристичної діяльності України та Волинської області (фізичні особи)

Показники	2015	2016	2017	2018	2019
Кількість суб'єктів туристичної діяльності, усього, од	1397	1668	1726	2460	2797
Україна					
Волинська область	47	48	43	55	75

Волинська область, %	3,36	2,88	2,49	2,23	2,68
У тому числі - турагенти Україна	1319	1581	1630	2322	2644
Волинська область	44	44	39	51	71
Волинська область, %	3,34	2,78	2,39	2,20	2,69
- суб'єкти, що здійснюють екскурсійну діяльність Україна	78	87	96	138	153
Волинська область	3	4	4	4	4
Волинська область, %	3,85	4,60	4,17	2,90	2,61
Кількість реалізованих туристичних путівок, од. Україна	129249	181607	225998	314447	411492
Волинська область	4684	6860	5364	6220	8645
Волинська область, %	3,62	3,78	2,37	1,98	2,10
Кількість туроднів за реалізованими туристичними путівками, од. Україна	1394061	2088380	2927350	4285695	5325752
Волинська область	43289	60666	65809	81110	137940
Волинська область, %	3,10	2,90	2,25	1,90	2,60

Примітка. За даними джерел [14-15].

За період з 2015 по 2019 р. загальна кількість суб'єктів туристичної – фізичних осіб зростала в Україні з 1397 до 2797, на Волині з 47 до 75, тобто 2,68 % від загальноукраїнського. Це турагенти, які активізували свою діяльність через зменшення туроператорів. Тому показники кількості реалізованих туристичних путівок суттєво зростали: більше, ніж в 3 рази по Україні, вдвічі у Волинській області. Кількість туроднів за реалізованими туристичними путівками теж зросла: на 3,9 млн по Україні та на 94,7 тис по Волинській області.

Якщо порівняти кількісні показники суб'єктів туристичної діяльності, що мають форму юридичної особи та фізичних осіб-підприємців, то у 2019 р. питома вага фізичних осіб-підприємців склала майже на 33 % більше, ніж юридичних осіб.

Чисельність туристів, обслужених туроператорами та турагентами відображено у табл. 3.

Таблиця 3

Динаміка чисельності туристів, обслужених туроператорами та турагентами по Україні та Волинській області, осіб

Показники	2015	2016	2017	2018	2019
Юридичні особи					
Кількість туристів, обслужених туроператорами та турагентами, Усього Україна	1814827	2250107	2403987	3957623	5319952
Волинська область	8552	16525	7502	9513	9247
Волинська область, %	0,8	0,7	0,3	0,2	0,2
громадян України Україна	1800277	2216323	2365424	3884682	5236249
Волинська область	8005	16098	6931	9085	8773
Волинська область, %	0,4	0,7	0,3	0,2	0,2
в межах території України Україна	301865	375091	393396	376569	449655
Волинська область	2468	1461	1388	3251	1095
Волинська область, %	0,8	0,4	0,4	0,9	0,2

за кордоном Україна	1498412	1841232	1972028	3508113	4786594
Волинська область	5537	14637	5543	5834	7678
Волинська область, %	0,4	0,8	0,3	0,2	0,2
Іноземців Україна	14550	33784	38563	72941	83703
Волинська область	547	427	571	428	474
Волинська область, %	3,8	1,3	1,5	0,6	0,6
Фізичні особи					
Кількість туристів, обслугованих туроператорами та турагентами – Усього Україна	204749	299499	402439	599824	812145
Волинська область	7068	10001	9545	12294	18156
Волинська область, %	3,5	3,4	2,4	2,1	2,2
громадян України Україна	204140	298212	401397	596820	809008
Волинська область	6970	9942	9437	12274	18074
Волинська область, %	3,4	3,3	2,4	2,1	2,2
в межах території України Україна	55162	78470	83571	80230	70736
Волинська область	3180	5133	2551	2712	2117
Волинська область, %	5,8	6,5	3,1	3,4	3,0
за кордоном Україна	148978	219742	317826	516590	738272
Волинська область	3790	4809	6886	9562	15957
Волинська область, %	2,54	2,19	2,17	1,85	2,16
Іноземців Україна	609	1287	1042	3004	3137
Волинська область	98	59	108	20	82
Волинська область, %	6,1	4,6	10,4	0,7	2,6

Примітка. За даними джерел [14-15].

Кількість туристів, обслугованих туристичними закладами у Волинській області зростала, зокрема: туроператорами та турагентами юридичними особами на 8 % (в Україні – в 2,9 рази); туроператорами та турагентами фізичними особами в 2,6 рази (в Україні – в 4 рази).

За структурою обслуговуваних осіб домінує виїзний туризм, його показники зростали з року в рік, проте частка від загального показника по Україні мізерна, до того ж, крім 2016 р., зменшується до 0,2 %. За метою поїздки – це дозвілля та відпочинок.

Іноземних туристів зовсім мало, їх частка від загального показника по Україні незначна, до того ж зменшується від 3,8 % до 0,6 % у турфірм – юридичних осіб (основна мета – лікування (по роках від 21 % до 6 %)), від 11,7 % до 0,7 % у фізичних осіб (основна мета – відпочинок і дозвілля).

Обсяги внутрішніх туристів сягають третини-чверті усіх. Найбільший показник по організації дозвілля та відпочинку: від 3,3 до 8,5 %.

Розподіл туристів, обслугованих туроператорами та турагентами, за метою поїздки (табл. 4).

Таблиця 4

Розподіл туристів за метою поїздки (юридичні особи / фізичні особи) по Україні та Волинській області за 2015-2019 рр., осіб

Показники	2015	2016	2017	2018	2019
Україна					
Туристів, усього, у т.ч.	1814827/ 204749	2250107/ 299499	2403987/ 402439	3957623/ 3957623	5319952/ 812145
службова, ділова, навчання	178832/ 	176230/ 	194977/ 	211794/ 	267513/

	4824	4670	2379	5090	3658
дозвілля, відпочинок	1510668/ 192272	1902900/ 276973	2143615/ 373450	3671415/ 574762	4963974/ 797671
лікування	29865/ 6574	79412 / 16472	54661 / 24638	61303/ 19003	55998/ 9931
спортивний туризм	2019 / 837	2982 / 774	2593/271	3352/387	3953/293
спеціалізований туризм	1174 / 51	768 / 50	1841/611	1821/155	21332/197
Волинська область					
Туристів, усього, у т.ч.	8552/ 7068	16525/ 10001	7502/ 9545	9513/ 9513	9247/ 18156
службова, ділова, навчання	23/75	6/24	130/44	83/58	14/142
дозвілля, відпочинок	7680/6985	15648/9793	6331/9427	8936/12103	8710/17957
лікування	849/39	871/66	816/74	344/129	345/54
спортивний туризм	-	-/118	225/-	150/4	148/-

Примітка. За даними джерел [14-15].

Як зазначалось, значна частка обслуговуваних припадає на підприємства – юридичні особи, крім 2017 р.. Вони лідирували, надаючи послуги в організації лікування, у 2015, 2016, 2019 рр. – дозвілля та відпочинку. Динаміка позитивного росту внутрішнього туризму свідчить про формування внутрішньо-національної культури відпочинку, свідомого ставлення до природних ресурсів та поверненням до національних історико-культурних традицій. Крім того, розвиток внутрішнього туризму формує додаткові робочі місця, розширює осередки внутрішньо-туристичної сфери, забезпечує розвиток нових векторів ведення господарської діяльності у цій царині національного господарства, сприяє економіко-соціальному зміцненню місцевих громад.

Проаналізуємо вартісні показники туристичної сфери Волинської області (табл. 5).

Таблиця 5

Динаміка вартісних показників суб'єктів туристичної діяльності Волинської області (юридичних та фізичних осіб) за 2015-2019 рр.

Показники	2015	2016	2017	2018	2019
Юридичні особи					
Дохід від надання туристичних послуг (без ПДВ, акцизів), тис грн	9427,5	12395,4	18803,3	15339,5	19476,6
Операційні витрати, тис грн	2570,0	6139,9	5171,6	4433,1	5561,5
Вартість туристичних путівок, реалізованих туроператорами та тур агентами, тис грн	35004,5	70476,6	59045,6	74530,5	101766,7
Фізичні особи					
Дохід від надання туристичних послуг (без ПДВ, акцизів), тис грн	4807,8	5961	7127,8	8280,6	13724,2
Вартість реалізованих туристичних путівок, тис грн	49576,0	63422,7	89585,2	131488	209691,4

Примітка. За даними джерел [14-15].

Дохід від надання туристичних послуг у період з 2015 по 2019 роки збільшувався, при цьому темпи його росту були більшими, ніж операційних витрат, які теж зростали. Ця тенденція однакова як для фізичних, так і юридичних осіб. Це пов'язано з збільшенням кількості проданих туристичних путівок та їх вартості, що є беззаперечним показником росту прибутку як для суб'єктів підприємницької діяльності, так і для галузі туризму загалом.

Вартість туристичних путівок, реалізованих туроператорами та турагентами також росла більш ніж в чотири рази.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Результати статистичного дослідження свідчать, що туризм є важливою складовою економіки регіону та країни загалом. Його основне завдання – забезпечення туристичних та рекреаційних потреб у необхідній кількості та високої якості. Незважаючи на критичний стан, пов'язаний з економічними кризами, а зараз – з пандемією і локдауном, послуги надаються, їх показники достатньо високі: у 2019 р. порівняно з 2015, попри значне зменшення кількості туроператорів, кількість туристичних путівок, реалізованих туроператорами та турагентами, юридичними особами, збільшилась на 1800 одиниць, фізичними особами – на 3961 од., їх вартість – на 227 млн грн. Дохід від надання туристичних послуг зріс на 19 млн грн. Негативною тенденцією є значне переважаєння виїзного туризму над внутрішнім і в'їзним. Для туристичних бізнес-структур характерні високий рівень трудомісткості, проте на Волині ці показники невисокі, чисельність персоналу за 5 років зменшилась в фірмах – юридичних особах, проте зросла чисельність фізичних осіб. Виявлено низький рівень забезпечення персоналом з відповідною вищою освітою.

Водночас, наявні певні недоліки та неточності, які потребують вирішення та вдосконалення. У статистичній практиці було б доцільно запровадити вибіркові статистичні обстеження туристичної сфери, які дали б змогу отримувати попередні дані про її стан та розвиток, а у звітності – додатково ввести такі показники, як чисельність одноденних туристів, кількість обслугованих пенсіонерів, обсяг об'єктів на основі яких було надано туристичні послуги.

На нашу думку, вище наведені пропозиції дозволять певною мірою вдосконалити статистичне забезпечення туристично-рекреаційної сфери на регіональному рівні.

Джерела та література

1. Черчик Л., Єрко І., Коленда Н., Міщенко О. Сучасний стан розвитку туристично-рекреаційного комплексу Волинської області : монографія. Луцьк : Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2014. 152 с.
2. Черчик Л., Міщенко О., Єрко І. Туристично-рекреаційний комплекс Волинської області: передумови формування : монографія. Луцьк : Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2014. 128 с.
3. Черчик Л. М., Бегун С. І. Статистичне дослідження рівня забезпечення закладами розміщення туристично-рекреаційної сфери західних регіонів України. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Економічні науки.* 2013. № 4 (231). С. 146-152.
4. Перспективи розвитку туризму в Україні та світі: управління, технології, моделі: колективна монографія. Видання п'яте / за наук. ред. проф. Матвійчук Л.Ю. Луцьк: ІВВ Луцького НТУ, 2019. 320 с.
5. Марценюк Л. В. Проблеми та перспективи розвитку туризму в Україні. *Economics Bulletin*, 2015, № 3. С. 76-82.
6. Андреева Г.П., Коваль П.Ф. Теоретичні засади спеціалізованого туризму. *Глобальні та національні проблеми економіки.* 2015. № 7. URL: <http://www.global-national.in.ua>.
7. Антонюк В.П. Рекреаційно-туристична сфера України як чинник людського розвитку. Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). 2015. № 1(29). С. 146–152.
8. Корнацький В.М. Проблеми здоров'я та подовження тривалості життя населення України. *Наукові дискусії.* 2008. № 5 (67). URL: <https://www.umj.com.ua/article/2596/problems-zdorov-ya-ta-podovzhennya-trivalosti-zhittya-naselennya-ukraini>
9. Котенко Т.М., Каленюк І.С. Соціальні аспекти розвитку рекреації і туризму як значущого сегменту світового господарства: теоретико-методологічні засади. *Науковий вісник УжНУ.* 2015. Вип. 3. С. 172–176.
10. Людський розвиток в Україні: історичний вимір трансформації державної соціальної політики : монографія / за ред. Е.М. Лібанової. К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2014. 380с.
11. Мезенцева Н.І., Батиченко С.П., Мезенцев К.В. Захворюваність і здоров'я населення в Україні: суспільно-географічний вимір: Монографія. К.: ДП «Прінт Сервіс», 2018. 136 с.
12. Нездоймінов С.Г. Туризм як фактор регіонального розвитку: методологічний аспект та практичний досвід : монографія. О. : Астропринт, 2009. 304 с.
13. Ткаченко Т.І. Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу : монографія. К. : Київський національний торговельно-економічний університет, 2009. 463 с.

14. Офіційний сайт Головного управління статистики у Волинській області URL: <http://www.lutsk.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 07.06.2021 р.).
15. Офіційний сайт Державної служби статистики України URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 07.06.2021 р.).

References

1. Cherchyk L., Yerko I., Kolenda N., Mishchenko O. (2014). Suchasnyi stan rozvytku turystychno-rekreasiinoho kompleksu Volynskoi oblasti : Monohrafiia. [The current state of development of the tourist and recreational complex of the Volyn region: Monograph.]. Lutsk : Skhidnoievropeyskyi natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrainky – Lutsk: Lesia Ukrainka East European National University, 152 p. [in Ukrainian].
2. Cherchyk L., Mishchenko O., Yerko I. (2014). Turystychno-rekreasiinyi kompleks Volynskoi oblasti: peredumovy formuvannia : Monohrafiia. [Tourist and recreational complex of Volyn region: preconditions of formation: Monograph.]. Lutsk : Skhidnoievropeyskyi natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrainky – Lutsk: Lesia Ukrainka East European National University, 128p. [in Ukrainian].
3. Cherchyk L. M., Begun S. I. (2013). Statystychno doslidzhennia rivnia zabezpechennia zakladamy rozmyshchennia turystychno-rekreasiinoi sfery zachidnykh rehioniv Ukrainy. [Statistical research level of accommodation facilities of tourist and recreation areas western Ukraine]. Naukovyi visnyk Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Seriya: Ekonomichni nauky. Lutsk : SNU imeni Lesi Ukrainky – Scientific Bulletin of the Lesia Ukrainka East European National University. Series: Economic Sciences, 4 (231). P. 146-152. [in Ukrainian].
4. Perspektyvy rozvytku turyzmu v Ukraini ta sviti: upravlinnia, tekhnologii, modeli: kolektyvna monohrafiia.(2019). [Prospects for tourism development in Ukraine and the world: management, technology, models: Collective monograph.] Vydannia p'yate / za nauk. red. prof. Matviichuk L.Yu. - Fifth Edition / Science. ed. prof. Matviychuk L.Y. Lutsk: IVV Lutskoho NTU- Lutsk: IVV Lutsk NTU, 320 p. [in Ukrainian].
5. Martseniuk L. V. (2015). Problemy ta perspektyvy rozvytku turyzmu v Ukraini. [Problems and prospects of tourism development in Ukraine]. Economics Bulletin, 3. P. 76-82. [in Ukrainian].
6. Andrieieva H.P., Koval P.F. (2015). Teoretychni zasady spetsializovanoho turyzmu. [Theoretical principles of specialized tourism]. Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky – Global and national economic problems, 7. Retrieved from: <http://www.global-national.in.ua>. [in Ukrainian].
7. Antoniuk V.P. (2015). Rekreasiino-turystychna sfera Ukrainy yak chynnyk liudskoho rozvytku. [Recreational and tourist sphere of Ukraine as a factor of human development]. Zbirnyk naukovykh prats Tavriiskoho derzhavnogo ahrotekhnolohichnoho universytetu (ekonomichni nauky) – Collection of scientific works of the Tavriya State Agrotechnological University (economic sciences), 1(29). P. 146–152. [in Ukrainian].
8. Kornatskyi V.M. (2008). Problemy zdorovia ta podovzhennia tryvalosti zhyttia naseleння Ukrainy. [Health problems and life expectancy in Ukraine] Naukovi diskusii – Scientific discussions. 5 (67). Retrieved from: <https://www.umj.com.ua/article/2596/problemi-zdorov-ya-ta-podovzhennya-trivalosti-zhyttya-naseleння-ukraini> [in Ukrainian].
9. Kotenko T.M., Kaleniuk I.S. (2015). Sotsialni aspekty rozvytku rekreatsii i turyzmu yak znachushchoho segmentu svitovoho hospodarstva: teoretyko-metodolohichni zasady. [Social aspects of recreation and tourism development as a significant segment of the world economy: theoretical and methodological principles]. Naukovyi visnyk UzhNU – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Vyp. 3. P. 172–176. [in Ukrainian].
10. Liudskyi rozvytok v Ukraini: istorychni vymir transformatsii derzhavnoi sotsialnoi polityky : monohrafiia / za red. E.M. Libanovoi. [Human development in Ukraine: a historical dimension of the transformation of state social policy: Monograph / ed. E.M. Lebanon]. (2014). K. : In-t demografii ta sotsialnykh doslidzen im. M.V. Ptukhy NAN Ukrainy – K. : Institute of Demography and Social Research M.V. Ptukhy of the NAS of Ukraine, 380 p. [in Ukrainian].
11. Mezentseva N.I., Batychenko S.P., Mezentsev K.V. (2018). Zakhvoriuvanist i zdorovia naseleння v Ukraini: suspilno-heorafichnyi vymir: Monohrafiia. [Morbidity and health of the population in Ukraine: socio-geographical dimension: Monograph.]. K.: DP «Print Servis» – K.: SE "Print Service", 136 p. [in Ukrainian].
12. Nezdoimov S.H. (2009). Turyzm yak faktor rehionalnoho rozvytku: metodolohichni aspekt ta praktychnyi dosvid : monohrafiia. [Tourism as a factor of regional development: methodological aspect and practical experience: Monograph.]. O. : Astropynt – A. : Astroprint, 304 p. [in Ukrainian].
13. Tkachenko T.I. (2009). Stalyi rozvytok turyzmu: teoriia, metodolohiia, realii biznesu : monohrafiia. [Sustainable development of tourism: theory, methodology, business realities: Monograph.]. K. : Kyivskiy natsionalnyi torhovelno-ekonomichni universytet – K. : Kyiv National University of Trade and Economics, 463 p. [in Ukrainian].
14. Ofitsiinyi sait Holovnoho upravlinnia statystyky u Volynskii oblasti. Retrieved from: <http://www.lutsk.ukrstat.gov.ua/>
15. Ofitsiinyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Стаття надійшла до редакції 18.05.2021 р.

РОЗДІЛ II

Облік, аналіз, аудит та оподаткування

УДК 336.02

Юрченко Марина,
кандидат фізико-математичних наук, доцент,
Національний університет «Чернігівська політехніка»,
кафедра бухгалтерського обліку, оподаткування та аудиту,
м. Чернігів, ORCID ID 0000-0001-8992-6093,
e-mail: maarinaiurchenko@gmail.com

Клименко Тетяна,
кандидат економічних наук, доцент,
Національний університет «Чернігівська політехніка»,
кафедра бухгалтерського обліку, оподаткування та аудиту,
м. Чернігів, ORCID ID 0000-0002-5852-6350,
e-mail: klemenkotv79@gmail.com

<https://doi.org/10.29038/2786-4618-2021-02-62-70>

ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ПОДАТКОВОГО КОНТРОЛЮ В УКРАЇНІ

Статтю присвячено дослідженню проблем функціонування системи податкового контролю в Україні, вирішення яких сприятиме ефективному розвитку фінансової системи та економіки держави в цілому, а також забезпеченню її економічної безпеки. Доведено, що податковий контроль полягає у перевірці дотримання податкового законодавства, правильності розрахунку, повноти та своєчасності сплати податків і зборів, притягненні до відповідальності винних у порушеннях осіб, а також у запобіганні порушенням податкового законодавства. Розглянуті звітні дані щодо контрольної-перевірочної роботи органів Державної податкової служби України та узагальнені основні проблеми, які ускладнюють ефективне функціонування діючої системи податкового контролю, що дало підставу до вироблення пріоритетних напрямів її вдосконалення.

Ключові слова: податковий контроль, контролюючі органи, податкові перевірки, ухилення від сплати податків, податкова культура.

Юрченко Марина,
кандидат физико-математических наук, доцент,
Национальный университет «Черниговская политехника»,
кафедра бухгалтерского учёта, налогообложения и аудита,
г. Чернигов

Клименко Татьяна,
кандидат экономических наук, доцент,
Национальный университет «Черниговская политехника»,
кафедра бухгалтерского учёта, налогообложения и аудита,
г. Чернигов

ПРОБЛЕМЫ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ НАЛОГОВОГО КОНТРОЛЯ В УКРАИНЕ

Статья посвящена исследованию проблем функционирования системы налогового контроля в Украине, решение которых будет способствовать эффективному развитию финансовой системы и экономики государства в целом, а также обеспечению его экономической безопасности. Доказано, что налоговый контроль заключается в проверке соблюдения налогового законодательства, правильности расчета, полноты и своевременности уплаты налогов и сборов, привлечении к ответственности виновных в нарушениях лиц, а также в предотвращении нарушений налогового законодательства. Рассмотрены отчетные данные по контрольно-проверочной работе органов Государственной налоговой службы Украины и обобщены основные проблемы, которые затрудняют эффективное функционирование действующей системы налогового контроля, что дало основание к разработке приоритетных направлений ее совершенствования.

Ключевые слова: налоговый контроль, контролирующие органы, налоговые проверки, уклонение от уплаты налогов, налоговая культура.

Iurchenko Marina,
PhD in Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor,
Chernihiv Polytechnic National University,
Department of Accounting, Taxation and Audit,
Chernihiv

Klymenko Tetiana,
PhD in Economics, Associate Professor,
Chernihiv Polytechnic National University,
Department of Accounting, Taxation and Audit,
Chernihiv

PROBLEMS OF FUNCTIONING OF THE TAX CONTROL SYSTEM IN UKRAINE

The paper is devoted to the study of the problems of the tax control system in Ukraine, the solution of which will contribute to the effective development of the financial system and the economy as a whole, as well as its economic security. It is proved that tax control relies on checking compliance with tax legislation, correctness of calculation, completeness and timeliness of payment of taxes and fees, prosecution of perpetrators of violations, as well as prevention of violations of tax legislation. The functions, tasks and strategic goals of the Tax Audit Department of the State Tax Service of Ukraine, which is authorized to carry out control and verification work on legal entities and individuals, have been determined. The reporting data on the control and verification work of the State Tax Service of Ukraine was considered and the reduction of the tax burden on taxpayers in recent years was revealed due to the introduction in 2020 of a partial moratorium on documentary and factual inspections. The main problems that complicate the effective functioning of the current system of tax control are generalized; in particular, attention is focused on the low tax culture and distrust of taxpayers to regulatory authorities. The data on the quality of work of employees of controlling bodies were studied, on the basis of which a high level of appeal and cancellation of monetary obligations on the materials of inspections was revealed, in particular due to poor inspection, failure to prove established violations and due to ambiguous interpretation of tax legislation. Priority areas for improving the domestic tax control system have been developed, primarily due to the harmonization of relations between regulatory authorities and taxpayers. their evasion of tax liability and, as a consequence, filling the revenue side of the budget.

Key words: tax system, controlling bodies, tax inspections, tax evasion, tax culture

Постановка проблеми. Одним із найважливіших напрямів державного фінансового контролю є податковий контроль, що обумовлюється значимістю податкових надходжень при формуванні бюджетів усіх рівнів. Ефективна податкова система має забезпечувати надходження податкових платежів до бюджетів різних рівнів в обсягах, необхідних для фінансування бюджетних видатків. У свою чергу, якісний податковий контроль є обов'язковою умовою ефективного функціонування фінансової системи держави та розвитку національної економіки в цілому.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Теоретичні та практичні питання організації системи податкового контролю досліджені багатьма вітчизняними науковцями, зокрема, такими як: Ю. Іванов, В. Карпова, Я. Квач, А. Кізіма, В. Князькова, А. Крисоватий, І. Лещух, М. Мельник, В. Мушенко, Л. Товкун, С. Федоренко та ін. Віддаючи належне науковим напрацюванням вказаних

учених, потребують подальшого вирішення проблеми забезпечення ефективності та дієвості податкового контролю.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Важливість забезпечення стабільності та достатності наповнення фінансовими ресурсами бюджету задля виконання державою покладених на неї зобов'язань, у тому числі щодо її соціального-економічного розвитку, визначає потребу дослідження передумов ефективного податкового адміністрування за рахунок якісної реалізації його функцій. При цьому, податковий контроль є елементом системи податкового адміністрування, який спрямований на забезпечення законності та ефективності системи оподаткування, а також економічної безпеки держави.

Тому, залишається відкритим питання подальшого наукового пошуку щодо оптимальних способів організації податкового контролю, які забезпечать ефективніше досягнення поставлених перед ним цілей та дозволять мінімізувати витрати на його реалізацію.

Виклад основного матеріалу. Лімська декларація керівних принципів контролю, прийнята IX Конгресом Міжнародної організації вищих органів фінансового контролю (INTOSAI) в 1977 році, визначає контроль як «невід'ємну частину системи регулювання, метою якої є виявлення відхилень від прийнятих стандартів та порушення принципів законності, ефективності та економії витрачання матеріальних ресурсів на якомога більш ранній стадії з тим, щоб мати можливість вжити коригуючі заходи, в окремих випадках, притягувати винних до відповідальності, отримати компенсацію за завдану шкоду чи здійснити заходи із попередження або скорочення таких порушень у майбутньому» [7].

Відповідно, в цій Декларації визначено, що цілями контрольної роботи вищого контрольного органу є законність, правильність, ефективність та економічність управління грошовими і матеріальними коштами [7].

За своїм змістом податковий контроль полягає у перевірці не тільки дотримання податкового законодавства, а й правильності розрахунку, повноти та своєчасності сплати податків і зборів, в усуненні виявлених порушень.

Так, у Податковому кодексі України (ПКУ) вказано, що «податковий контроль – система заходів, що вживаються контролюючими органами та координуються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну фінансову політику, з метою контролю правильності нарахування, повноти і своєчасності сплати податків і зборів, а також дотримання законодавства з питань регулювання обігу готівки, проведення розрахункових та касових операцій, патентування, ліцензування та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи» [10].

У цьому контексті мета податкового контролю полягатиме у виявленні порушень чинного законодавства в сфері оподаткування, вжитті контролюючими органами відповідних коригуючих заходів у межах їх повноважень, притягненні до відповідальності винних у таких порушеннях осіб і стягненні з них податкового боргу, а, головне, попередженні таких порушень у подальшому.

Особливістю податкового контролю є те, що він реалізується паралельно до інших стадій податкового процесу та включає організаційну структуру, методичну основу, нормативно-правову базу, а також інформаційно-комунікаційне, матеріально-технічне та кадрове забезпечення. Податковий контроль сприяє ефективній реалізації не тільки фіскальної функції податкової системи, але й регулюючої функції, за допомогою сукупності спеціальних методологічних прийомів, форм і методів проведення контрольних процедур.

Відмітимо, що податкові органи діють від імені держави, що також вказує на приналежність податкового контролю до системи державного фінансового контролю.

Діяльність податкових органів, у рамках проведення контрольних процедур щодо дотримання податкового законодавства, пов'язана із сукупністю способів реалізації податкового контролю. Зокрема, ст. 62 ПКУ визначені такі основні способи здійснення податкового контролю:

- ведення обліку платників податків – ведеться з метою створення умов для здійснення контролюючими органами контролю за правильністю нарахування, своєчасністю і повнотою сплати податків, нарахованих фінансових санкцій, дотримання податкового та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи;

- інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності контролюючих органів є комплексом заходів, який координується центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну фінансову політику, щодо збору, опрацювання та використання інформації, необхідної для виконання покладених на контролюючі органи функцій;

- перевірки та звірки відповідно до вимог ПКУ, а також перевірки щодо дотримання законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, у порядку, встановленому законами України, що регулюють відповідну сферу правовідносин;

- моніторинг контрольованих операцій та опитування посадових, уповноважених осіб та/або працівників платника податків відповідно до ст. 39 ПКУ (стосується встановлення відповідності умов контрольованих операцій принципу «витягнутої руки» за допомогою одного з таких методів: порівняльної неконтрольованої ціни; ціни перепродажу; «витрати плюс»; чистого прибутку; розподілення прибутку) [10].

Особливої уваги заслуговує така форма податкового контролю, як податкові перевірки, сутність яких полягає у проведенні податковим органом комплексу заходів, які регламентуються нормами чинного податкового законодавства і реалізуються задля перевірки правильності та повноти сплати податків, зборів і обов'язкових платежів до державного і місцевих бюджетів, а також дотримання інших норм законодавства, що регулює податкові відносини [13, с. 13].

У главі 8 Податкового кодексу України визначений порядок та вимоги до проведення камеральних, документальних (планових, позапланових, виїзних і невиїзних) та фактичних перевірок контролюючим органом [10].

Особливістю податкового контролю є те, що він не відзначається підпорядкованістю, тобто кожен зі суб'єктів податкових правовідносин є самостійним: з одного боку – податкові органи, а з іншого – платники податків і зборів, податкові агенти.

Для оцінювання ефективності податкового контролю та визначення його ролі у формуванні доходної частини бюджету необхідно розглянути результати контрольно-перевірочної роботи Державної податкової служби України. Варто відмітити, що контрольно-перевірочну роботу щодо юридичних і фізичних осіб здійснюють підрозділи податкового аудиту, що обумовлено реалізацією змін у організаційній структурі територіальних органів ДПС. Зокрема, до функцій і завдань Департаменту податкового аудиту ДПС України входять:

- здійснення контролю за дотриманням податкового законодавства, законодавства щодо трансфертного ціноутворення та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на ДПС;

- аналіз і управління ризиками у частині формування плану-графіка проведення планових документальних перевірок платників податків;

- складання та супроводження плану-графіка проведення документальних планових перевірок платників податків;

- організація проведення перевірок, у тому числі щодо дотримання встановлених законом строків здійснення розрахунків в іноземній валюті, готівкових розрахунків за товари (послуги), проведення розрахункових операцій та наявності ліцензій на провадження видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню відповідно до закону, фактичних перевірок платників податків з питань використання праці найманих працівників без належного оформлення трудових відносин та виплати роботодавцями доходів у вигляді заробітної плати без сплати податків до бюджету, а також здійснення фізичною особою підприємницької діяльності без державної реєстрації, правомірності відшкодування ПДВ;

- забезпечення участі у межах компетенції у двосторонньому та багатосторонньому співробітництві з податковими органами іноземних держав, міжнародними організаціями з податкових питань [1].

У таблиці 1 наведені стратегічні цілі діяльності ДПС до 2022 року, затверджені Наказом ДПС України від 10.12.2019 № 205 (із змінами, внесеними наказами ДПС від 22.11.2020 № 348, від 26.11.2020 № 673), реалізація яких покладена на Департамент податкового аудиту [12].

Перелік стратегічних цілей та ініціатив, які мають бути реалізовані Департаментом податкового аудиту ДПС України*

Стратегічні цілі	Ініціатива	Очікуваний цільовий результат	Термін виконання
1	2	3	4
Ефективне адміністрування податків, зборів, платежів	Публічність даних щодо виручки через РРО в розрізі територій та груп товарів	Забезпечено можливість перегляду даних щодо виторгів РРО/ПРРО, мінімізації корупції, та покращення надання послуг платникам податків	01.10.2021
	Удосконалення підходів та процедур податкових перевірок	Підвищено ефективність податкових перевірок	2020-2021 роки
Протидія ухиленню від оподаткування шляхом запровадження міжнародних стандартів та вдосконалення аналітичних інструментів	Імплементация плану дій з протидії стратегіям та практикам розмивання бази оподаткування та виведення прибутків з-під оподаткування (BEPS):	Зменшено втрати податкових надходжень через розмивання бази оподаткування та виведення прибутків до низькоподаткових юрисдикцій	2020-2021 роки
	- контроль за трансфертним ціноутворенням	Створено систему протидії розмиванню податкової бази, збільшено надходження податку на прибуток підприємств	2020-2021 роки
	Відображення в «Електронному кабінеті» наявних ризиків несплати податків платників податків, які використовуються ДПС при формуванні плану-графіка проведення документальних перевірок	Забезпечено упередження виникнення недотримання податкового законодавства	2021 рік

* Джерело: [12]

Згідно Звіту про досягнення цільових значень Ключових показників ефективності Державної податкової служби України (КРІ ДПС) у 2020 році підрозділи податкового аудиту досягли цільових значень за такими показниками:

- частка узгоджених грошових зобов'язань, донарахованих за результатами контрольно-перевірочних заходів у загальній сумі таких грошових зобов'язань (рівень узгодження донарахованих грошових зобов'язань): при цільовому значенні показника – не менше 33%, фактичне його виконання склало 45,2%;

- частка скасованих за результатами адміністративного оскарження грошових зобов'язань (з донарахованих за результатами контрольно-перевірочних заходів) у загальній сумі оскаржуваних податкових повідомлень-рішень, щодо яких прийнято рішення (рівень скасування в адміністративному порядку): при цільовому значенні показника – не більше 18%, фактичний його рівень становив 13,0% [4].

Відмітимо, що в 2020 році тривав законодавчо встановлений мораторій на проведення документальних і фактичних перевірок, крім фактичних перевірок у частині обігу підакцизної групи

товарів, документальних перевірок з питань декларування ПДВ, припинення (ліквідації) суб'єктів господарювання та на звернення платників податків. Зокрема, підрозділами податкового аудиту у 2020 році проведено:

- 1940 планових перевірок (у 2019 році – 6632);
- 23885 позапланових документальних перевірок (у 2019 році – 33171);
- 16565 фактичних перевірок (у 2019 році – 16373);
- 2206 зустрічних звірок (у 2019 році – 5276) [3].

Відповідно, можемо констатувати зменшення навантаження на платників податків за рахунок скорочення кількості проведених контролюючими органами перевірок. Проте, зменшилася й сума донарахувань за актами планових і позапланових перевірок, що підлягає погашенню. Так, у 2020 році така сума склала 17778,4 млн грн, тоді як у 2019 році цей показник становив 49621,9 млн грн, тобто скорочення майже в 2,8 рази. Фактично з цих сум надійшло до бюджету в 2020 році 2190,3 млн грн, а в 2019 році – 3742,2 млн грн, тобто в 1,7 рази менше [3].

Зауважимо, що ефективний податковий контроль є однією з головних умов забезпечення економічної безпеки держави. Основним чинником, який визначає ефективність податкового контролю, є, передусім, складний фінансовий стан юридичних осіб – платників податків, які не в змозі сплачувати податки та збори в повному обсязі через значне податкове навантаження та, зазвичай, вдаються до легальних, напівлегальних та нелегальних схем мінімізації податкових платежів.

Основні причини нелегального ухилення від сплати податків можна розподілити за такими напрямками:

- моральні (відсутність моральної відповідальності за ухилення від оподаткування; несприйняття платниками податків податкового законодавства; «могутній власницький інстинкт», який особливо інтенсивно проявляється на рівні особистості);
- політичні (лобіювання інтересів окремих груп платників податків);
- економічні (криза платежів; інфляційні процеси; зниження платоспроможності населення; дефіцит бюджету тощо);
- технічні (складність, суперечливість, нестабільність податкового законодавства; недостатній рівень юридичної та економічної підготовленості працівників контролюючих органів; брак досвіду боротьби з правопорушеннями у сфері оподаткування; недостатня захищеність працівників контролюючих органів при виконанні своїх службових обов'язків) [5].

Серед інших проблем, які перешкоджають ефективній реалізації податкового контролю, необхідно назвати такі: недосконалість чинного законодавства, яке визначає основні положення щодо провадження контрольних процедур у сфері оподаткування; відсутність дієвих інструментів оперативної оцінки інформації, яка надається платниками податків; низький рівень професійної підготовки фахівців, уповноважених на здійснення податкового контролю; низькі податкова грамотність платників податків і їх податкова культура тощо.

Зауважимо, що податкова культура суспільства є «складовою загальнонаціональної культури, що становить систему цінностей, набутих і побудованих на розумінні важливості для країни та кожного члена суспільства необхідності сплати податків учасниками податкових відносин, урегульованих державою на підставі нормативно-правових актів» [11, с. 222].

Погоджуємося, що низький рівень податкової культури та недовіра платників податків до податкових органів впливають на ефективність податкового контролю, що пов'язано, передусім, з постійними змінами та прогалинами в податковому законодавстві, подекуди протиправними діями посадових осіб контролюючих органів під час проведення перевірок процедур.

На низьку якість роботи працівників контролюючих органів вказують такі дані: протягом 2020 року за результатами адміністративного оскарження податкових повідомлень-рішень (ППР), прийнятих за матеріалами перевірок, по 450 з них скасовано грошових зобов'язань на 2103,9 млн грн. При цьому, через неякісне проведення перевірок та недоведення встановлених порушень скасовано по 162 ППР грошових зобов'язань на суму 1151,0 млн грн (тобто 54,7%) та у зв'язку з неоднозначним тлумаченням податкового законодавства – по 115 ППР скасовано 620,6 млн грн (29,5%) [3].

Також, згідно Звіту про виконання заходів, передбачених Планом роботи Управління з питань запобігання та виявлення корупції ДПС на 2020 рік, встановлено 539 порушень обмежень щодо фінансового контролю, конфлікту інтересів та правил етичної поведінки. Зокрема, за виявленими

фактами корупційних правопорушень до Національного агентства з питань запобігання корупції скеровано 159 повідомлень (щодо порушень обмежень щодо фінансового контролю), до інших правоохоронних органів – 154 повідомлення. У результаті виявлено 37 фактів вчинення працівниками ДПС злочинів та 152 адміністративні правопорушення, пов'язаних із корупцією, при цьому, за ініціативою уповноважених підрозділів до дисциплінарної відповідальності притягнуто 201 працівника органів ДПС [2]. В умовах провадження соціально-економічних реформ в Україні пріоритетним напрямом антикорупційної політики повинно стати створення таких умов, які б унеможливили появу цих ганебних явищ у суспільстві.

У цьому контексті, потребують удосконалення взаємовідносини між платниками податків і податковими органами, які повинні мати партнерський характер [6, с. 169]. Формування податкової дисципліни платників податків і працівників контролюючих органів полягає у точному, своєчасному та неухильному виконанні ними обов'язків, визначених нормами податкового законодавства [9, с. 43].

Гармонізації взаємовідносин учасників податкового контролю можна досягти за рахунок: формування сприятливого податкового середовища для ведення бізнесу на засадах мінімізації податкового тягара для нього, уникнення конфліктів між учасниками контролю; забезпечення фінансових інтересів держави, ефективності податкового адміністрування, підвищення податкової культури та дисципліни в суспільстві, виховання соціально відповідального платника податків; удосконалення механізмів і методів проведення контрольних процедур та підвищення їх ефективності; узгодження вимог контролюючих органів та обов'язків, прав і свобод платників податків; узгодження податкових і фінансових санкцій з платоспроможністю платників податків; забезпечення суцільної дисципліни та законності у процесі проведення контрольної-перевірочної роботи; формування позитивної думки про контролюючі органи; співпраці громадських організацій і платників податків з контролюючими органами тощо [8, с. 250].

Важливою вимогою до податкового контролю є його економічність, тобто ефект від реалізації податкового контролю (сума донарахованих податків і зборів за результатами перевірок) має бути більше за ніж витрати на його провадження.

Ефективність реалізації заходів податкового контролю визначається сукупністю індикаторів, які характеризують рівень надходження податків і зборів до державного та місцевих бюджетів, якістю виконання контрольних процедур, економічністю підрозділів, які виконують контрольні-перевірочні роботи тощо. Поряд з цим, окрім економічного ефекту, має бути досягнутий і соціальний ефект, який проявляється в підвищенні податкової свідомості та відповідальності платників податків, а також у покращенні взаємодії між податковими органами і платниками податків. Це сприятиме зменшенню рівня ухилення від сплати податків і, відповідно, наповненню доходної частини бюджету.

Висновки. Податковий контроль є обов'язковою умовою ефективного функціонування фінансової системи держави та відіграє важливу роль у забезпеченні її економічної безпеки. Поняття «податковий контроль» є складним, тому його сутність розкривається за такими напрямками, як: діяльність державних органів, уповноважених здійснювати податковий контроль, із застосуванням визначених ПКУ методів; передбачає перевірку дотримання суб'єктами податкових відносин (платниками податків і зборів, податковими агентами) норм чинного законодавства; попередження та недопущення в майбутньому порушень податкового законодавства. Постійне уточнення положень податкового законодавства донині не вирішило проблему ухилення платниками податків від обов'язку сплати податків і зборів.

Вважаємо, що головною метою функціонування системи податкового контролю має стати не покарання за порушення податкового законодавства, а вдосконалення існуючої системи оподаткування, яка б виключала такі порушення. В першу чергу, реалізація податкового контролю має бути спрямована на провадження профілактичних заходів, що дозволятиме попереджати порушення у податковій сфері. Податковий контроль має забезпечити прийнятні умови для ефективного функціонування податкової системи задля поповнення фінансової бази держави та забезпечення її економічної безпеки.

Джерела та література

1. Завдання і функції Департаменту податкового аудиту Державної податкової служби України. *Державна податкова служба України*: веб-сайт. URL: <https://tax.gov.ua/pro-sts-ukraini/struktura-/aparatt-dps/departament-podatkovogo-audit/zavdannya-i-funktsii/> (дата звернення: 20.04.2021)
2. Звіт про виконання заходів, передбачених Планом роботи Управління з питань запобігання та виявлення корупції ДПС на 2020 рік. *Державна податкова служба України*: веб-сайт. URL: <https://tax.gov.ua/diyalnist-/zapobigannya-proyavam-korupts/rezultati-roboti/452098.html> (дата звернення: 27.04.2021).
3. Звіт про виконання Плану діяльності Державної податкової служби України на 2020 рік. *Державна податкова служба України*: веб-сайт. URL: <https://tax.gov.ua/diyalnist-/plani-ta-zviti-roboti-/396505.html> (дата звернення: 30.03.2021)
4. Звіт про досягнення цільових значень Ключових показників ефективності Державної податкової служби України (КPI ДПС) у 2020 році. *Державна податкова служба України*: веб-сайт. URL: <https://tax.gov.ua/diyalnist-/plani-ta-zviti-roboti-/398266.html> (дата звернення: 30.03.2021).
5. Іванов Ю.Б., Крисоватий А.І., Кізіма А.Я., Карпова В.В. Податковий менеджмент: підруч. Київ: Знання, 2008. 525 с.
6. Квач Я.П., Князькова В.Я., Федоренко С.О. Податковий контроль в Україні: фіскальна ефективність та шляхи вдосконалення. *Науковий погляд: економіка та управління*. 2018. № 1. С. 165-170.
7. Лімська декларація керівних принципів контролю: прийнята IX Конгресом Міжнародної організації вищих контрольних органів / The International Organization of Supreme Audit Institutions (INTOSAI) від 01 січ. 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/604_001#Text (дата звернення: 20.04.2021)
8. Мельник М.І., Лещук І.В. Податковий контроль в Україні: проблеми та пріоритети підвищення ефективності : монографія. Львів : ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М.І. Долишнього НАН України», 2015. 330 с.
9. Мушенюк В. В. Перспективи правового регулювання партнерських відносин у сфері податкового контролю. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія : Юридичні науки. 2017. № 2. С. 40-43.
10. Податковий кодекс України: Кодекс від 02 груд. 2010 року № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 20.04.2021).
11. Синчак В.П. Податкова культура суспільства як чинник економічної компоненти національної безпеки. *Університетські наукові записки*. 2017. №62. С. 218-230.
12. Стратегічні цілі діяльності ДПС до 2022 року: затв. наказом Державної податкової служби України від 10 груд. 2019 року №205 (із змінами, внесеними наказами ДПС від 20 лип. 2020 року № 348, від 26 листоп. 2020 року №673). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0673912-20#top> (дата звернення: 18.04.2021).
13. Фоміна Т. В., Пугаченко О. Б. Організація і методика податкових перевірок: навчальний посібник. Дніпро : Сердюк Т. К., 2020. 292 с.

References

1. Zavdannia i funktsii Departamentu podatkovoho auditu Derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy [Tasks and functions of the Tax Audit Department of the State Tax Service of Ukraine]. *Derzhavna podatkovna sluzhba Ukrainy: veb-sait* [State Tax Service of Ukraine: website]. URL: <https://tax.gov.ua/pro-sts-ukraini/struktura-/aparatt-dps/departament-podatkovogo-audit/zavdannya-i-funktsii/> [in Ukrainian].
2. Zvit pro vykonannya zakhodiv, peredbachenykh Planom roboty Upravlinnia z pytan zapobihannia ta vyvavlennia koruptsii DPS na 2020 rik [Report on the implementation of measures provided for in the Work Plan of the Corruption Prevention and Detection Department of the State Tax Service for 2020]. *Derzhavna podatkovna sluzhba Ukrainy: veb-sait* [State Tax Service of Ukraine: website]. URL: <https://tax.gov.ua/diyalnist-/zapobigannya-proyavam-korupts/rezultati-roboti/452098.html> [in Ukrainian].
3. Zvit pro vykonannya Planu diialnosti Derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy na 2020 rik [Report on the implementation of the Action Plan of the State Tax Service of Ukraine for 2020]. *Derzhavna podatkovna sluzhba Ukrainy: veb-sait* [State Tax Service of Ukraine: website]. URL: <https://tax.gov.ua/diyalnist-/plani-ta-zviti-roboti-/396505.html> [in Ukrainian].
4. Zvit pro dosiahnennia tsilovykh znachen Kliuchovykh pokaznykiv efektyvnosti Derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy (KPI DPS) u 2020 rotsi [Report on the achievement of target values of the Key Performance Indicators of the State Tax Service of Ukraine (KPI of the State Tax Service) in 2020]. *Derzhavna podatkovna sluzhba Ukrainy: veb-sait* [State Tax Service of Ukraine: website]. URL: <https://tax.gov.ua/diyalnist-/plani-ta-zviti-roboti-/398266.html> [in Ukrainian].

5. Ivanov, Y., Krysovatyi, A., Kizyma A., Karpova V. (2008). *Podatkovi menedzhment [Tax management]: pidruch.* Kyiv: Znannia. 525 p. [in Ukrainian].
6. Kvach, Ya., Kniashkova, V., Fedorenko, S. (2018). Podatkovi kontrol v Ukraini: fiskalna efektyvnist ta shliakhy vdoskonalennia [Tax control in Ukraine: fiscal efficiency and ways of improvement]. *Naukovyi pohliad: ekonomika ta upravlinnia [Scientific view: economics and management]*, vol. 1, pp. 165-170. [in Ukrainian].
7. Limska deklaratsiia kerivnykh pryntsyviv kontroliu: pryiniata IX Konhresom Mizhnarodnoi orhanizatsii vyshchyykh kontrolnykh orhaniv [United Nations INTOSAI's Lima Declaration of Guidelines on Auditing Precepts] / The International Organization of Supreme Audit Institutions (INTOSAI) dated 01.01.1977. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/604_001#Text [in Ukrainian].
8. Melnyk, M., Leshchukh, I. (2015). Podatkovi kontrol v Ukraini: problemy ta priorityety pidvyshchennia efektyvnosti [Tax control in Ukraine: problems and priorities for improving efficiency]. Lviv: SI «Dolishnyi Institute of Regional Research of NAS of Ukraine». 330 p. [in Ukrainian].
9. Mushenok, V. (2017). Perspektyvy pravovoho rehuliuвання partnerskykh vidnosyn u sferi podatkovoho kontroliu [Future legal regulation of the partnership relation in tax control]. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Internauka». Serii: Yurydychni nauky [International scientific journal «Internauka». Series: Juridical sciences]*, vol. 2, pp. 40-43. [in Ukrainian].
10. Podatkovyy kodeks Ukraïny vid 02.12.2010 № 2755-VI [Tax Code of Ukraine dated 02.12.2010 №2755-VI]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>. [in Ukrainian].
11. Synchak, V. (2017). Podatkova kultura suspilstva yak chynnyk ekonomichnoi komponenty natsionalnoi bezpeky [Tax culture of society as a factor of economic components of national security]. *Universytetski naukovi zapysky [University research note]*, vol. 62, pp. 218-230. [in Ukrainian].
12. Stratehichni tsili diialnosti DPS do 2022 roku [Strategic goals of the State Tax Service until 2022] : zatv. nakazom Derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy vid 10.12.2019 №205 (iz zminamy, vnesenymy nakazamy DPS vid 20.07.2020 №348, vid 26.11.2020 №673) [approved by the order of the State Tax Service of Ukraine dated 10.12.2019 №205 (as amended by the orders of the State Tax Service dated 20.07.2020 № 348, 26.11.2020 №673)]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0673912-20#top> [in Ukrainian].
13. Fomina, T., Puhachenko, O. (2020). Orhanizatsiia i metodyka podatkovykh perevirok [Organization and methods of tax audits]. Dnipro: Seredniak T.K. 292 p. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 08.05.21 р.

РОЗДІЛ III

Фінанси, банківська справа та страхування

UDK 368.013

Borysiuk Olena,
Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Lesya Ukrainka Volyn National University,
Department of Finance,
Lutsk city; ORCID ID 0000-0002-9411-4118
e-mail: lena-borysuk@ukr.net

Shmatkovska Tetiana,
Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Lesya Ukrainka Volyn National University,
Department of Accounting and Taxation;
Lutsk city; ORCID ID 0000-0003-2771-9982
e-mail: Shmatkovska2016@gmail.com

Datsyuk-Tomchuk Maria,
Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Lutsk Institute of Human Development, University "Ukraine",
Department of Law and Finance,
Lutsk city; ORCID ID 0000-0002-9794-8943
e-mail: mashaprof@ukr.net

<https://doi.org/10.29038/2786-4618-2021-02-71-78>

PROBLEMS AND PROSPECTS OF UKRAINIAN INSURANCE MARKET DEVELOPMENT IN MODERN CONDITIONS

Annotation. Imperfect insurance legislation, lack of proper regulation and supervision of the activities and market behavior of insurance companies and intermediaries have led to the accumulation of systemic problems that need to be solved immediately in order to intensify the development of the insurance market of Ukraine. In general, all of them lead to low confidence in the companies of the insurance sector and do not allow it to develop properly.

In modern conditions, the market of insurance services goes through a stage of transformation in the field of supervision and regulation in connection with the change of regulator, which became a new structural unit of the NBU – the Department of Insurance Market Supervision. Therefore, it is important to investigate what innovations the new regulator will introduce in order to eliminate those problems that hinder its development.

Key words: insurance market, insurance companies, insurance payments, problems of insurance market development, NBU.

Борисюк Елена,
кандидат экономических наук, доцент,
Волынский национальный университет имени Леси Украинки,
кафедра финансов,
г. Луцк

Шматковская Татьяна,
кандидат экономических наук, доцент,
Волынский национальный университет имени Леси Украинки,
кафедра учета и налогообложения,
г. Луцк

Дацюк-Томчук Марія,
кандидат економічних наук, доцент,
Луцький інститут розвитку людини університету "Україна",
кафедра права і фінансов,
г. Луцьк

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ СТРАХОВОГО РЫНКА УКРАИНЫ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Аннотация. Несовершенное страховое законодательство, отсутствие надлежащего регулирования и надзора за деятельностью и рыночным поведением страховых компаний и посредников привели к накоплению системных проблем, требующих немедленного решения для активизации развития страхового рынка Украины. В общем все они приводят к низкому доверия к компаниям страхового сектора и не дают ему должным развиваться. В современных условиях рынок страховых услуг проходит через своеобразный этап трансформации в сфере надзора и регулирования в связи с изменением регулятора, которым стало новое структурное подразделение НБУ -Департамент надзора за страховым рынком. Поэтому важно исследовать, какие новации будут внедряться новым регулятором с целью устранения тех проблем, которые сдерживают его развитие.

Ключевые слова: страховой рынок, страховые компании, страховые платежи, проблемы развития страхового рынка, НБУ.

Борисюк Олена,
кандидат економічних наук, доцент,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра фінансів,
м. Луцьк

Шматковська Тетяна,
кандидат економічних наук, доцент,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра обліку і оподаткування,
м. Луцьк

Дацюк-Томчук Марія,
кандидат економічних наук, доцент,
Луцький інститут розвитку людини Університету "Україна",
кафедра права та фінансів,
м. Луцьк

ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СТРАХОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Анотація. Недосконале страхове законодавство, відсутність належного регулювання та нагляду за діяльністю та ринковою поведінкою страхових компаній і страхових посередників призвели до накопичення системних проблем, які потребують негайного вирішення задля активізації розвитку страхового ринку України. Загалом усі вони призводять до низької довіри до компаній страхового сектору та не дають йому належно розвиватись.

В сучасних умовах ринок страхових послуг проходить через своєрідний етап трансформації у сфері нагляду та регулювання у зв'язку із зміною регулятора, яким став новий структурний підрозділ НБУ – Департамент нагляду за страховим ринком. Тому важливо дослідити, які новачії будуть впроваджуватися новим регулятором з метою усунення тих проблем, які стримують його розвиток.

Страхові компанії відіграють важливу роль в економічному житті країни. Головною функцією страхування є захист фізичних та юридичних осіб від ймовірних збитків у разі настання страхових подій. Водночас страхові компанії підпадають під потенційний негативний вплив ризиків, які можуть загрожувати їх

платоспроможності та мати негативні наслідки для споживачів послуг страхування. Саме впевненість споживачів у надійності страхової компанії є однією з основних засад розвитку страхового ринку. Ефективне регулювання та нагляд за ринком роблять можливою таку впевненість та довіру до страховиків.

Проте, на сьогоднішній день, розвиток вітчизняного страхового ринку стримує ряд факторів, зокрема у низки страхових компаній наявні проблеми з платоспроможністю та ліквідністю, а рівень управління ризиками і корпоративного управління є низьким. Усе це робить ринок непрозорим та неконкурентним. Зазначені проблеми на ринку страхування в Україні спричинені перш за все неналежним правовим регулюванням, а також недосконалою регуляторною політикою та браком належного нагляду за її реалізацією. Тож розбудова стійкого та надійного ринку страхових послуг потребує значних зусиль як від нового регулятора, так і від учасників ринку страхування.

Ключові слова: страховий ринок, страхові компанії, страхові платежі, проблеми розвитку страхового ринку, НБУ.

Formulation of the problem. Insurance companies play an important role in the economic life of the country. The main function of insurance is to protect individuals and legal personalities from probable losses in the event of insured events. At the same time, insurance companies are exposed to the potential negative impact of risks that may threaten their solvency and have negative consequences for consumers of insurance services. It is consumer confidence in the reliability of the insurance company is one of the main principles of the insurance market. Effective market regulation and supervision make such confidence and trust in insurers possible.

However, today, the development of the domestic insurance market is constrained by a number of factors, in particular, a number of insurance companies have problems with solvency and liquidity, and the level of risk and corporate management is low. All this makes the market opaque and uncompetitive.

These problems in the insurance market in Ukraine are caused primarily by inadequate legal regulation, as well as imperfect regulatory policy and lack of proper supervision over its implementation. Therefore, the development of a stable and reliable market of insurance services requires significant efforts from both the new regulator and the participants in the insurance market.

Analysis of recent research and publications. Theoretical principles of insurance market development are covered in the works of such specialists as V. Bazylevych, O. Baranovsky, G. Vozniuk, S. Velekh [2], S.O. Gamankova, A. Zagorodniy, O. Zaruba, O. Zaliyev [3], O. Zolotareva, Yu. Kolupaev, N. Melnichuk, R. Pikus [7], I. Rud, O. Slobodyanyuk, I. Fisun, V. Furman, I. Shevyrev and others. But despite the existence of thorough research in this area, the study of the problems that constrain the insurance market of Ukraine requires more profound scientific study, especially according to the change of the regulator.

Highlighting previously unresolved components of a common problem. The purpose and objectives of the article is to define the problems and factors that restrain the development of the insurance market in Ukraine and identify perspective directions for further development of insurance services in connection with the change of the regulator.

Presentation of the main material. In September 2019, the Law of Ukraine “On Amendments to Certain Legislative Acts Concerning the Improvement of Functions on State Regulation of Financial Services Markets” (the so-called “Split” Law) was adopted, according to which the National Bank of Ukraine (NBU) became regulator and supervisor of the insurance market.

Forming of solvent, stable, competition market of insurance became the goal of the National bank in Ukraine with adequate protection of the rights of consumers of insurance services. To achieve this goal, the National Bank of Ukraine plans to introduce a new model of insurance market regulation, which takes into account the provisions of EU directives, global practices of regulation and supervision of the insurance and reinsurance market, as well as features of the insurance market in Ukraine.

At the same time, taking into account the general economic situation caused by the recession and the coronavirus disease pandemic (COVID 19), the NBU will implement a new regulatory model after carefully studying the state of the insurance market and discussing it with market participants.

The adoption of legislation important for the development of financial markets, in particular the law on “split” is also one of the points of the memorandum of cooperation with the IMF under the stand-by program [1, p.267].

Thus, Ukraine agreed to the implementation of international standards and norms in the insurance market for its further development and, in general, significant changes in the reorganization of regulation and supervision by the state.

Let's analyze the main trends in the development of the insurance market of Ukraine in modern conditions.

Thus, the number of insurance companies as of 31.03.2020 was 225, of which 22 insurance companies for life insurance (“Life”) and 203 insurance companies that provided insurance, other than life insurance (“non-Life”) . As of March 31, 2020, compared to the same period in 2019, the number of insurance companies decreased by 40 insurance companies (Table 1).

Table 1

*Number of Insurance Companies in Ukraine**

Number of insurance companies	By the state on 31.12.2018	By the state on 31.12.2019	At the end of the quarter	
			I quarter 2019	I quarter 2020
the total number of	281	210	265	225
including SK “non-Life”	251	210	238	203
including SK “Life”	30	23	27	22

*source [4; 5]

The rate of loss of risky types of insurance (lossratio) in the second quarter of 2020 was 26%. It decreased slightly during quarantine compared to the beginning of the year. For compulsory types of insurance, it is higher and amounted to 37%. The sharp jump in this indicator in the first quarter of 2020 is explained by the formation of provisions for losses due to the UIA plane crash in Iran in January 2020.

On June 30, 2020, the transition period for full compliance with the requirements for ensuring the solvency of insurance companies ended. As a result, there were problems in some insurance companies that violate the requirements of the regulator. In particular, 57 insurers did not fully comply with the requirement for solvency and capital adequacy. The main reason is the low quality of assets. A positive change since the beginning of the year was the decrease in the share of receivables in assets, which covers the requirements for the solvency margin. Instead, the share of cash and balances in the MTIBU increased. The greatest risks are currently associated with a significant share in the assets of illiquid real estate, the value of which may also be inflated.

The leaders in life insurance payments were such insurance companies as Matt Life, TAS, Unika Zhyttya, PZU Ukraine Life Insurance and Aska-Zhyttya (Table 2).

Table 2

*Insurance Payments for Life Insurance for 9 months of the year**

numb	The company name	Insurance payments, thousand		hryvnya 9 month 2018	Growth rate, %	
		9 month. 2020	9 month 2019		2020/2019	2019/2018
1	MetLife	1 092 299,0	874 103,0	670 330,0	24,96	30,40
2	TAS	483 834,2	401 804,0	365 427,0	20,42	9,95
3	Unika Zhyttya	459 444,0	657 344,0	460 559,0	-30,11	42,73
4	PZU Ukraine Life Insurance	391 202,0	370 688,6	301 088,9	5,53	23,12
5	Aska-Zhyttya	301 907,0	270 873,0	358 860,0	11,46	-24,52

* source [4; 5]

If we consider the rating of insurance companies engaged in risky types of insurance, such insurance companies as ARX, Unika, TAS SG, USG, Arsenal Insurance, INGO and others (Table 3), occupied the leading position during the study period.

Table 3

Volume of Insurance Payments on Risk Insurance as of 30.09.2020 year *

number	The company name	Total Insurance Payments on 30.09.2020, hryvnyas.			
			Personal insurance (except insurance life)	Property Insurance	Insurance of responsibility
1	ARX	1 919 384,2	310 156,0	1 391 760,6	52 254,4
2	Unika	1 889 851,0	799 565,0	870 422,9	91 738,5
3	TAS SG	1 451 020,1	220 992,8	388 000,9	54 786,7
4	USG	1 368 045,8	177 340,2	740 139,8	51 487,2
5	Arsenal Insurance	1 364 805,0	77 171,0	998 061,0	21 668,0
6	INGO	1 191 079,0	374 366,0	490 285,0	53 344,0
7	PZU Ukraine	1 115 556,6	286 583,8	509 235,4	49 880,7
8	Alfa Insurance	789 058,6	528 169,2	214 710,8	9 230,6
9	Vuso	759 606,4	258 651,8	315 291,7	21 576,5
10	Oranta	713 091,8	30 121,9	105 730,5	15 264,5

* source [2; 4]

At the same time, during the study period, such insurers dominated the level of equity in the insurance market of Ukraine as ARX, PZU Ukraine, UNICA and others (Table 4).

Table 4

Volume of Assets of the Largest Non-Life Insurance Companies on 30.09.2020 year *

number	Company Name	There is a property asset on 30.09.2020 thousands of hryvnyas	
		Total	paid regulation capital
1	ARX	894 428,0	261 975,0
2	PZU UKRAINE	786 434,0	19 407,0
3	UNIKA	776 945,0	155 480,0
4	INGO	747 096,0	305 543,0
5	TAS	677 614,7	102 000,0
6	USG	651 727,1	278 659,5
7	OMEGA	464 794,8	55 000,0
8	ARSENAL INSURANCE	397 583,0	202 500,0
9	VUSO	390 711,0	86 560,0
10	UNIVERSAL	329 398,0	192 700,0

* source [4; 5]

At the same time, the volume of insurance payments made by the largest insurance companies during the study period were UNICA, PZU Ukraine and ARX (Table 5).

All insurance payments on Insurance

All insurance payments on Insurance on 30.09.2020 thousands of hryvnyas						
№	Company Name	Total	Personal insurance (except insurance life)	Property insurance	Insurance to responsibility	Compulsory insurance (except state)
1	UNICA	977 418,0	346 230,6	565 544,1	3 003,7	62 639,6
2	PZU Ukraine	740 154,6	96 306,9	531 912,6	5893,2	106041,9
3	ARX	732 029,0	128 610,3	525310,7	6477,3	71630,7
4	USG	696 021,4	95 713,2	337 817,8	4 463,5	258 026,9
5	TAS	620 918,4	91 119,3	195 737,4	4 532,0	329 529,7
6	INGO	559 450,0	160 654,0	235 279,0	4 241,0	159 276,0
7	Arsenal Insurance	485 331,0	23 870,0	389 810,0	1 173,0	70 478,0
8	Providna	347 961,8	269 112,2	40 405,8	115,0	38 328,8
9	Oranta	287 116,8	7 885,8	27 555,6	1 737,2	249 938,2
10	Vuso	260 695,3	76 106,8	112 676,1	1 273,4	70 639,0

* source [4; 5]

At the same time, it should be noted that imperfect insurance legislation, lack of proper regulation and supervision of the activities and market behavior of insurance companies and intermediaries have led to the accumulation of systemic problems that need immediate solution to intensify the insurance market of Ukraine. In general, all of them lead to low confidence in the companies of the insurance sector and do not allow it to develop properly.

Solvency is the ability of an insurer to meet its obligations under an insurance contract. Today, the solvency assessment system of insurance companies is a simplified adapted form of the European solvency assessment system Solvency I.

The current system of assessing the financial condition of insurers does not allow the regulator to obtain objective data on the company's activities in a timely manner and to respond in a timely manner to solvency problems. As a result, the NBU does not have the necessary mechanisms to monitor compliance with the requirements for the solvency of insurers.

Under the current regulation, insurance companies have the opportunity to significantly reduce reserves and overestimate the value of assets (deferred acquisition, inflated value of corporate securities, real estate, receivables). Because of this, it is almost impossible to assess the real solvency of insurers, as formally available capital may actually be insufficient.

Also, the insufficient amount of high-quality liquid assets to make potential payments creates liquidity problems. This situation motivates insurance companies to underestimate payments. At the same time, the NBU does not have information on the maturity of potential payments and assets, which makes it impossible to assess liquidity gaps.

As a result, the level of solvency and liquidity of many insurance companies is extremely low and need to be increased.

The next problem is the imperfection of business models of insurers. The vast majority of insurance companies in Ukraine operate without a clear development strategy and business model. Features of pricing lead to the formation of a concentrated structure of the insurance portfolio, non-diversification of products and insurance risks. As a result, the dumping of insurance companies further exacerbates the problems in the market.

Today, due to the shortcomings of current legislation and, in particular, regulatory policy in the market, insurance services are used to reduce the tax base. An analysis of some existing insurance companies

suggests that the main business goal of individual insurers is to withdraw capital, legalize illegal income, optimize taxes, including by converting non-cash funds into cash.

The activities of companies that provide life insurance services today are aimed at attracting customers under short-term insurance contracts. Lack of products to attract long-term resources does not allow businesses to grow and become more sustainable.

The next deterrent factor is the lack of transparency of the insurance market and problems in corporate management. Yes, the reflection of the financial results of insurance companies is also imperfect. In particular, a significant proportion of insurance premiums are actually commissions to agents (on average 30-50%). Insurance rates for many areas of insurance are not economically and statistically justified (not always based on actuarial calculations), and therefore do not allow to cover all potential insurance payments. Liquidity problems due to poor asset quality encourages insurance companies to lower payments. Gross profit from insurance operations is mainly used to cover significant operating costs. Therefore, the insurance sector is mostly operationally inefficient.

To date, there are no effective control mechanisms for proper disclosure of ownership structure of insurance companies, no proper standards and requirements for business reputation of owners and persons performing key functions in insurance companies, no structured approach to building corporate governance and internal control system. This, among other things, makes it possible to practice non-transparent activities and reporting. In addition, there are many insurers in the market, the ultimate beneficial owners of which are unknown, which does not allow to establish liability in the event of insolvency of the company.

The next is the problem of protecting the rights of consumers of insurance services. Thus, in Ukraine there is no mechanism for guaranteeing insurance payments under long-term life insurance contracts, which is also one of the reasons for the unpopularity of this type of insurance.

The current exit procedure does not protect the rights of consumers insurance services properly. It is very long-lasting and, due to its imperfections, often allows unscrupulous insurers to leave the market without fulfilling their obligations under insurance contracts.

At the same time, the low demand for insurance services in Ukraine is primarily due to the following factors:

- distrust of the non-transparent insurance market and the financial system in general;
- there is no effective system of protection of the rights of consumers of insurance services;
- financial ignorance of citizens in insurance products;
- low solvency of the population;
- non-market behavior of insurers towards consumers;
- low level of qualification of insurance intermediaries.

Conclusions and Prospects for Further Research. To change the model of regulation and supervision of the insurance market, the National Bank of Ukraine takes into account the basic requirements of European Union law, which Ukraine is obliged to comply with under the Association Agreement with the EU. The National Bank will take steps to become a member of the International Association of Insurance Supervisors (IAIS), of which there are currently 150 member states, in order to increase the efficiency of its functions as an insurance market regulator.

Particular attention will be paid to the development of good practices of insurers and good behavior towards policyholders. The National Bank will introduce supervision of market behavior and develop appropriate supervision tools designed to ensure more effective protection of the rights of policyholders.

Construction and implementation of a new model of insurance market regulation in Ukraine will include:

- strengthening licensing standards, in particular, disclosure by insurance companies of ownership structure, ultimate beneficial owners, increasing the requirements for business reputation of shareholders and persons performing key functions, procedures for assessing the professional suitability of persons performing key functions in insurance companies;
 - establishing the responsibility of the ultimate beneficial owners for the activities of the insurance company and the specialized reinsurer;
 - setting requirements for corporate governance and internal control systems;
 - setting requirements for the risk management system;
-

- strengthening the requirements for the acceptability of assets and assessment of their quality, assessment of reserves, capital structure and the level of its adequacy;
- formation of a system of early risk detection and timely response;
- development of the procedure for resumption of the insurance company's activity;
- development of the procedure for reorganization or withdrawal of the insurer or specialized reinsurer from the market;
- openness and communication between the regulator and regulatory entities in the process of forming regulatory policy and supervising the insurance market.

The introduction of the new model of regulation and supervision will be carried out gradually during the transition period, which will be determined after a thorough analysis of the insurance market. Insurance market participants will have time to build a proper corporate governance and internal control system, risk management system and code of market behavior, determine the development strategy and business model, create adequate capital adequacy, ensure the necessary level of liquidity and asset quality, which will contribute to financial stability the companies themselves, restoring the transparency of the business environment and consumer confidence in the insurance market in general.

Джерела та література

1. Борисюк О. В. Пріоритети розвитку інтернет-страхування в умовах фінансових викликів. *Інфраструктура ринку*. Випуск 27, 2019 с.266-270.
2. Велех С. В. Відомості про надання посередницьких послуг у страхуванні та/або перестрахованні. URL: <http://www.dfp.gov.ua/734.html>.
3. Залетов О. М. Дистрибуція страхових продуктів. *Green Capital News*. 2014. № 11. С. 6-9.
4. Інформація про стан і показники розвитку страхового ринку. URL: <http://www.dfp.gov.ua/734.html>.
5. Показники діяльності страхових компаній, що діють на страховому ринку України (у розрізі регіонів). URL: <http://www.dfp.gov.ua/734.html>.
6. Павлова О. В. Страховий бізнес берет курс на інновації. URL: <http://www.itweek.ru/idea/article/detail.php?ID=123>.
7. Пікус Р. В. Інновації в страхуванні: світовий досвід, напрямки розвитку в Україні. *Теоретичні та прикладні питання економіки*. 2013. № 18. С. 135-140.

References

1. Borysiuk O. V. (2019) Priorityty rozvytku internet-strakhuvannia v umovakh finansovykh vyklykiv [Priorities for the development of Internet insurance in the face of financial challenges]. *Infrastruktura rynku*. no 27, pp. 266-270. [in Ukrainian].
2. Velekh S.V. (2017) Vidomosti pro nadannja poserednycjkykh poslugh u strakhuvanni ta/abo perestrakhuvanni. Available at: <http://www.dfp.gov.ua/734.html>. [in Ukrainian].
3. Zaljetov O. M. (2014) Dystrybucija strakhovykh produktiv Green Capital News [Distribution of insurance products]. *Green Capital News*, zb. nauk. prats, no. 11, pp. 6-9. [in Ukrainian].
4. Informacija pro stan i pokaznyky rozvytku strakhovogho rynku. Available at: <http://www.dfp.gov.ua/734.html>. [in Ukrainian].
5. Pokaznyky dijalnosti strakhovykh kompanij, shho dijutj na strakhovomu rynku Ukrajiny (u rozrizi rehioniv). Available at: <http://www.dfp.gov.ua/734.html>. [in Ukrainian].
6. Pavlova O.V. (2011) Strakhovoy biznes берет курс на innovatsii. Available at: <http://www.itweek.ru/idea/article/detail.php?ID=123>. [in Ukrainian].
7. Pikus R.V. (2013) Innovaciji v strakhuvanni: svitovyj dosvid, naprjamky rozvytku v Ukrajinі [Innovations in insurance: world experience, directions of development in Ukraine] *Teoretychni ta prykladni pytannja ekonomiky.*, no 18, pp. 135-140. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 20.05.2021 р.

УДК 336:331.1.

Стащук Олена,
докторка економічних наук, професорка,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
завідувачка кафедри фінансів
м. Луцьк; ORCID ID 0000-0003-2622-7353
e-mail: Staschuk.Olena@vnu.edu.ua

Проць Наталія,
кандидатка економічних наук,
доцентка кафедри фінансів,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
м. Луцьк; ORCID ID 0000-0001-9483-8987
e-mail: Vyshnevska.Nataliya@vnu.edu.ua

<https://doi.org/10.29038/2786-4618-2021-02-79-86>

ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ ЗДІЙСНЕННЯ БЮДЖЕТНОГО КОНТРОЛЮ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ В УКРАЇНІ

В статті аналізуються існуючі проблеми проведення бюджетного контролю публічних закупівель в Україні в сучасних умовах, не вирішені питання здійснення публічних закупівель після вступу в дію нової редакції Закону України «Про публічні закупівлі», досліджуються проблеми у діяльності учасників тендерів, виявлені можливі втрати для економіки нашої країни у випадку запровадження законопроекту про локалізацію публічних закупівель в Україні, обґрунтовані перспективні шляхи вирішення існуючих проблем у проведенні публічних закупівель у нашій країні з урахуванням світового досвіду.

Ключові слова: публічні закупівлі, бюджетний контроль, тендерні процедури, учасники публічних закупівель, вартість життєвого циклу, локалізація публічних закупівель, Україна, ЄС.

Стащук Елена,
доктор экономических наук, профессор,
Волинский национальный университет имени Леси Украинки
заведующая кафедрой финансов,
г. Луцк,

Проць Наталья,
кандидат экономических наук, доцент,
Волинский национальный университет имени Леси Украинки
доцент кафедры финансов,
г. Луцк,

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ БЮДЖЕТНОГО КОНТРОЛЯ ПУБЛИЧНЫХ ЗАКУПОК В УКРАИНЕ

В статье анализируются существующие проблемы проведения бюджетного контроля публичных закупок в Украине в современных условиях, нерешенные вопросы осуществления публичных закупок после вступления в силу новой редакции Закона Украины «О публичных закупках», исследуются проблемы у деятельности участников тендеров, выявлены возможные потери для экономики нашей страны в случае введения в действие законопроекта о локализации публичных закупок в Украине, обоснованы перспективные пути решения существующих проблем в проведении публичных закупок в нашей стране с учетом мирового опыта.

Ключевые слова: публичные закупки, бюджетный контроль, тендерные процедуры, участники публичных закупок, стоимость жизненного цикла, локализация публичных закупок, Украина, ЕС.

Olena Stashchuk,
Doctor of economics, Professor,
Lesya Ukrainka Volyn National University, Department of Finance
Lutsk

Prots Natalia,
Ph. D. in Economic
sciences, Associate Professor
Lesya Ukrainka Volyn National University, Department of Finance
Lutsk

PROBLEMS AND PROSPECTS OF BUDGETARY CONTROL OF PUBLIC PROCUREMENT IN UKRAINE

Annotation.

Introduction. The article analyzes the existing problems of budgetary control of public procurement in Ukraine in modern conditions, unresolved issues of public procurement after the entry into force the new version of the Law of Ukraine "On Public Procurement", examines the problems of bidders and customers, analyzes strengths and weaknesses in the activities of state control structures for conducting tender procedures, possible losses for the economy of our country in the case of the introduction the bill on the localization of public procurement in Ukraine.

Results. Promising direction for the development of public procurement in Ukraine should be the improvement of the Prozorro system and its supplementation with various forms of public control over the conduct of these procurements at all levels. It is proved that a promising direction in the development of public procurement is also the improvement of the Prozorro Market system. The problem is that public control in the field of public procurement is not yet widespread in Ukraine. This is hindered by the lack of financial literacy of the majority citizens, which should be increased through the development of all possible forms of education. Improving the efficiency of the use of public finances in Ukraine requires a significant improvement in the training of staff in budget organizations that generate budget inquiries, as many of them do not have the appropriate education and experience.

Significant problem remains the fact that the main indicator for the field of public procurement is still the price, and the indicator of the life cycle of goods is almost not used (as well as other non-price criteria). A difficult problem when applying the cost of the life cycle of goods in public procurement is that the customer independently decides on the feasibility of using it to evaluate tenders. He also chooses the types of costs that are important to him, which will be taken into account when calculating the cost of the life cycle of goods.

Conclusions. To strengthen financial control in the field of public procurement, it would be appropriate to use more widely non-price criteria, which are measured not only by the difference between the expected cost of procurement, but also the environmental friendliness of the subject of procurement in the broadest sense. A promising area of public procurement regulation may be the improvement of financial control mechanisms and identify all costs when evaluating the cost of the product life cycle, but it requires substantial retraining customers of the tender.

Promising ways to solve existing problems in conducting public procurement in our country, taking into account world experience is substantiated in the article. The mechanism of public procurement in Ukraine must be adapted primarily to EU requirements, which will allow our country in the future to raise questions about joining this organization. This is contradicted by the desire of many government officials and big business to adopt a law on the localization of public procurement in Ukraine, which is contrary to EU norms.

Key words: public procurement, budget control, tender procedures, participants of public procurement, cost of life cycle, localization of public procurement, Ukraine, EU.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними проблемами. В системі публічних фінансів України з кожним роком зростає роль і значення роль ринку публічних закупівель, щорічний обсяг якого вже перевищив 700 млрд грн. Тому важливо добитися ефективного використання публічних коштів, виділених на публічні закупівлі в Україні на всіх рівнях, чого поки не вдається досягнути у повній мірі. Навіть запровадження в 2020 р. нової редакції Закону України «Про публічні закупівлі» не вирішило всіх існуючих проблем. Тому важливим завданням удосконалення сфери публічних фінансів у нашій країні є впровадження такого механізму регулювання та контролю публічних закупівель, який би відповідав принципам і нормам, які застосовуються країнами ЄС, оскільки Україна підписала з Європейським Союзом Угоду про асоціацію. Також необхідно узгодити процес законодавчого

забезпечення локалізації виробництва окремих товарів в Україні відповідно до вимог міжнародних угод, чого поки не вдається досягнути та може призвести до ускладнення економічних відносин насамперед з ЄС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зараз все більше зарубіжних та українських вчених і практиків шукають нові підходи до вирішення проблем підвищення фінансової ефективності публічних фінансів, оскільки подолання наслідків коронакризи змусило більшість держав світу піти на різке зростання дефіцитів бюджету та державного боргу. Так, за підсумками 2020 р. сукупний світовий борг (борг усіх держав, домогосподарств, фінансових та нефінансових компаній) досяг 355 % світового ВВП. В Україні сума державного та гарантованого державою боргу зросла з близько 71 млрд дол США в 2016 р. до 90,25 млрд дол США в 2020 р. [1]. Для вирішення цієї проблеми дефіцит Державного бюджету України планується поступово скорочувати: з 5,1 % ВВП у 2021 р. до 2,7 % у 2024 р. [2]. Одним із напрямів зменшення державного боргу та оптимізації дефіциту бюджету для нашої країни може стати підвищення ефективності бюджетного контролю проведення публічних закупівель з урахуванням використання досвіду країн ЄС з цього питання.

Значний вклад у вивчення теоретичних та практичних проблем проведення публічних закупівель внесли багато зарубіжних і українських вчених. Зокрема, теоретичні та методологічні основи здійснення публічних закупівель у демократичних країнах світу та в Україні дослідили такі зарубіжні та українські вчені, як: Г. Азаренкова, М. Білуха, І. Бондар, А. Бойер, А. Брендон-Джонс, А. Буряченко, О. Воробйова, В. Геєць, Д. Гелбрейт, В. Горин, А. Давіл, О. Длугопольський, Т. Жибер, Н. Конашук, О. Міщенко, Т. Мороз, В. Морозов, О. Овсянюк-Берладіна, Д. Кауфман, Й. Матечак, А. Олефір, Н. Панайотоу, О. Рижова, І. Сидоренко, Дж. Стігліц, Н. Ткаченко, Г. Харченко, А. Хайнеманн, А. Храмкін, В. Чабан, І. Чорна, Р. Шаппер, О. Шатковський, С. Яременко та ін. Водночас, поглиблений аналіз досвіду здійснення публічних закупівель в Україні в сучасних умовах показує, що наша країна поки має достатньо проблем у цьому питанні, зокрема, що стосуються регулювання «зелених» закупівель та локалізації виробництва. Важливість посилення фінансової відповідальності. Крім того, замовники і учасники публічних закупівель в Україні допускають певні порушення при проведенні тендерів. Тому в Україні необхідно максимально використати досвід країн ЄС у посиленні відповідальності всіх суб'єктів публічних закупівель та проведення контролюючих заходів.

Мета та завдання статті. Метою статті є розкриття основних особливостей та проблем у здійсненні бюджетного контролю публічних закупівель в Україні і виявити шляхи їх подолання з урахуванням досвіду демократичних країн, що дозволить підвищити ефективність використання публічних фінансів нашої країни. Відповідно, завданнями статті є обґрунтування перспективних напрямів проведення публічних закупівель в Україні з урахуванням досвіду країн ЄС та інших демократичних країн; виявлення проблем у діяльності державних контролюючих структур в Україні, що моніторять публічні закупівлі, та запропонувати шляхи їх вирішення; виявити шляхи гармонізації українського підходу до локалізації публічних закупівель з стандартами ЄС, інших міжнародних організацій.

Викладення основного матеріалу і обґрунтування отриманих результатів дослідження. Складність вирішення проблеми з підвищення ефективності використання публічних фінансів та з удосконаленням публічних закупівель в Україні полягає, крім іншого, в тому, що поки існує неоднозначне розуміння поняття «публічні фінанси». Враховуючи, що до складу публічних фінансів сьогодні включають не тільки державний, а й місцеві бюджети, які за українським законодавством є відносно самостійними утвореннями, то замість категорії «державні фінанси», доцільно використовувати термін «публічні фінанси», як це робиться у підручниках з фінансів у багатьох країнах світу. Зокрема, у підручниках з публічних фінансів, написаних відомими польськими вченими: Станіславом Овсяком [2, с. 19], Єжи Осятинським [4, с. 16], Ельжбетою Малиновською-Місьонг та Войцехом Місьонгом [5, с. 33] наголос зроблено на публічні фінанси, а не на державні фінанси, оскільки останні вужчі за змістом, так як не включають місцеві фінанси. У той же час, в Україні до цього часу домінує традиційний підхід до визначення фінансової системи без виділення в ній публічних (суспільних) фінансів. На наш погляд, не можна ототожнювати державні та публічні фінанси, оскільки державні фінанси є складовими публічних фінансів. Подібне стосується й

визначення публічних закупівель, які включають в себе не тільки державні закупівлі, а й закупівлі органів місцевого самоврядування. Це твердження знайшло відображення й у тому, що тепер відповідний Закон України називається «Про публічні закупівлі».

Аналіз розвитку сфери публічних закупівель в економіках окремих країн ЄС говорить про їхню значну частку у ВВП цих країн. Зокрема, середній рівень частки публічних закупівель у ВВП країн ЄС у 2012-2018 рр. майже досягнув рівня в 13 % ВВП, тоді як в Україні цей показник на початок 2018 р. знаходився на рівні 4,6 %, що у значній мірі пов'язано із частими змінами законодавства [6, с. 9-10]. Водночас, у сфері публічних закупівель у 2018 р. Україна уклала 850 контрактів з іноземними компаніями, що свідчило про виконання нею міжнародних угод щодо відкриття українського ринку публічних закупівель. У 2019 р. публічні закупівлі стали найбільшим ринком в Україні, на якому було здійснено більше 1 млн процедур із обігом 700 млрд грн. Аналіз публічних закупівель у 2016-2018 рр., коли запрацювала електронна система Prozorro, показало, що запровадження цієї системи для всіх категорій замовників суттєво збільшило їх обсяги. Так, протягом 2018 р. відбулося суттєве збільшення обсягу публічних закупівель у порівнянні з 2009 р. (у чотири рази). У 2020 р. завдяки Prozorro вдалося заощадити близько 43 млрд грн, що на 43 % було більше, ніж у 2019 р. Тому перспективним напрямом розвитком публічних закупівель є удосконалення системи Prozorro. В цьому плані заслуговує на підтримку система Prozorro Market [7]. Вона націлена на те, щоб державі було простіше закуповувати товари на невеликі суми (до 200 тис грн та до 1 млн грн для підприємств-монополістів). Державне підприємство просто обирає на ньому товар із наявних у каталозі позицій. Доступ до каталогу та можливість продавати свої товари отримують попередньо акредитовані компанії. Комісійна оплата нараховується після укладення угоди.

Не дивлячись на позитивні зміни, привнесеними у 2020 р. новою редакцією Закону України «Про публічні закупівлі», суттєвою проблемою залишається той факт, що основним показником для сфери публічних закупівель поки є ціновий, а показник життєвого циклу товару майже не застосовується (як й інші нецінові критерії). Так, у 2018 р. лише у 0,8 % оголошених процедур закупівель застосовувалися нецінові критерії. Водночас, позитивним моментом стало те, що з 30.04.2021 р. в електронній системі Prozorro можна оголошувати тендерні закупівлі за вартістю життєвого циклу (ВЖЦ), а особливості використання ВЖЦ в якості критерію оцінки тендерних пропозицій зазначені у відповідному наказі Мінекономіки № 1894 за 2021 р. «Про затвердження Примірної методики визначення вартості життєвого циклу» [8]. Хоча ця методика не є обов'язковою, але вона, на наш погляд, зможе допомогти замовникам ефективно застосовувати новий критерій оцінки тендерних пропозицій. Вказаною методикою визначені наступні види витрат, що можуть використовуватися під час розрахунку ВЖЦ. До них відносяться: витрати, пов'язані з придбанням (витрати, які безпосередньо впливають на ціну предмету закупівлі та включають його вартість, вартість доставки, установлення тощо); витрати, пов'язані з користуванням (вартість споживання електроенергії, природного газу, пального або інших ресурсів, необхідних для функціонування предмету закупівлі); витрати, пов'язані з обслуговуванням (вартість гарантійного обслуговування, вартість заміни окремих запасних частин, навчання персоналу тощо); витрати, пов'язані із завершенням користування (вартість транспортування до компанії з утилізації відходів, вартість переробки та утилізації відходів тощо). При розрахунках останніх витрат треба мати на увазі, що з перспективи вартість переробки, утилізації та захоронення відходів в Україні буде стрімко зростати, оскільки ці витрати у нашій країні на порядок менше, ніж в країнах ЄС. А це може призвести до накладення суттєвих санкцій з боку ЄС на підприємства нашої країни, які неналежним чином поводяться з відходами виробництва.

В умовах запровадження в ЄС Зеленого енергетичного курсу, вважаємо за доцільне, щоб Україна активніше використовувала так звані «зелені» публічні закупівлі, щоб не попасти в майбутньому під санкції Європейського Союзу, який з 2023 р. може застосувати набагато жорсткіші «зелені» вимоги до багатьох видів товарів, що сьогодні Україна експортує до ЄС. Хоча у вказаній вище методиці при розрахунку витрат, пов'язаних з ВЖЦ, передбачені витрати, націлені на захист навколишнього середовища (плата за викиди окремих забруднюючих речовин в атмосферне повітря, ґрунти, воду тощо), але у ній не враховано той факт, що вказані витрати в Україні будуть стрімко зростати під

тиском ЄС. Останній передбачив, що підприємства-експортери до Європейського Союзу (зокрема, й з України) у найближчій перспективі будуть сплачувати додатковий вуглецевий податок за так званий вуглецевий слід. Цей показник буде визначатися на основі оцінки кількості використаної енергії, виробленої за допомогою викопних джерел енергії. При цьому підприємства-експортери до ЄС будуть надавати відповідний документ, де все це буде зазначено. Для багатьох українських промислових та сільськогосподарських підприємств це створить серйозні проблеми щодо експорту до ЄС своєї продукції, а Українська держава залишиться без значної суми валютної виручки. Тому важливо і підприємствам, і нашій державі розробити програму прискореної модернізації екологічно шкідливих виробництв-експортерів до Європейського Союзу, оскільки український експорт до країн ЄС сягає близько 40 % всього нашого експорту. Важливо для вирішення вказаної проблеми залучити й іноземні інвестиції та «зелені» кредити, а також випустити «зелені облігації», як це роблять КНР, США та ряд інших країн. Водночас самій Українській державі з вирішенням кліматичних проблем не впоратися, оскільки тільки екологічна модернізація металургійної промисловості нашої країни, за підрахунками експертів, вимагатиме більше 100 млрд євро. Загалом, за умови часткового впровадження змін до чинного законодавства, але без структурних змін в енергетиці та економіці в Україні до 2030 р. можна досягти скорочення викидів вуглекислого газу на 54 %, але для реалізації цього сценарію потрібно 168 млрд євро інвестицій. При реалізації в Україні сценарію кліматично нейтральної економіки, який передбачає скорочення викидів вуглекислого газу до 2030 р. на 73 %, потрібно залучити 256 млрд євро. Водночас, в Україні загальний обсяг капітальних інвестицій за 2004-2019 рр. становив 318 млрд євро [9]. У той же час для вирішення проблем потепління клімату та екологічної модернізації промисловості країн ЄС ця організація виділяє на наступні роки більше одного трильйона євро. Тому українським підприємствам-експортерам до ЄС важливо розробити такі програми екологічної модернізації, які зацікавлять їх партнерів з країн Європейського Союзу та дозволять отримати за їх допомогою «зелені» інвестиції з фондів ЄС. Зокрема, в металургійній галузі таким проектом може стати розвиток електрометалургії, в сільському господарстві – виробництво органічної продукції, в енергетичній галузі – використання водню замість газу.

Складною проблемою при застосуванні вартості життєвого циклу товару (ВЖЦ) при здійсненні публічних закупівель є те, що замовник самостійно приймає рішення щодо доцільності використання ВЖЦ для оцінки тендерних пропозицій. Також він сам обирає важливі для нього види витрат, що будуть враховані під час розрахунку ВЖЦ. Крім того, замовник має зазначити у своїй тендерній документації методику розрахунку з урахуванням обраних видів витрат. Останнє зробити буде дуже важко, оскільки ні члени тендерних комітетів, ні уповноважені з публічних закупівель у бюджетних організаціях поки не підготовлені належним чином до розрахунків різних видів витрат, що стосуються вартості життєвого циклу товарів. Аналіз реальної практики здійснення публічних закупівель на місцевому рівні показує, що відповідальні за публічні закупівлі у бюджетних організаціях бояться допустити будь-яких помилок при формуванні запиту, оскільки за допущені прорахунки їм особисто прийдеться платити значні штрафи [10]. Крім того, ліквідація тендерних комітетів та запровадження інституту уповноважених з публічних закупівель з 01.01.2020 р. у всіх бюджетних організаціях ставить на порядок денний необхідність організації прискореної підготовки таких фахівців. Особливо це стосується підготовки подібних спеціалістів для новостворених територіальних громад та ЦНАПів у сільській місцевості, оскільки у них зараз не вистачає навіть фінансистів-бюджетників, не кажучи про юристів-фахівців з публічних закупівель. Для вирішення вказаної проблеми було б доцільним розпочати підготовку уповноважених з публічних закупівель на відповідних магістерських програмах у закладах вищої освіти за кошти територіальних громад або за кошти інших зацікавлених юридичних та фізичних осіб, залучаючи на ці програми бажаючих, зокрема й безробітних, з вищою економічною освітою.

При проведенні публічних закупівель в Україні треба враховувати, що поки при їх проведенні існують так звані «відкоти»; зриви у проведенні торгів тими учасниками, які прагнуть перемогти своїх конкурентів або не дати їм можливість прийняти участь в тендері; фінансове шахрайство при проведенні публічних закупівель тощо. Тому важливо підвищити ефективність проведення публічних закупівель та посилити контроль за ними. На це насамперед направлена нова редакція Закону України «Про публічні закупівлі», яка почала діяти з квітня 2020 р. З цієї дати всі замовники

публічних закупівель у нашій країні зобов'язані публікувати в системі Prozorro повну інформацію про всі свої закупівлі. Загалом, у 2020 р. завдяки використанню системи Prozorro державі вдалося заощадити близько 43 млрд грн, що на 43 % було більше, ніж в 2019 р. [11]. Система Prozorro інтегрована з Державним реєстратором лікарських засобів, взаємодіє з Державною фіскальною службою (ДФС) та Державною казначейською службою (ДКС), що зменшує ризики прояву фінансових правопорушень при здійсненні публічних закупівель. Посилення всіх форм контролю за ефективністю публічних закупівель пов'язане ще й з тим, що державні замовники не стільки крадуть, як просто не зацікавлені заощаджувати публічні кошти [11]. Це стало результатом того, що бюджетна сфера зараз побудована так, головне просто витратити всі кошти до Нового року. Саме тому державні замовники більше непокояться тим, як провести всі тендери вчасно, аніж купити якісні товари за найвигіднішою ціною. Для виправлення вказаної ситуації було б доцільним розробити спеціальну систему преміювання для тих, хто готує ефективні тендерні замовлення. Крім того, важливо звільнити працівників ЦНАПів, які ведуть тендери, від інших не властивих їм функцій, як про це свідчить аналіз реальної практики на місцях.

Перспективним напрямом у публічних закупівлях стало й те, що перевірка протягом 2016-2021 рр. перетворилася на самостійну форму здійснення державного контролю, тоді як раніше Державна аудиторська служба включала її окремими пунктом до програми державного фінансового аудиту та інспектування, не призначала їх перевірки, як самостійну форму контролю. Загалом, у 2018 р. Державна аудиторська служба та Рахункова палата встановили порушення публічних закупівель обсягом 39, 15 млрд грн. У липні 2020 р. Трансперенсі Інтернешнл Україна перевірила скільки надпорогів потрапило у моніторинг Державна аудиторська служби у 2018-2019 рр. і виявила, що аудиторі охопили перевітками лише 1,8 % процедур. Тому доцільним є створення окремої Агенції з тендерних закупівель, яка б взяла на себе функцію контролю за здійсненням публічних закупівель (за прикладом Польщі), а не розпорошувати цю функцію між кількома державними структурами, для яких вона є не основною. У Польщі цю функцію виконує національна інспекція контролю [12]. Крім того, важливо ширше долучати до контролю за публічними закупівлями громадські організації, в чому ми також вбачаємо перспективну форму підвищення ефективності публічних закупівель в Україні. В цьому плані заслуговує на увагу діяльність такої громадської організації як DOZORRO. Це – спільнота активістів та громадських організацій по всій Україні, які здійснюють моніторинг публічних закупівель. 26 громадських організацій та понад 1000 волонтерів аналізують та визначають тендери з високим ризиком і подають відповідні скарги до контролюючих органів. Завдяки діяльності DOZORRO понад 9100 публічних торгів з високим ризиком скасували або до них внесли необхідні зміни. Вартість цих торгів склала 906 млн дол США. Загалом, щоб участь громадянського суспільства у контролі за публічними закупівлями (насамперед, на місцях) була ефективною, необхідно інвестувати додаткові кошти у підвищення фінансової грамотності громадян різного віку, а не тільки молоді.

При проведенні публічних закупівель на перспективу Україні важливо дотримуватися міжнародних угод, зокрема із СОТ та ЄС щодо таких закупівель, інакше вона може потрапити під їх санкції. Насамперед це стосується намірів України прийняти закон про локалізацію, який надасть переважні права у публічних закупівлях для окремих українських виробників машинобудівної промисловості. Проблема полягає в тому, що Угода про асоціацію з ЄС та угода СОТ про публічні закупівлі, як міжнародні договори, мають вищу юридичну силу, ніж закон про локалізацію, який планує прийняти Верховна Рада України (він поки прийнятий у першому читанні). Підписавши Угоду про асоціацію України з ЄС, наша країна отримала не тільки певні преференції у торгових відносинах з країнами ЄС, але й зобов'язалася виконувати певні вимоги цього співтовариства. Це стосується й загальних основ законодавства про публічні закупівлі в ЄС. Для цього були прийняті певні законодавчі акти, які гармонізують українське законодавство в сфері публічних закупівель із законодавством Європейського Союзу та СОТ. Зокрема, ЄС може скористатися своїм правом і використати процедуру урегулювання суперечок з Україною за Угодою про асоціацію, яка в сьгоднішніх умовах буде швидшою і дієвою. У випадку програшу України втратить, крім всього іншого, й фінансову підтримку ЄС з багатьох питань [13]. Серед іншого, слід очікувати: 1) затягування на роки процесу оновлення Угоди про асоціацію, особливо торгової частини; 2)

розірвання домовленості щодо відкриття ринку електронної комерції («цифровий безвіз»); 3) блокування домовленостей щодо «дзеркального бюджету для України» у рамках участі у Зеленій угоді Європейського Союзу тощо. Можливою відповіддю ЄС може стати й відміна так званого «безвізу» для України. Тому документ про локалізацію вимагає або суттєвого доопрацювання, або зняття з розгляду Верховною Радою України. Для вирішення існуючих суперечностей з ЄС у царині локалізації публічних закупівель у нашій країні було б доцільним, як пропонується окремими експертами [14, с. 161], створювати спільні підприємства з підприємствами країн Європейського Союзу у важливих для України галузях промисловості (у тому числі й в оборонній сфері) та дозволяти їм приймати участь у тендерних закупівлях.

Висновки та пропозиції. Перспективним напрямом розвитку публічних закупівель в Україні повинно стати удосконалення системи Prozorro та доповнення її різними формами громадського контролю за проведенням цих закупівель на всіх рівнях. Проблемою в Україні є те, що поки у нашій країні недостатньо поширеною практикою є здійснення контрольних заходів у сфері публічних закупівель. Цьому заважає недостатня фінансова грамотність більшості громадян, яку треба підвищувати за рахунок розвитку всіх можливих форм навчання. Підвищення ефективності використання публічних фінансів в Україні вимагає й суттєвого удосконалення підготовки кадрів у бюджетних організаціях, які формують публічні запити, оскільки багато з них не мають належної освіти і досвіду. Для посилення бюджетного контролю у сфері публічних закупівель було б доцільним ширше використовувати нецінові критерії, які вимірюються не лише показником різниці між очікуваною вартістю закупівлі, але й екологічністю предмету закупівлі у широкому розумінні слова. Перспективним напрямом регулювання публічних закупівель може стати удосконалення механізму визначення витрат при оцінці вартості життєвого циклу товару. Загалом, механізм здійснення публічних закупівель в Україні необхідно достосовувати до вимог ЄС, що дозволить нашій країні в майбутньому ставити питання щодо вступу в цю організацію. Крім того, в документі про локалізацію в Україні наголос потрібно зробити на використанні насамперед нецінових параметрів публічних закупівель, передусім на використанні відновної енергії при виробництві тих чи інших товарів.

Джерела та література

1. Винокуров Я. Зашморг на шії людства: як Україна разом із світом падає у боргову яму. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2021/06/8/674746/>
2. Марчак Я., Маркуц Ю. Гаманець на три роки: скільки отримає і витратить Україна до 2024 р. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2021/06/7/674717/>
3. Owsiak S. *Finanse publiczne. Teoria i praktyka*. Warszawa: WNPWN, 2001. 562 s.
4. Osiatynski J. *Finanse publiczne. Ekonomia i polityka*. Warszawa: WNPWN, 2006. 310 s.
5. E. Malinowska-Misiang, W. Misiang. *Finanse publiczne w Polsce*. Warszawa: WP Lexis Nexis, 2007. 732 s.
6. Конашук Н. Е. Фінансовий контроль у сфері публічних закупівель. Автореф. дис... к. е. н. за спеціальністю 08.00.08. – гроші, фінанси і кредит. Київ: КНЕУ імені Вадима Гетьмана, 2019. 20 с.
7. Парфенюк О. План п'ятиріччя: що вдалося за п'ять років. URL: <http://www.epravda.com.ua/columns/2021/04/19/673140/>
8. Forum Zakupki: обране. Частина 3. Як замовнику використовувати у закупівлях вартість життєвого циклу. URL: education.zakupki.prom.ua/ru/forum-zakupki-obrane-chastyna-3-yak-zamovnyku-vykorystovuvaty-u-zakupivlyah-vartist-zhytlyevogo-chyklu/
9. «Зелені» перегони. Як Україні не втратити доступ до ринку ЄС. URL: <https://www.epravda.com.ua/projects/ekopromyslovist/2021/02/26/671344/>
10. Сташук О.В. Бюджетна ефективність територій в умовах децентралізації. *Економічний часопис ВНУ імені Лесі Українки*, 2021. № 1 (25), С. 98 - 104.
11. Задворний В. 43 млрд грн економії на рік. Ефект прозорих закупівель для країни. URL: <http://www.epravda.com.ua/columns/2021/01/6/669779/>
12. Яременко С. Контроль публічних закупівель. Досвід для України. URL: <https://dozor.org/blog/kontrol-publichnih-zakupivel-dosvid-polshi-dlya-ukrayini>
13. Омельченко О. Операція локалізація: чим небезпечний обраний Україною шлях захисту нацивробника. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/experts/2020/07/23/711467/>

14. Karlin M., Batiuk O. (2021). Fiscal decentralization in the countries of the Visegrad group and Ukraine: a comparative analysis. *Visegrad journal on human rights*. № 1. 2021. S. 155-162.

References

1. Vynokurov Ya. (2021). Zashmorch na shyi liudstva: yak Ukraina razom iz svitom padaie u borhovu yamu. [Zashmorg on the neck of mankind: how Ukraine together with the world falls into a debt pit.] URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2021/06/8/674746/> [in Ukrainian]
2. Marchak Ya., Markuts Yu. (2021). Hamanets na try roky: skilky otrymaie i vytratyt Ukraina do 2024 r. [Purse for three years: how much will Ukraine receive and spend by 2024] URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2021/06/7/674717/> [in Ukrainian]
3. Owsiak S. (2001). *Finanse publiczne. Teoria i praktyka*. Warszawa: WNPWN, 2001. 562 s. [in Polish].
4. Osiatynski J. (2006). *Finanse publiczne. Ekonomia I polityka*. Warszawa: WNPWN, 2006. 310 s. [in Polish].
5. E. Malinowska-Misiag, W. Misiag. (2007). *Finanse publiczne w Polsce*. Warszawa: WP LexisNexis, 2007. 732 s. [in Polish].
6. Konashchuk N. E. (2019). *Finansovyi kontrol u sferi publichnykh zakupivel*. [Financial control in the field of public procurement]. Avtoref. dys... k. e. n. za spetsialnistiu 08.00.08. – hroshi, finansy i kredyt. Kyiv: KNEU imeni Vadyma Hetmana, 2019. 20 s. [in Ukrainian].
7. Parfeniuk O. (2021). Plan piatyrichchia: shcho vdalosia za piat rokiv. [Five-year plan: what has been achieved in five years.] URL: <http://www.epravda.com.ua/columns/2021/04/19/673140/> [in Ukrainian].
8. Forum Zakupki: obrane. Chastyna 3. Yak zamovnyku vykorystovuvaty u zakupivliakh vartist zhyttievoho tsykladu. [How the customer to use the value of the life cycle in procurement.] URL: <http://education.zakupki.prom.ua/ru/forum-zakupki-obrane-chastyna-3-yak-zamovnyku-vykorystovuvaty-u-zakupivlyax-vartist-zhyttyevogo-chykladu/> [in Ukrainian].
9. «Zeleni» perehony. Yak Ukraini ne vtratyty dostup do rynku YeS. [“Green” race. How can Ukraine not lose access to the EU market?] URL: <https://www.epravda.com.ua/projects/ekopromyslovis/2021/02/26/671344/> [in Ukrainian].
10. Stashchuk O. (2021). Budget efficiency of territories within the decentralization. *Economic Journal of Lesya Ukrainka Volyn National University*, 1 (25). P. 98-104 [in Ukrainian].
11. Zadvornyi V. 43 mlrd hrn ekonomii na rik. Efekt prozorykh zakupivel dlia krainy. [43 billion UAH of savings per year. The effect of transparent procurement for the country] URL: <http://www.epravda.com.ua/columns/2021/01/6/669779/> [in Ukrainian].
12. Iarenko S. Kontrol publichnykh zakupivel. Dosvid dlia Ukrainy. [Control of public procurement. Experience for Ukraine] URL: <https://dozorro.org/blog/kontrol-publichnykh-zakupivel-dosvid-polshi-dlya-ukrayini> [in Ukrainian].
13. Omelchenko O. Operatsiia lokalizatsiia: chym nebezpechnyi obranyi Ukrainoiu shliakh zakhystu natsvyrobnyka. [Operation localization: how dangerous is the way chosen by Ukraine to protect the national producer]. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/experts/2020/07/23/711467/> [in Ukrainian].
14. Karlin M., Batiuk O. (2021). Fiscal decentralization in the countries of the Visegrad group and Ukraine: a comparative analysis. *Visegrad journal on human rights*. № 1. 2021. S. 155-162. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 17.05.2021 р.

УДК 336:331.1

Карлін Микола,
доктор економічних наук, професор,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
професор кафедри фінансів
м. Луцьк; ORCID ID 0000-0002-1421-1066
e-mail: karlin.lutsk@gmail.com

<https://doi.org/10.29038/2786-4618-2021-02-87-93>

ФІНАНСОВІ ПОРУШЕННЯ ПРИ ПРОВЕДЕННІ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ В УКРАЇНІ ТА ЗАСОБИ ЇХ МІНІМІЗАЦІЇ

В статті розкриті причини та особливості прояву фінансових порушень при здійсненні публічних закупівель в Україні; досліджені фінансові проблеми, які існують в Україні при проведенні тендерних закупівель, а також проблеми у діяльності контролюючих структур країни в царині здійснення публічних закупівель. В статті також обґрунтовуються напрями реформування механізму здійснення фінансового контролю за проведенням публічних закупівель в Україні з урахуванням досвіду країн Європейського Союзу; виявлені фінансові особливості здійснення публічних закупівель після вступу у дію нової редакції Закону України «Про публічні закупівлі»; досліджені форми фінансової відповідальності учасників та замовників публічних закупівель в Україні та їх ефективність.

Ключові слова: публічні фінанси, публічні закупівлі, фінансові порушення, фінансова відповідальність учасників тендерів, Європейський Союз, Польща, Україна.

Карлин Николай,
доктор экономических наук, профессор,
Волинский национальный университет имени Леси Украинки,
профессор кафедры финансов,
г. Луцк

ФИНАНСОВЫЕ НАРУШЕНИЯ ПРИ ПРОВЕДЕНИИ ПУБЛИЧНЫХ ЗАКУПОК В УКРАИНЕ И СПОСОБЫ ИХ МИНИМИЗАЦИИ

В статье раскрыты причины и особенности проявления финансовых нарушений при осуществлении публичных закупок в Украине; исследованы финансовые проблемы, которые существуют в Украине при проведении тендерных закупок, а также проблемы в деятельности контрольных структур страны в области осуществления публичных закупок. В статье также обосновываются направления реформирования механизма осуществления финансового контроля за проведением публичных закупок в Украине с учетом опыта стран Европейского Союза; выявлены финансовые особенности осуществления публичных закупок после вступления в силу новой редакции Закона Украины «О публичных закупках»; исследованы формы финансовой ответственности участников и заказчиков публичных закупок в Украине и их эффективность.

Ключевые слова: публичные финансы, публичные закупки, финансовая ответственность участников тендеров, Европейский Союз, Польша, Украина.

Mykola Karlin
Doctor of Economic Sciences, Full Professor,
National University Head of the Department of Finance,
Lutsk

FINANCIAL VIOLATIONS IN THE IMPLEMENTATION PUBLIC PROCUREMENT IN UKRAINE AND MEANS OF MINIMIZING THEM

The article reveals the features of the manifestation of financial violations in the implementation of public procurement in Ukraine and their causes; the financial problems that exist in Ukraine during the tender procurement as well as the problems in the activities of the regulatory authorities of the country during the control of public procurement were studied. The directions of reforming the mechanism of financial control over the implementation of public procurement in Ukraine, taking into account the experience of the European Union were substantiated in the article; financial features of the implementation of public procurement after the entry into force of the new version of the Law of Ukraine "On Public Procurement" were detected; the forms of financial responsibility of participants and customers of public procurement in Ukraine as concerns of their effectiveness were studied; ways to increase their effectiveness were proposed.

Public procurement has become the largest market in Ukraine so it is necessary to achieve maximum efficiency from their implementation minimizing the existing shortcomings. Among them experts single out the following: corruption, low professional level of customers, paying little attention to the financial capacity of borrowers, imperfect legal regulation of qualification selection of borrowers, the predominance of price criteria when choosing a winner, lengthy tender procedure, insufficient provision of office equipment and Internet to work with ProZorro system as well as the existence of financial violations by customers and participants in public procurement in Ukraine. It stipulates the necessity to strengthen the financial responsibility on the part of all tenderers as both customers and suppliers commit certain abuses during tenders.

The main shortcomings of financial control in the field of public procurement in Ukraine include duplication of functions of the State Audit Service and the Accounting Chamber; lack of a clearly defined methodology for controlling public procurement; the predominance of the next type of control over the previous one; lack of a clear mechanism for cooperation between law enforcement and regulatory authorities in the field of public procurement, etc. Another problem in Ukraine is that public control in the field of public procurement is not widespread enough. The implementation of the measures proposed by the authors to correct these shortcomings will achieve to increase the efficiency of public procurement in Ukraine and strengthens the financial responsibility of their participants. One of the main ones should be the prevention of financial violations in public procurement in Ukraine.

Key words: public finance, public procurement, financial violations, financial responsibility of tenderers, European Union, Poland, Ukraine.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними проблемами. В системі публічних фінансів України з кожним роком зростає роль і значення публічних закупівель, які вже перетворилися на найбільший ринок нашої країни, який перевищує 700 млрд грн.

Тому необхідно добиватися максимальної ефективності від їх проведення, мінімізуючи існуючі недоліки. Це обумовлює необхідність посилення фінансової відповідальності з боку їх учасників та контролюючих структур. До основних недоліків фінансового контролю у сфері публічних закупівель в Україні відноситься дублювання функцій Державної аудиторської служби та Рахункової палати; відсутність чітко прописаної методології контролю за публічними закупівлями; переважання наступного виду контролю над попереднім; відсутність чіткого механізму взаємодії правоохоронних та контролюючих органів у сфері здійснення публічних закупівель тощо. Проблемою в Україні є й те, що недостатньо поширеною практикою є здійснення громадського контролю у сфері публічних закупівель. Запровадження нової редакції Закону України «Про публічні закупівлі» в 2020 р. дозволило підвищити їх ефективність, але не в повній мірі знизило фінансові ризики при їх проведенні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З кожним роком все більше зарубіжних та українських вчених і практиків шукають нові підходи до вирішення проблем підвищення фінансової ефективності публічних фінансів. Теоретичні та методологічні основи удосконалення використання публічних закупівель у країнах світу та в Україні дослідили такі зарубіжні та українські вчені, як: Г. Азаренкова, М. Білуха, І. Бондар, А. Бойєр, А. Брендон-Джонс, А. Буряченко, О. Воробйова, В. Горин, А. Давіл, Т. Жибер, О. Міщенко, Т. Мороз, В. Морозов, Д. Кауфман, Й. Матечак, А. Олефір, Н. Панайотоу, О. Рижова, І. Сидоренко, Дж. Стігліц, Н. Ткаченко, Г. Харченко, А. Хайнеманн, А. Храмкін, В. Чабан, І. Чорна, Р. Шаппер. Водночас, проблематиці мінімізації фінансових порушень при проведенні тендерних закупівель поки не приділяється належної уваги, що пояснюється складністю їх визначення та покарання за них.

Мета та завдання статті. Метою статті є розкриття основних особливостей фінансових порушень при здійсненні публічних закупівель в Україні з боку замовників і учасників та виявлення шляхів їх подолання, що дозволить підвищити ефективність використання публічних фінансів нашої країни. Відповідно, завданнями статті є виявлення різних видів фінансових порушень при проведенні тендерів; обґрунтування різних форм фінансової відповідальності замовників та виконавців за фінансові порушення при проведенні публічних закупівель; удосконалення форм контролю державних структур та громадських організацій за порядком проведення тендерних закупівель на всіх рівнях.

Викладення основного матеріалу і обґрунтування отриманих результатів дослідження. Держава в умовах розвитку ринкової економіки в Україні виступає досить потужним споживачем товарів, робіт і послуг. Тому важливо підвищити ефективність проведення публічних закупівель та посилити контроль за ними. На це направлена нова редакція Закону України «Про публічні закупівлі», яка почала діяти з квітня 2020 р. З цієї дати всі замовники публічних закупівель у нашій країні зобов'язані публікувати в системі Prozorro повну інформацію про всі свої закупівлі. Загалом, у 2020 р. завдяки використанню системи Prozorro державі вдалося заощадити близько 43 млрд грн, що на 43 % було більше, ніж в 2019 р. [1]. Система Prozorro інтегрована з Державним реєстратором лікарських засобів, взаємодіє з Державною фіскальною службою (ДФС) та Державною казначейською службою (ДКС), що зменшує ризики прояву фінансових правопорушень при здійсненні публічних закупівель.

Згідно з новою редакцією Закону України «Про публічні закупівлі», спрощені закупівлі від 50 тис грн до порогу відбуваються без аукціону на зниження ціни. Якщо пропозиції подають два чи більше учасників, то аукціон відбувається, а якщо учасник один, то замовник може зразу підписати договір з ним. У такий спосіб вже проведено понад 260 тис закупівель і зекономлено майже 3 млрд грн. Водночас, дослідження експертів показало, що і замовники, і учасники не до кінця задоволені спрощеною процедурою [2]. Поки спрощені закупівлі стають непростими часто через самих замовників, які вимагають від учасників багато зайвих документів, що призводить до зростання скарг до АМКУ. У той же час, після запровадження нової редакції Закону України «Про публічні закупівлі» приблизно 60 % скарг з боку учасників стали задовольнятися [3]. Крім того, для скорочення витрат часу для замовників нещодавно в Prozorro Market запровадив запит ціни пропозицій, що дозволяє замовникам не лише купувати швидко, а й заощаджувати свої кошти. На наш погляд, для зменшення проблем із ширшим залученням виконавців до проведення спрощених закупівель (частина з них не хоче займатися останніми через значне витрачання часу на їх підготовку та проведення) було б доцільним щорічно збільшувати поріг спрощених закупівель хоча б на рівень інфляції.

Нові зміни у законодавстві щодо публічних закупівель поки не в повній мірі працюють в Україні, і досить часто їх порушують самі замовники. Прикладів цьому достатньо, насамперед при будівництві доріг та дорожньої інфраструктури, про що постійно повідомляють загальнодержавні та місцеві ЗМІ. Широко відомий факт про те, як керівник тернопільського автодору, щоб обійти Prozorro, розбив семи кілометровий відрізок однієї дороги на ділянки по 40 метрів, уклавши 177 договорів на ремонт. В кінці 2020 р. був звільнений директор державного підприємства «Служба автомобільних доріг у Волинській області» І. Свиридов, оскільки керівництво цієї структури небезпідставно підозрювалося громадськістю у тіншовому характері проведенні тендерів. Крім того, при І. Свиридові умови тендерів на ремонт доріг у багатьох випадках прописувалися так, що їх виграла одна фірма ТОВ «Данко».

Ті замовники, кого цікавлять не економія, а можливість укласти договір з наближеним постачальником, шукають будь-які способи уникнути аукціону. Одним із поширених методів зробити це є поділ предмета закупівлі, оскільки закупівлі, вартість яких нижча за 50 тис грн можна проводити за прямими договорами й лише публікувати звіти про це в електронній формі. Так нечесні замовники без аукціону закуповують товари й послуги вартістю в сотні тисяч гривень, що підкреслює їх зневажливе ставлення до норм закону, хоча подібна практика прямо заборонена Законом України «Про публічні закупівлі» і за це передбачено штраф для замовника у розмірі від 25 тис до 50 тис грн. Але втілити в життя цю норму не так просто, хоча в грудні 2020 р. Кабінет

Міністрів України прийняв постанову № 1266, у якій чітко визначив, що навіть коли підстав для початку моніторингу немає, керівник ДАС може призначити перевірку закупівлі, поділеної на частини [4].

Загалом, в Україні поширені наступні випадки зловживань державними замовниками при проведенні публічних закупівель: поділ предмету закупівлі на лоти для уникнення проведення конкурсних торгів; встановлення в документації тендерів вимог, що дискримінують та зменшують кількість потенційних учасників; неправомірне застосування переговорної процедури; умови договору про закупівлю відрізняються від змісту акцептованої пропозиції; відхилення переможців торгів за формальними ознаками; акцептування пропозиції, що перевищує ринкову ціну. Окремі замовники державних закупівель також створюють штучні проблеми для учасників тендерів, насамперед для так званих «небажаних» учасників. Антимонопольний комітет України (АМКУ) бореться з подібними порушеннями за допомогою штрафів, але це поки не дає бажаних результатів. Одним з поширених методів порушень тендерних закупівель є укладення змов й учасниками цих торгів, щоб зменшити ціну торгів. Як правило, їх учасники домовляються про максимальне обмеження ціни і визначають того, хто їх виграє. Особливо це проявляється при участі в цих торгах тільки двох учасників, які можуть бути пов'язаними між собою. Так, у 2019 р. АМКУ розкрив подібні змови у п'яти торгах, проведених Укрзалізницею, та наклав штраф на їх учасників на суму 60,8 млн грн.

Позитивом нової редакції Закону України «Про публічні закупівлі» став той факт, що вона надала учасникам закупівель можливість вносити корективи у свої тендерні пропозиції, так як це зменшило корупційні ризики. Це стосується лише помилок, що стосуються кваліфікаційних критеріїв і права підпису. Якщо замовник знаходить їх у найбільш економічно вигідній пропозиції, він дає право учаснику добу на виправлення. Така законодавча норма дозволила за 2020 рік зекономити 1,7 млрд грн, бо замовникам не довелося відхиляти найкращу пропозицію через формальні помилки.

Важливим чинником у боротьбі з фінансовими порушеннями при проведенні тендерних закупівель стало те, що їх перевірка протягом 2016-2021 рр. перетворилася на самостійну форму здійснення державного контролю з боку Державної аудиторської служби (ДАС), хоча й тут не все вдалося удосконалити. Зокрема, у липні 2020 р. Трансперенсі Інтернешнл Україна перевірила скільки над порогових закупівель потрапило у моніторинг Державної аудиторської служби у 2018-2019 рр. і виявила, що аудитори охопили перевітками лише 1,8 % процедур. Тому доцільним є створення в Україні окремої Агенції з тендерних закупівель, яка б взяла на себе функцію контролю за здійсненням публічних закупівель (за прикладом Польщі), а не розпоршувати цю функцію між кількома державними структурами, для яких вона є не основною [5]. В цьому плані заслуговує на увагу й практика створення в Україні центральних закупівельних організацій (ЦЗО) при окремих міністерствах і відомствах, які забезпечують значну економію та мінімізують фінансові порушення при здійсненні тендерних закупівель [6]. ЦЗО формують команди з найкращих закупівельників, категорійних менеджерів, аналітиків і юристів. Вони не тільки добре знають як провести тендерну процедуру, а й чудово розбираються у самій специфіці предмету закупівлі. Створення подібних структур при всіх міністерствах і відомствах, а також на рівні обласних центрів допомогло б вирішити й таку проблему, як незацікавленість державних замовників публічних закупівель заощаджувати кошти. Проблема полягає в тому, що бюджетна сфера побудована таким чином, щоб повністю витратити свої кошти до Нового року. Саме тому державні замовники більше непокояться тим, як вчасно провести всі тендери, аніж купити якісні товари (послуги) за оптимальною ціною, допускаючи при цьому ті чи інші фінансові порушення. Найвідоміше з них – це надання замовлення потрібному учаснику з можливістю отримати від нього хабар.

Дуже серйозною проблемою у боротьбі з фінансовими порушеннями при здійсненні публічних закупівель поки залишається не завжди обґрунтоване втручання судових органів в організацію тендерних закупівель, що дає нечесним їх учасникам можливість порушувати фінансові умови тендерів. Зокрема, ТОВ «Хозхімсервіс» та ТОВ «Леман-Бетон», між якими АМКУ встановив змову та заборонив участь в тендерних закупівлях, зупинили це рішення в суді та виграли тендери на суму майже 500 млн грн. ТОВ Названі фірми мали засновників та працівників, які є родичами,

здійснювали діяльність за однією адресою і з одних IP-адрес, надавали один одному безвідсоткову фінансову допомогу тощо. Цей і подібні приклади не є поодинокими, що вимагає належного реагування відповідних державних контролюючих органів на такі судові рішення.

На функціонування системи публічних закупівель суттєво впливають проблеми в діяльності фінансової системи України. Зокрема, недофінансування асигнувань розпорядникам коштів, їх нерівномірне надходження протягом року, особливо в четвертому кварталі. Як наслідок, процедури закупівель розпочинаються вже після отримання фінансових ресурсів, що нерідко призводить до їх формального та неякісного проведення закупівель або не проведення взагалі, та, відповідно, недотримання законодавства в частині публічних закупівель.

Учасник тендерних торгів може оскаржити їх результати, але для цього треба мати належні підстави, чого не зовсім дотримуються окремі суб'єкти оскарження. Донедавна їх кількість зростала, оскільки недобросовісні їх учасники прагнули не допустити до цих торгів «небажаних» учасників, так як плата за подання скарги була невеликою. Тепер, згідно з новою редакцією Закону України «Про публічні закупівлі» (2020 р.), плата за подання скарги диференціюватиметься залежно від вартості закупівлі, предмету та етапу оскарження та визначатиметься не законом, а постановою уряду про затвердження плати за подання скарги до АМКУ.

Щодо порушень з боку учасників торгів, то у багатьох випадках у тендерах беруть участь близькі, часто навіть формально пов'язані особи. Нова редакція Закону України «Про публічні закупівлі» призупинила цей негативний процес, оскільки в тендерне законодавство введено поняття «пов'язані особи». Крім того, в тендерних закупівлях стали використовувати такі нові елементи, як: аномально низька ціна (АНЦ) тендерної пропозиції, електронний каталог, технічна специфікація до предмета закупівлі, пропозиція спрощеної закупівлі тощо, що не дозволяє подавати необґрунтовані скарги на результати тендерних закупівель. Проте треба взяти до уваги зауваження експертів щодо проблеми визначення аномально низької ціни тендерної пропозиції. АНЦ визначається електронною системою закупівель автоматично за умови наявності не менше двох учасників, які подали свої тендерні пропозиції щодо предмета закупівлі або його частини (лота). Але поки АНЦ працює не зовсім так, як планувалося, що сприяє фінансовим порушенням при проведенні публічних закупівель. Це пов'язано з тим, що поки немає чітких вимог, як саме учасник може підтвердити, що може продати за такою низькою ціною. Згідно досліджень фахівців, учасники тендерних закупівель надали розрахунки з АНЦ, щоб підкріпити свою цінову пропозицію, лише у 24 % обґрунтувань.

Основним критерієм визначення переможців у тендерних закупівлях є ціновий, але сьогодні замовники можуть визначати й інші чинники, але останні мають важити не більше 30 %. Для України, яка суттєво відстає від країн ЄС щодо запровадження «зеленої» економіки, проблемою є те, що при введенні у дію окремих положень нової редакції Закону України «Про публічні закупівлі» замовники стали користуватися неціновими критеріями навіть рідше, ніж раніше. Враховуючи, що Європарламент 10.03.2021 р. підтримав формування механізму прикордонного вуглецевого коригування (СВАМ), тобто нового «вуглецевого» податку [7], Україна мусить у прискореному темпі проводити модернізацію не тільки теплових електростанцій, цементних, металургійних та хімічних заводів, а й підприємства нафтопереробки, целюлозно-паперової промисловості та алюмінієвої галузі. Інакше продукція таких українських підприємств при експорті до ЄС буде обкладатися високим «вуглецевим» податком. Хоча наша країна й прийняла зобов'язання скоротити викиди парникових газів на 65 % у порівнянні з рівнем 1990 р., але для цього поки не передбачені відповідні інвестиції, зокрема, й державні. Тому, при оцінці вартості життєвого циклу при проведенні публічних закупівель в Україні важливо приділити особливу увагу «зеленим» критеріям. Вартість життєвого циклу розраховується відповідно до методики, встановленої у тендерній документації. Поки ж, учасники тендерних закупівель з нетерпінням чекають, коли у Prozorro запрацює функціонал вартості життєвого циклу.

За придбання товарів, робіт і послуг до/без проведення процедур закупівель/спрощених закупівель, відповідно до вимог Закону України «Про публічні закупівлі», та укладення договорів, що передбачають оплату замовником товарів, робіт і послуг до/без проведення процедур закупівель/спрощених закупівель, визначених цим Законом, та за порушення вимог цього Закону службові (посадові) особи, уповноважена особа замовника та керівники замовників несуть

відповідальність згідно із законами України. Зокрема, замовники платять 1700 грн за незначні порушення та 170 тис грн за значні порушення при здійсненні тендерних закупівель.

Якщо ДАС виявить порушення при здійсненні публічних закупівель, вона має право скласти протокол подати його в суд, вимагаючи розірвання будь-якого договору. Це потенційно дієвий метод боротьби із зловживаннями, але на практиці він майже не працює. Зокрема, фахівці DOZORRO проаналізували дані з системи державних закупівель і встановили (на 29.10.2020 р.), що за попередні шість місяців ДАС провела моніторинг 3942 закупівель очікуваною вартістю понад 68 млрд грн. Із них у 3218 (81 %) були виявлені порушення, а ще по 421 закупівлі тривав розгляд [8]. У 2017-2018 рр. ДАС публікувала на своєму офіційному сайті повідомлення про випадки, коли керівництво державних органів не реагувало на вимоги аудиторів. Утім, пізніше від цієї практики чомусь відмовилися, що дозволяє припустити про недостатню ефективність подібної діяльності ДАС. Це підкреслює той факт, що не дивлячись на вказані позитивні зміни, існуючий фінансовий контроль за публічними закупівлями має певні недоліки, які полягають у контролі тільки за завершеними тендерними процедурами. Відповідно, відсутні можливості втручання суб'єктів контролю у процес проведення публічних закупівель. Тому існуючі заходи контролюючих органів за результатами торгів поки не забезпечують повної прозорості тендерних закупівель, а також не сприяють попередженню виявлення порушень, передусім фінансових шахрайств. Відсутність належної автоматизації контролю, закритість даних про перебіг і результати перевірок обмежують всеосяжність контролю, адже доступність інформації у режимі реального часу забезпечує прозорість процесу публічних закупівель, зокрема й для громадських організацій.

Висновки та пропозиції. Недопущення фінансових порушень при проведенні публічних закупівель в Україні вимагає посилення фінансової відповідальності учасників цих закупівель. Існуючі заходи поки не забезпечують повної прозорості тендерних закупівель, а також не сприяють попередженню виявлення порушень, передусім фінансових. Відсутність належної автоматизації контролю, закритість даних про перебіг і результати перевірок обмежують всеосяжність контролю, зокрема, й для громадських організацій.

Заслуговує на увагу практика створення в Україні центральних закупівельних організацій при окремих міністерствах і відомствах, які забезпечують значну економію та мінімізують фінансові порушення при здійсненні тендерних закупівель. Подібні структури доцільно створити й на рівні обласних центрів, де здійснюються значні за обсягами тендерні закупівлі. Для зменшення проблем із ширшим залученням виконавців до проведення спрощених закупівель було б доцільним щорічно збільшувати поріг спрощених закупівель хоча б на рівень інфляції.

Для посилення фінансового контролю у сфері публічних закупівель необхідно ширше використовувати індикатори ефективності цих закупівель (нецінові критерії). Загалом, механізм здійснення публічних закупівель в Україні необхідно достосовувати до вимог ЄС, що дозволить нашій країні в майбутньому ставити питання щодо вступу в цю організацію. Для цього при оцінці вартості життєвого циклу при проведенні публічних закупівель в Україні важливо приділити особливу увагу не тільки ціні товару (послуги), а й «зеленим» критеріям, які починають активно використовуватися в країнах ЄС.

Джерела та література

1. Задворний В. 43 млрд грн економії на рік. Ефект прозорих закупівель для країни. [URL://www.epravda.com.ua/columns/2021/01/6/669779/](https://www.epravda.com.ua/columns/2021/01/6/669779/)
2. Ференц А. Друга закупівельна революція – рік потому. [URL://www.epravda.com.ua/columns/2021/04/20/673170/](https://www.epravda.com.ua/columns/2021/04/20/673170/)
3. Парфенюк О. План п'ятиріччя: що вдалося за п'ять років. [URL://www.epravda.com.ua/columns/2021/04/19/673140/](https://www.epravda.com.ua/columns/2021/04/19/673140/)
4. Хомяков Р. За гривню до прозорості: як замовники уникають аукціонів. 2021. [URL://https://dozorro.org/blog/za-grivnyu-do-prozorosti-yak-zamovniki-unikayut-aukcioniiv](https://dozorro.org/blog/za-grivnyu-do-prozorosti-yak-zamovniki-unikayut-aukcioniiv)
5. Яременко С. Контроль публічних закупівель. Досвід для України. 2021. URL: <https://dozorro.org/blog/kontrol-publichnih-zakupivel-dosvid-polshi-dlya-ukrayini>

6. Панайотиді С. Що дає державі централізація закупівель? [URL://www.epravda.com.ua/columns/2021/04/219/673117/](https://www.epravda.com.ua/columns/2021/04/219/673117/)
7. Зелена металургія: чому в Україні не працює жоден фінансовий стимул для декарбонізації промисловості. [URL://www.epravda.com.ua/projects/ekopromyslovist/2021/04/19/673017](https://www.epravda.com.ua/projects/ekopromyslovist/2021/04/19/673017)
8. Хомяков Р. Аудитом об стіну: як замовники ігнорують вимоги Держаудитслужби.. [URL:https://dozorro.org/blog/auditom-ob-stinu-yak-zamovniki-ignoruyut-vimogy-derzhauditsluzhbi](https://dozorro.org/blog/auditom-ob-stinu-yak-zamovniki-ignoruyut-vimogy-derzhauditsluzhbi)

References

1. Zadvornyj V. (2021). 43 mlrd hrn ekonomii na rik. Efekt prozorykh zakupivel' dla krainy. [UAH 43 billion in savings per year. The effect of transparent procurement for the country]. [URL://www.epravda.com.ua/columns/2021/01/6/669779/](https://www.epravda.com.ua/columns/2021/01/6/669779/). [in Ukrainian].
2. Ferents A. (2021). Druga zakupivelnna revoluciia – rik potomu. [The second procurement revolution was a year later]. [URL://www.epravda.com.ua/columns/2021/04/20/673170/](https://www.epravda.com.ua/columns/2021/04/20/673170/). [in Ukrainian].
3. Parfeniuk O. (2021). Plan piatyrichchia: shcho vdalosia za piaat' rokov. [Five-year plan: what has been achieved in five years]. [URL://www.epravda.com.ua/columns/2021/04/19/673140/](https://www.epravda.com.ua/columns/2021/04/19/673140/). [in Ukrainian].
4. Khomiakov R. (2021). Za hryvnia do prozorsti: yak zamovnyky unykaiut' auktsioniv. [For the hryvnia to transparency: how customers avoid auctions]. [URL://https://dozorro.org/blog/za-grivnyu-do-prozorsti-yak-zamovniki-unikayut-auktsioniv](https://dozorro.org/blog/za-grivnyu-do-prozorsti-yak-zamovniki-unikayut-auktsioniv). [in Ukrainian].
5. Yaremenko S. (2021). Kontrol' publichnykh zakupivel'. Dosvid dla Ukrainy. [Public procurement control. Experience for Ukraine]. URL: <https://dozorro.org/blog/kontrol-publichnykh-zakupivel-dosvid-polshi-dlya-ukrayini>. [in Ukrainian].
6. Panaiotidi S. (2021). Shcho daie derzhavi tsentralizatsiia zakupivel'? [What does the centralization of procurement give to the state?]. [URL://www.epravda.com.ua/columns/2021/04/219/673117/](https://www.epravda.com.ua/columns/2021/04/219/673117/). [in Ukrainian].
7. Zelena metalurhiia: chomu v Ukraini ne pratsiuie zhoden finansovyi stymul dla dekarbonizatsii promyslovosti. [Green metallurgy: why there is no financial incentive for decarbonization of industry in Ukraine]. [URL://www.epravda.com.ua/projects/ekopromyslovist/2021/04/19/673017/](https://www.epravda.com.ua/projects/ekopromyslovist/2021/04/19/673017/). [in Ukrainian].
8. Khomiakov R. (2021). Audytom ob stinu: yak zamovnyky ihnoruiut' vymohy Derzhadytsluzhby. [Audit against the wall: how customers ignore the requirements of the State Audit Office]. [URL:https://dozorro.org/blog/auditom-ob-stinu-yak-zamovniki-ignoruyut-vimogy-derzhadytsluzhby](https://dozorro.org/blog/auditom-ob-stinu-yak-zamovniki-ignoruyut-vimogy-derzhadytsluzhby). [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 20.05.2021 р.

РОЗДІЛ IV

Управління та адміністрування

УДК 334.72:005

Levytskyi Viktor,
PhD in Economics, Associate Professor,
Lesya Ukrainka Volyn National University,
Department of management and administration,
Lutsk; ORCID ID 0000-0001-8695-9690
e-mail: lewiktorgmail.com

<https://doi.org/10.29038/2786-4618-2021-02-94-101>

FORMATION OF THE INTEGRATED SYSTEM OF SOCIAL-ADAPTIVE MANAGEMENT OF THE ORGANIZATION

The article considers the main problems of forming an integrated system of social-adaptive management of the organization. It is determined that integrated social-adaptive management is management, the concept of which is aimed at reconciling the needs, capabilities and interests of employees, consumers, organizations and society. The article also highlights the main elements of the system, which allowed to understand its construction and in parallel explored its structural and functional connections and relationships based on the mechanism of reconciling the needs and interests of customers, business and society as a whole. In addition, we propose the principles and model of external and internal infrastructure of the integrated system of social-adaptive management of the organization based on international and domestic standards of interaction between organization and society, taking into account global, national, regional and corporate features of external and internal environment and mutual development in the future.

Key words: system, management, organization, integration, adaptation, integrated system, socially-adapted management.

Левицкий Виктор,
кандидат экономических наук, доцент,
Волынский национальный университет имени Леси Украинки,
кафедра менеджмента и администрирования;
г.Луцк

ФОРМИРОВАНИЕ ИНТЕГРИРОВАННОЙ СИСТЕМЫ СОЦИАЛЬНО-АДАПТИВНОГО МЕНЕДЖМЕНТА ОРГАНИЗАЦИИ

В статье рассмотрены основные проблемы формирования интегрированной системы социально-адаптивного менеджмента организации. Определено, что интегрирован социально-адаптивный менеджмент - это менеджмент, концепция которого, направленная на согласование потребностей, возможностей и интересов работников, потребителей, организации и общества. В статье также выделены основные элементы системы, которые позволили разобраться в ее построении и параллельно исследовано ее структурно-функциональные связи и отношения на основе механизма согласования потребностей и интересов покупателей, бизнеса и общества в целом. Кроме того в статье нами предложены принципы и модель внешней и внутренней инфраструктуры интегрированной системы социально-адаптивного менеджмента организации на основе международных и отечественных стандартов взаимодействия организации и общества с учетом глобальных, национальных, региональных и корпоративных особенностей внешней и внутренней среды и системности их взаимодействия, взаимовлияния и взаимного развития в будущем.

Ключевые слова: система, менеджмент, организация, интеграция, адаптация, интегрированная система, социально-адаптированный менеджмент.

Левицький Віктор,
кандидат економічних наук, доцент,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра менеджменту та адміністрування,
м. Луцьк

ФОРМУВАННЯ ІНТЕГРОВАНОЇ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНО-АДАПТИВНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ ОРГАНІЗАЦІЇ

В статті розглянуто основні проблемні питання формування інтегрованої системи соціально-адаптивного менеджменту організації. Визначено, що інтегрований соціально-адаптивний менеджмент – це менеджмент, концепція якого, спрямована на узгодження потреб, можливостей та інтересів працівників, споживачів, організацій та суспільства. У статті виділено основні елементи системи, що дозволити розібратися у її побудові та досліджено її структурно-функціональні зв'язки й стосунки на основі механізму узгодження потреб та інтересів покупців, бізнесу та суспільства в цілому. Саме тому, визначена сукупність елементів менеджменту організації формує інтегровану соціально-адаптовану систему менеджменту у тому випадку, якщо відповідає визначеним принципам, що запропоновані та доповнені нами, для побудови інтегрованої системи соціально-адаптивного менеджменту організації. Крім того, на основі проведених досліджень нами пропонується модель зовнішньої та внутрішньої інфраструктури інтегрованої системи соціально-адаптивного менеджменту організації. Оскільки саме, узгоджуючи інтереси суспільства, організації, персоналу та споживача, інтегрована система соціально-адаптивного менеджменту організації забезпечує його істотні конкурентні переваги та сприяє реалізації принципів синергетики у спільній взаємодії. Також у статті сформовано рекомендовані процедури методичного забезпечення формування системи соціально-адаптивного менеджменту організації, що базується на використанні чотирьох стандартів міжнародної звітності: стандарт «GRI», стандарт «Account Ability AA 1000», стандарт «ISO 14 000» та стандарт відповідальності «SA 8000». Запропоновано використання даних рівнів методологічного забезпечення перерахованих міжнародних стандартів та вітчизняних аналогів, які варто розглядати в якості першого (верхнього) рівня методичного забезпечення розробки інтегрованої системи соціально-адаптивного менеджменту організації. У статті визнано, що найбільшими проблемами їх використання є формулювання в новому – соціальному контексті питань використання певного складу фінансових показників, а також встановлення власних показників у стандартах «GRI», розроблених для організацій, які у своїй діяльності враховують принципи соціальної відповідальності із урахуванням комплексу адаптації. Другий рівень – система національних законодавчих актів, передусім законодавство про підприємницьку діяльність, про працю, міжгалузеві та галузеві національні стратегії, цільові програми. Третій рівень - акти бізнес-корпорацій та організацій. Четвертий рівень - корпоративні стратегії, плани, стандарти, соціальні кодекси, програми. Таким чином, розробка інтегрованої соціально-адаптивної системи менеджменту організації повинна базуватися на основних чотирьох рівнях системи методичного забезпечення, що передбачає організацію та планування її із урахуванням глобальних, національних, регіональних та корпоративних особливостей зовнішнього та внутрішнього середовища їх детального вивчення та адаптацію менеджменту організації до потреб персоналу, споживачів, суспільства із урахуванням системності їх взаємодії, взаємовпливу й взаємного розвитку у майбутньому.

Ключові слова: система, менеджмент, організація, інтеграція, адаптація, інтегрована система, соціально-адаптований менеджмент.

Formulation of the problem. In recent years, Ukrainian business is beginning to come to understand its social responsibility to society and each of its members. This responsibility can be practically realized through the formation of an integrated system of social-adaptive management, because only on the basis of the use of social-adapted management the economy can develop dynamically and successfully. That is why the negative changes that have occurred in recent years in the economy of Ukraine have revealed a number of new pressing problems of theoretical and methodological development of organizations for solutions of which using the effectively functioning integrated social-adaptive system management.

It should be noted that organizations will objectively want to invest real money in social programs only when they are confident that the state will promote business development and ensure their long-term presence in the market. It is then that it makes economic sense to invest in large socially-oriented projects and actually adapt them to the needs of society.

Note that the main problem that requires research is will realized in the formation of a system of coordination between the goals of the organization, consumer and society, which will be implemented within an integrated social-adaptive management system of the organization.

The analysis of researches and publications. The analysis showed that in the development of a new economic theory, adequate to modern conditions of market economy in Ukraine, there is a significant need to clarify the conceptual framework and study the theoretical-methodological foundations for the formation integrated system of the social-adaptive management of the organization. In the historical aspect, the idea of the welfare state for centuries was formed in the works of such prominent thinkers of the past as: I. Ansoff, F. Bacon, T. Hobbes, B. Spinoza, A. Smith, Joule. Mill, J-J. Lambin, K. Marx, M. Weber .

Problems of social-adaptive management, namely social responsibility of business, were paid considerable attention by such scientists as: M. Butko, S. Garkavenko, J. Gordon, A. Hoffman, R. Greenberg, F. Kotler, K. Keller, H. Osovskaya, F. Khmil and others [1, 4, 5, 10].

A number of issues related to the formation of a socially adaptive management system of organizations are revealed in the works of such scientists as: I. Arenkova, K. Budrina, S. Bozhuk, E. Golubkova, O. Kuzmina, T. Pichugina, N. Podolchak, R. Fatkhutdinov [3, 7-9].

At the same time, there are no scientific papers devoted directly to the formation of an integrated socially adaptive management system of the organization. The researches presented in the special literature do not contain a systematic approach to the study and development of the theory and methodology of formation of the integrated social-adaptive management system of the organization, which determines the significant relevance of its development.

The purpose of the work. The main purpose of our study is to develop theoretical and methodological provisions for the formation of an integrated social-adaptive management system of the organization, which provides sustainable economic development of the organization in a rapidly changing environment and development of scientific and practical recommendations for its implementation.

Presentation of the main research material. The introduction of a scientifically sound integrated social-adaptive management system will ensure the necessary sustainability of economic development and reliability of the organization in the target market. That is why the realization of economic interests allows the bearers of interests to achieve specific economic results. Some interests can be realized through the form of increasing real incomes, making profits, others - through the implementation of socio-economic objectives [6].

In our opinion, the main requirements to be studied in the formation of an integrated social-adaptive management system of the organization include:

- creation of a strategic management system;
- development of long-term and mutually beneficial relations with all stakeholders in the process of production of goods and provision of services, including representatives of government agencies, staff, suppliers and consumers;
- increasing the level of business transparency;
- observance of the rights of employees of the enterprise;
- development of a system of motivation that is not only the main management of the organization, but all staff, their business culture, skill level;
- introduction of quality management;
- development and use of developed corporate information systems;
- introduction of social and environmental reporting systems.

Note that the organization can function effectively and develop only when the properties of its individual elements do not contradict the conditions of its existence and development. This is the main condition for the formation of an integrated social-adaptive management system of the organization.

It should be borne in mind that the focus of the concept of integrated social and adaptive management is respect for the human worker, his place of existence and the opportunities of future generations. In our opinion, the concept of integrated social-adaptive management should be based on the institutional foundations of economic sociology, human ecology, economics, psychology, actively using both terminology and tools of these areas.

According to the authors' definitions, it can be concluded that there are two key differences between the concepts of integrated social-adapted management and classical management:

1) management should be aimed at strategic management, not just to manage the current state of the organization;

2) the organization must pay attention to the side effects of its economic and production activities to ensure the long-term well-being of society as a whole, not just individual consumers.

Obviously, the social concept of modern management goes far beyond the traditional concept of management, which involves management through appropriate management strategies [8].

There are two problems with the effective concept of modern management of the organization:

- for first, commitment to the concept of modern management does not always guarantee ethical behavior;
- for secondly, even if organizations do implement social-adaptive management, some of its provisions may violate the rights of others.

The first set of issues relates to the ethical aspect of corporate responsibility to employees and consumers, the other group of issues goes beyond the relationship with consumers and relates to the broader aspect of management responsibility to society as a whole.

In our opinion, integrated social-adaptive management is a management whose concept is aimed at reconciling the needs, capabilities and interests of employees, consumers, organizations and society, studying and shaping the needs of employees and customers taking into account the interests of society and meeting them more effectively than competitors, ie adaptation to the social environment based on meeting the social interests of employees within the organization and at the same time the needs of consumers, as a comprehensive management system should bring the maximum possible benefit to all participants in the economic process.

By directing financial resources to social programs, operating in a way that meets the expectations of society, working in the interests of society, organizations reduce their current profits, but in the long run it creates a favorable social environment and adapts organizations to stable and long-term operation.

When analyzing the stages of management development, it becomes obvious that first organizations based their behavior on the market mainly on elements of maximizing current profits, then they became aware of the strategic importance of meeting social needs, adapting to society, but this is not enough and today they covers a wide range of strategic, practical and programmatic measures based on the principle of sustainable development and integrated processes of business and decision-making in the organization [5].

These changes force businesses to restructure their views on the concept of strategic development and to form an integrated social-adaptive management system of the organization, as a systematic approach allows to take into account the interests of business and the interests of society.

The basic conditions of the integrated social-adaptive management system of the organization include the following:

- freedom of development of the organization;
- maximum effective management;
- meeting the basic needs of staff;
- economic efficiency of operations;
- availability and implementation of socially adaptive innovations;
- protection of the interests of staff, organization, society at all levels;
- adaptation of the social management system to the needs of the state and society.

Adherence to the above conditions in the work of the organization allows you to better adapt to environmental conditions.

Thus, an integrated social-adapted management system is a holistic, structural formation that includes many interconnected objects as elements that have certain properties and connections with each other. Elements in the system act as a kind of limit to the possible division of the system into elementary components.

The formation of individual elements of the system allows you to understand the construction of its own and determine its structural and functional connections and relationships based on the mechanism of reconciling the needs and interests of customers, business and society as a whole. Determining the number of such elements in the process of studying the integrated social-adaptive management system of the organization has a subjective and creative nature [4].

The defined set of management elements of the organization forms an integrated socially-adapted management system if it meets certain principles of building an integrated socially-adapted management system of the organization (see fig. 1).

In our opinion, the methodological basis for building an integrated social- adapted management system of the organization can be the following, selected by us, universal scientific principles as:

- the principle of authenticity means that in the management of the organization to be used in the calculations of the initial data, must be characterized by a significant level of accuracy and information processing;
- the principle of optimality is characterized by alternative management decisions, among which it is necessary to choose the most adapted option with positive social consequences;
- the principle of targeting implies the need to apply in the necessary calculations of such methods (approaches) that would ensure the achievement of the main goal of social-adaptive management;
- the principle of adequacy characterizes not only the need to organize the process of collecting reliable retrospective and current statistical information on an ongoing basis, but also to identify sustainable trends in individual markets, industries and industries and adapt to the organization's management system in changing market environment;
- the principle of systematization necessitates the construction of a management system of social-adaptive management in close unity and interdependence of all its elements.
- the principle of significant multi-criteria determines the feasibility of using a multi-criteria approach when choosing the best management solution in an integrated system of social-adaptive management of the organization;
- the principle of updating the results of calculations is implemented through the introduction of appropriate adjustments to the system of management decisions, taking into account their social impact and adaptation to environmental conditions;
- the principle of correctness of the initial data. This principle necessitates the use and appropriate adjustment of initial data in the management process based on the accumulation of retrospective statistics.

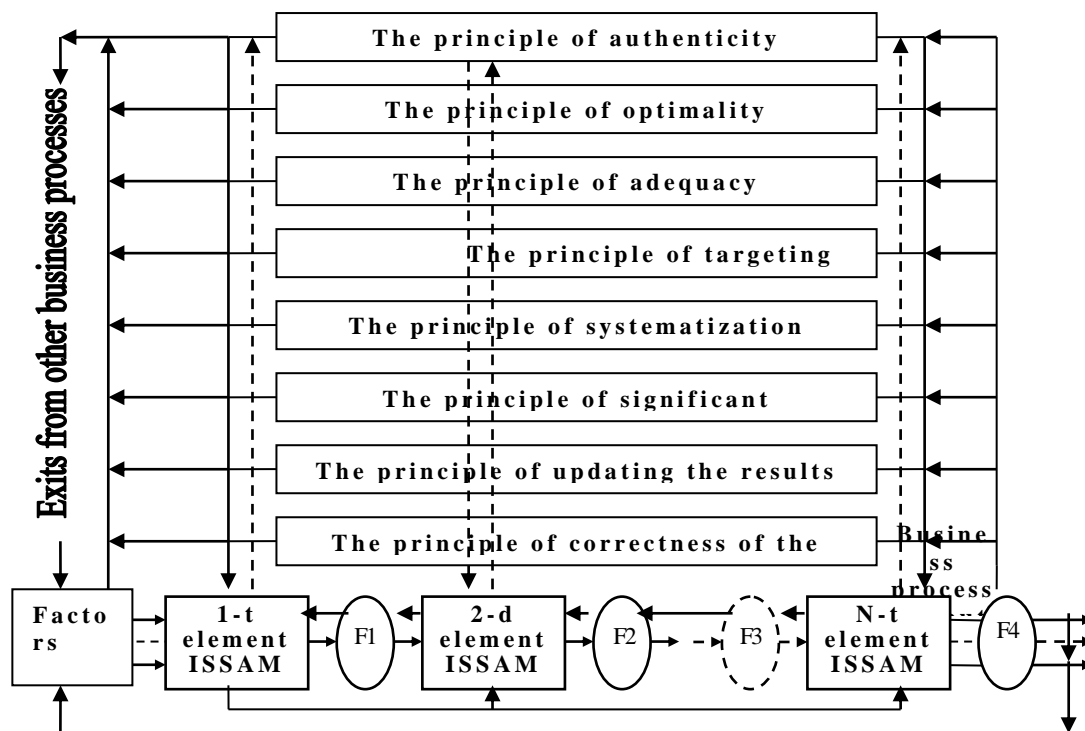

Fig.1. The ratio of principles and basic elements of an integrated system of social-adaptive management of the organization*

*Source: modified and compiled by the author based on the analysis of [2, 4, 5]

We propose to supplement the above scientific principles with the following additional principles, namely:

- the principle of recognizability. Isolation and accounting of recognizable features in the course of functional development of perspective processes, which provides integral management of complex objects on the basis of social adaptation;
- the principle of activity. In essence, it is a generalization and development of basic ideas about the mechanisms of interaction of external and internal management environment of the organization;
- the principle of didactic interaction. According to this principle, the study of a person's needs is possible only in the system of human-environment relations. Since a person does not exist outside the social environment, the object of analysis should be their relationship, namely social and adaptive in the management system of the organization.
- the principle of reactivity. Any process in the system is determined by an external stimulus. This principle is closely related to the idea of determinism of the management complex;
- the principle of resonance. The presence of incentives relevant to the needs or values of the person in the system of adaptation to the management system of the organization.

In addition, based on our research, we propose a model of external and internal infrastructure of the integrated social-adaptive management system of the enterprise (Fig. 2).

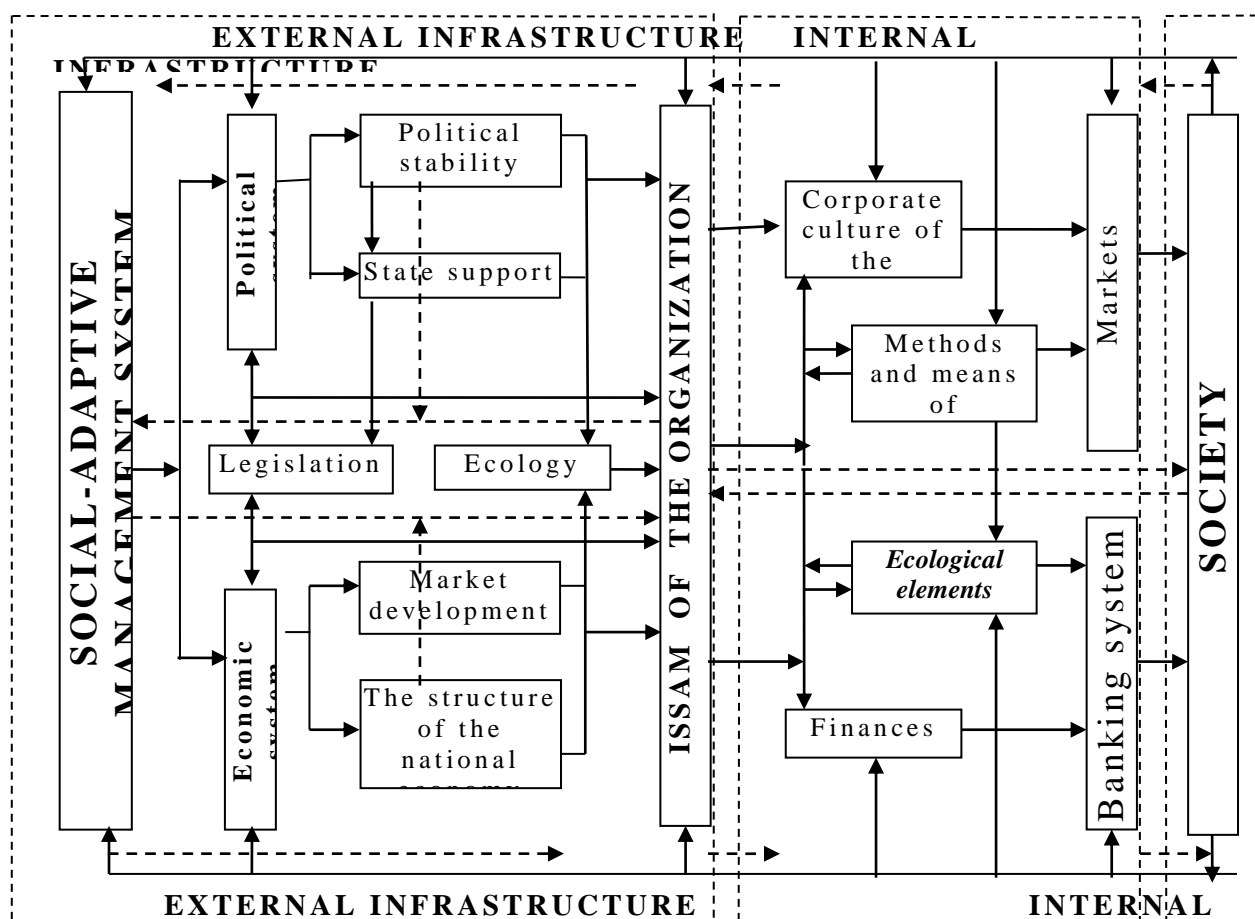

Fig. 2. External and internal infrastructure of integrated system of social-adaptive management of the organization*

*Source: modified and compiled by the author based on the analysis of [1, 4, 7-10]

Knowledge of the composition of the elements that make up the infrastructure of this system and the formulation of principles will develop a scientifically sound integrated social-adaptive management system of the organization.

It is by coordinating the interests of society, enterprise, consumer, the system of social and adaptive management of the organization provides its significant competitive advantages and promotes the implementation of the principles of synergy.

The recommended procedure for methodological support for the formation of socially adaptive management system is based on the use of four international reporting standards: the standard «GRI» (describes the economic, social and environmental progress of the company), the standard «Account Ability AA 1000», the standard «ISO 14 000» and the standard of responsibility «SA 8000» [7].

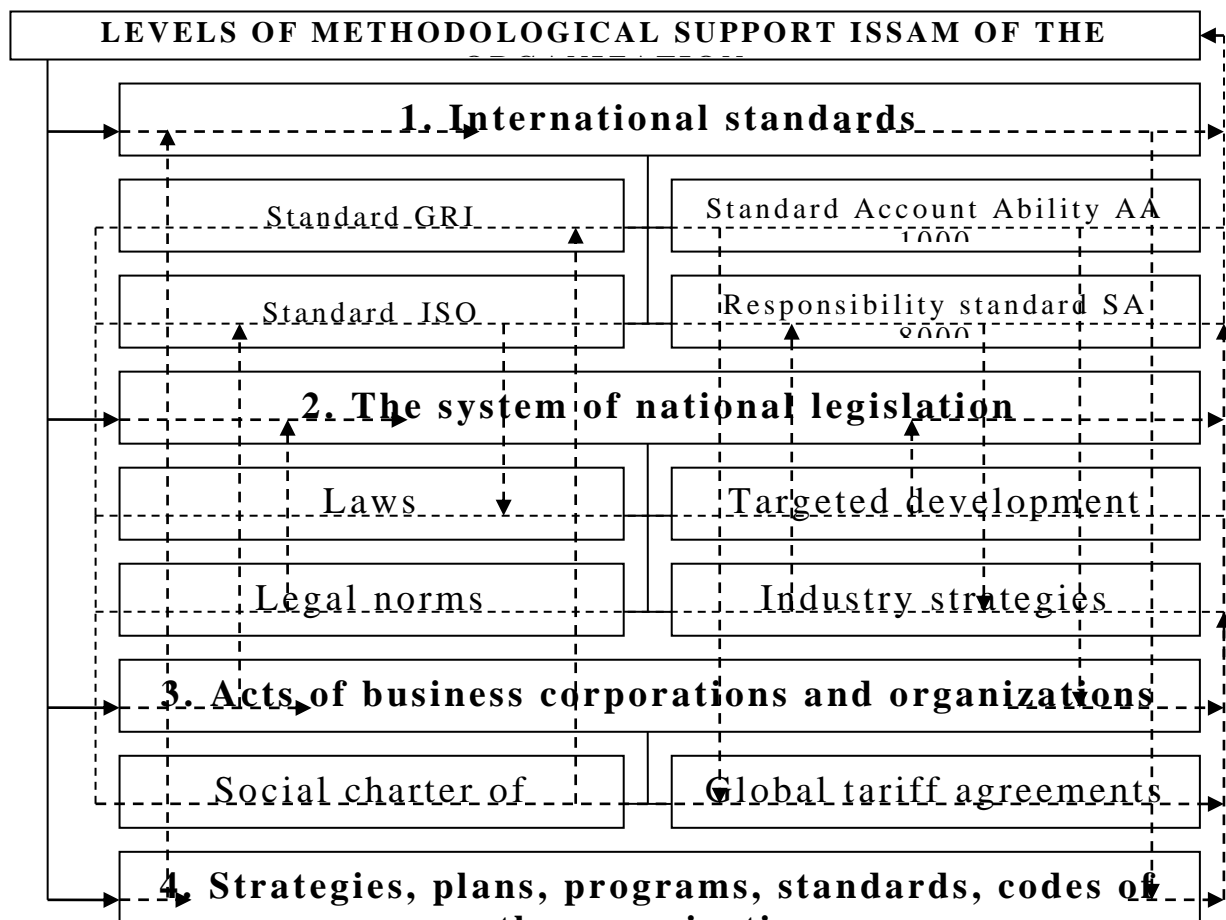

Fig. 3 Levels of methodological support of the integrated system of social-adaptive management of the organization

*Source: modified and compiled by the author based on the analysis of [3-4, 9-11]

The main requirements and subject of social reporting include [3-4]:

- openness, completeness and accuracy of information. The report should include all information on the activity with a sufficient level of detail;
- involvement of stakeholders. Stakeholder participation in choosing social topics to report helps the organization focus on the most pressing issues;
- verifiability of information. All information used to compile the report must be presented in such a way that it can be verified in an independent audit;
- significance and clarity of information. The information must be presented in a clear, concise form and in a logical manner;
- objectivity of information. The organization should avoid bias when selecting information for inclusion in the report;

- comparability and consistent improvement. The report should be comparable with similar reports of other organizations, as well as reflect the changes that have occurred in the field of activity of the organization since the issuance of the previous report;

- timeliness of reports. Reports should be issued at the required intervals.

These international standards should be considered as the first (upper) level of methodological support for the development of an integrated socially adaptive management system of organizations.

The biggest problems in this case are the formulation in a new - social context of the use of a certain set of financial indicators, as well as the establishment of their own indicators in the standards "GRI", developed for companies that take into account the principles of social responsibility.

The second level – system of national legislative acts, first of all the legislation on business activity, on work, inter-branch and branch national strategies, target programs. Third level – acts of business corporations and organizations. Fourth level – corporate strategies, plans, standards, social codes, programs. They are developed and approved by organizations.

Conclusions from the research. Thus, the development of an integrated social-adaptive management system of the organization should be based on the four levels of the system of methodological support, which provides for planning taking into account global, national, regional and corporate characteristics of the external and internal environment of their detailed study and adaptation the management of the organization to the needs of workers, consumers and society.

Джерела та література

1. Бутко М. П. Стратегічний менеджмент : навч. посіб. К. : Центр учбової літератури, 2016. 376 с.
2. Кіндрацька Г. І. Стратегічний менеджмент : навч. посіб. К. : Знання, 2006. 366 с.
3. Кузьмін О. Є., Мельник О. Г. Основи менеджменту : підручник. Київ : Академвидав, 2013. 416 с.
4. Осовська Г. В. Менеджмент організацій : навч. посіб. К. : Кондор, 2009. 854 с.
5. Осовська Г. В. Основи менеджменту : навч. посіб. К. : Кондор, 2003. 556 с.
6. Пічугіна Т. С., Ткачова С.С., Ткаченко О. П. Стратегічний менеджмент : навч. посіб. Харків : ХДУХТ, 2008. 215 с.
7. Подольчак Н. Ю. Стратегічний менеджмент : навч.-метод. посіб. Львів : Вид-во НУ «Львівська політехніка», 2016. 223 с.
8. Скібіцька Л. І. Менеджмент : навч. посіб. К. : Центр учб. л-ри, 2007. 416 с.
9. Фатхутдинов Р. А. Стратегический менеджмент : учеб. Москва : ЗАО «Бизнес-школа «Интел-Синтез», 2015. 275 с.
10. Хміль Ф. І. Основи менеджменту : підручник. К. : Академвидав, 2003. 608 с.
11. Шершньова З. Є. Стратегічне управління : навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2004. 699 с.

References

1. Butko, M. P. (2016). *Stratehichnyi menedzhment [Strategic management]*. Kyiv : Centr uchbovoji literatury [in Ukrainian].
2. Kindratska, H. I. (2006) *Stratehichnyi menedzhment [Strategic management]*. Kyiv : Znannya [in Ukrainian].
3. Kuzmin, O. Ye., & Melnyk, O.H. (2013) *Osnovy menedzhmentu [Fundamentals of management]*. Kyiv : Akademvydav [in Ukrainian].
4. Osovska, H. V. (2009) *Menedzhment orhanizatsii [Management of the organization]*. Kyiv : Kondor [in Ukrainian].
5. Osovska, H. V. (2003) *Osnovy menedzhmentu [Fundamentals of management]*. Kyiv : Kondor [in Ukrainian].
6. Pichuhina, T. S. & Tkachova, S.S. & Tkachenko, O. P. (2008) *Stratehichnyi menedzhment [Strategic management]*. Kharkiv : KhDUKht [in Ukrainian].
7. Podolchak, N.Yu. (2006) *Stratehichnyi menedzhment [Strategic management]*. Lviv : NU «Lvivska politekhnikha» [in Ukrainian].
8. Skibitska L. I. (2007) *Menedzhment [Management]*. Kyiv : Centr uchbovoji literatury [in Ukrainian].
9. Fatkhutdinov, R.A. (2015) *Stratehicheskyi menedzhment [Strategic management]*. Moscow : ZAO «Byznes-shkola «Yntel-SynteZ» [in Russian].
10. Khmil F. I. (2003) *Osnovy menedzhmentu [Fundamentals of management]*. Kyiv : Akademvydav [in Ukrainian].
11. Shershnova, Z.Ye. (2004) *Stratehichne upravlinnia [Strategic management]*. Kyiv : KNEU [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 15.03.2021 р.

УДК 338.28:330.341]-004.67

Yuliia Horiashchenko,
PhD (Economics), Associate Professor,
University of Customs and Finance,
The Department of Marketing,
Dnipro, ORCID ID 0000-0001-7020-1412,
e-mail: julia.gorvaschenko@gmail.com

<https://doi.org/10.29038/2786-4618-2021-02-102-107>

DECOMPOSITION OF MANAGEMENT PROCESSES INNOVATIVE DEVELOPMENT OF ENTERPRISES IN THE CONDITIONS OF THE DIGITAL ECONOMY

This article considers the innovative development of the enterprise as a basis for improving the efficiency of its activities and at the same time as a process of high-quality change based on innovation. Theoretical and methodological aspects of the digital economy as an economy based entirely on digital computer technology and information and communication technologies have been studied. The necessity of involving enterprises in the system of strategic management of innovative development to create competitive advantages, such as market expansion, cost optimization, access to foreign markets, revenue growth has been proved.

Key words: innovative development of enterprises, digital economy, planning, organization, motivation, control.

Горященко Юлія,
кандидат економічних наук, доцент,
Університет таможенного дела и финансов,
кафедра маркетинга,
г. Дніпро

ДЕКОМПОЗИЦИЯ ПРОЦЕССОВ УПРАВЛЕНИЯ ИННОВАЦИОННЫМ РАЗВИТИЕМ ПРЕДПРИЯТИЙ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

В связи с трансформацией роли предпринимательства в современном мире в данной статье исследовано инновационное развитие предприятия как основа повышения эффективности его деятельности и одновременно как процесс высококачественных изменений на основе инноваций. Исследованы теоретико-методические аспекты цифровой экономики как экономики, полностью основанной на цифровых компьютерных и информационно-коммуникативных технологиях. Подчеркнута необходимость привлечения предприятий в систему стратегического управления инновационным развитием для создания конкурентных преимуществ. Отмечена необходимость создания на предприятиях отдельных центров инноваций и цифровых технологий, а также привлечение в штат инновационных менеджеров. Доказано преимущество инновационных подходов к мотивации персонала предприятий перед традиционными.

Ключевые слова: инновационное развитие предприятий, цифровая экономика, планирование, организация, мотивация, контроль.

Горященко Юлія,
кандидат економічних наук, доцент,
Університет митної справи та фінансів,
кафедра маркетингу,
м. Дніпро

ДЕКОМПОЗИЦІЯ ПРОЦЕСІВ УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНИМ РОЗВИТКОМ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ

У зв'язку з трансформацією ролі підприємництва в сучасному світі було досліджено інноваційний розвиток підприємства як основу підвищення ефективності його діяльності та водночас як процес високоякісних змін на основі інновацій.

У даній статті доведено істотну необхідність управління інноваційним розвитком підприємств в умовах цифровізації та розкрито його основні функції – планування, організацію, мотивацію та контроль. Досліджено теоретико-методичні та практичні аспекти цифрової економіки як економіки, повністю базованої на цифрових комп'ютерних та інформаційно-комунікативних технологіях. Підкреслено необхідність залучення підприємств у систему стратегічного управління інноваційним розвитком для створення конкурентних переваг, таких як розширення ринку, оптимізація витрат, вихід на зовнішні ринки, зростання доходів тощо. Окреслено основні проблеми підприємництва на шляху інноваційного розвитку, породжені наслідками поширення гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2.

Наведено приклади маркетингових, збутових, організаційно-управлінських і антикризових інновацій та запропоновано їх застосування в інноваційній діяльності підприємств. Наголошено на необхідності створення на підприємствах окремих центрів інновацій та цифрових технологій (підрозділів науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт), а також залучення до штату інноваційних менеджерів. Доведена перевага інноваційних підходів до мотивації персоналу підприємств над традиційними.

Запропоновано проведення анкетування для визначення стану і рівня професійної мотивації працівників підприємств з метою їх залучення до інноваційної діяльності. Наголошено на гострій необхідності співпраці підприємств з науковими організаціями, технологічними компаніями та вищими навчальними закладами.

Ключові слова: інноваційний розвиток підприємств, цифрова економіка, планування, організація, мотивація, контроль.

Introduction. In times of Corona Crisis and overcoming its consequences, the problems of management and regulation of entrepreneurial activity, including innovation, are acutely felt. The crack in the state management of innovative development against the background of distrust in state institutions, corruption and economic weakness of the country, further makes it impossible to effectively ensure its main functions – planning, organization, motivation and control of economic processes. As a result, a large number of strategies for the development of high-quality content at all levels of government remain unrealized, documents with unsatisfactory results of statistical observation of socio-economic phenomena and processes and weak comparative characteristics of key economic indicators for successful countries.

The ontology of innovative entrepreneurship is an attempt to find answers to key business questions through reasoning, intelligence, knowledge, wisdom in order to guide the main actors of innovative development in building the innovation ecosystem of the country and the world. Such a special form of knowledge of the peculiarities of entrepreneurship is inherent in the heads of business structures, who best understand the general essential characteristics and fundamental principles of business and are able to make appropriate management decisions in a rapidly changing environment. That is why the problems of managing the innovative development of enterprises do not lose their relevance.

Analysis of recent research and publications. Problems of innovation development management were studied by scientists Aharon D., Akoff R., Bondarenko S., Geets V., Drury K., Ilyashenko S., Kalman R. and others. Technological trends and industries of the future are studied in the works of Kelly K. and Ross A. The influence of the digital economy and business transformation was studied by Hrinko P., Schwab K., Hicks R., Tapscott D. and others.

Selection of previously unsolved parts of the overall problem. Today, it is unfortunate that as the digital divide grows, Ukraine, as a developing country, is in danger of growing technological backwardness. Therefore, it is extremely important to develop practical recommendations for managing the innovative development of enterprises in a digital economy.

Results of research. Modern Ukrainian scientists interpret innovative development as «a continuous process of qualitative changes in the target nature associated with innovations that are implemented in accordance with the development strategy of the enterprise, through the effective use of all available, including intellectual resources, both own and involved; is characterized by a progressive change in the quality of all areas of the enterprise and is determined by its ability to create new competencies, which in the theory of strategic management are considered as dynamic abilities» [1].

Thus, the management of innovation development is a continuous complex process of qualitative change in the enterprise on the basis of innovation and implementation of management functions. Naturally,

business leaders to achieve goals perform all management functions: planning, organization, motivation and control.

The digital economy (Internet economy, new economy, web economy, network economy) due to the advanced pace of technology is considered by many economists as a new era of economic development; traditional economy; basis of the Fourth Industrial Revolution. This state of hers is hampered only by the declining socio-economic development. According to Ukrainian scientists, the problem of the transition to a digital economy is that this transition is happening at a very fast pace – not in millennia, as agrarian, not in a century, as an industrial way, but in just a few decades. A feature of the digital economy is its connection with the on-demand economy, which does not involve the sale of goods and services, and access to them just when it is needed [2].

Progressive business owners and managers, building a vision and business development strategy, prefer an innovative way of development over intensive and extensive ways. According to their concept of development, the purpose of doing business is to increase income. Such leaders choose a situational approach to management that has proven itself around the world, as opposed to administrative or systemic. At their enterprises the share of mental labor workers exceeds the share of manual labor workers or the corresponding organizational work in the direction of growth of mental labor is constantly conducted. The peculiarity of following the innovative path of development is the encounter of constant change and a rather sharp differentiation of consumer demands, which undoubtedly encourages the constant search for new ideas. In addition, the innovative path of development involves a mixed type of market buyer and seller. Although innovative products and services are created to «soothe pain» and solve urgent consumer problems, they are still «imposed» by the manufacturer and seller. The innovative way of development is dominated by small-scale and unit type of production, non-price competition, coverage of selected segments and niches of the market, the excess of marketing costs over production costs.

Involvement of enterprises in the system of strategic management of innovative development creates a number of competitive advantages: market expansion (for marketing and sales innovations), cost reduction (for anti-crisis innovations), access to foreign markets (for organizational and managerial innovations), revenue growth (for product innovations).

Marketing-mix-related type innovations and sales innovations include distribution policy, rebranding, image, and more. For organizational and managerial innovations – the introduction of a quality management system, for anti-crisis – the creation of separate centers of competence for innovation and digital technologies, corporate innovation centers or retail innovation center (or to start marketing, logistics, R&D).

Some large high-tech companies have a so-called «technological sandbox» – a platform for testing hypotheses, conducting pilots with startups and implementing innovative solutions; strategic analytics service, which prepares analytical materials on innovative solutions for business and IT departments; analytical (innovation) centers (even several) engaged in innovative development of enterprises, etc. [3].

Today's leaders need to focus on Open Innovation.

The realities of today are that, as before, most companies force innovation to comply with laws and regulations, or to increase operational efficiency or PR. The share of companies engaged in innovation to enter new markets and launch new products and have the positions of director of digital technologies or heads of digitalization programs, or units that would deal with innovation and R&D – does not exceed 5% (according to one of the largest auditors companies and networks that provide professional services KPMG) [3].

Note that the positions of innovation managers can be called differently: director of innovation, digital products, new business or technology.

Specialists distinguishes three types of innovation managers:

- 1) IT specialists, people with engineering education and experience;
- 2) financiers and lawyers who manage corporate venture funds;
- 3) managers who understand technology and management (positions of vice presidents for innovation).

It is these groups of professionals who are able to respond to changes in the business environment. It is obvious that companies will lose a lot if they do not carry out digital modernization. Modernization should be carried out at the whole enterprise, in each of its departments, in each newly created department. Special documents should be developed to regulate such modernization at enterprises. Of course, the transformation processes will be different in small, medium and large enterprises. This must be taken into account. Another

issue is the radical nature of these changes. Therefore, companies can completely destroy the old model or improve it. We support the second model of change.

Motivational attitudes of professional development depend on many reasons, the main of which is the choice of approach to employee motivation. Scientist S. Bondarenko compared traditional and innovative approaches to motivating enterprise staff.

Thus, the traditional approach does not provide for a direct link between the motivation of the company's staff and the implementation of its goals. Employees are not involved in the formation and management of the corporate structure of the enterprise. The motivator for employees is wages, the growth and size of which do not depend on efficiency and effectiveness. The results of the enterprise is considered to be the sum of the results of each employee. Only a «vertical» career is possible for all employees. It provides for full or partial management and management decisions by the head of the enterprise or heads of departments.

According to the innovative approach of congruity – the formation of a system of targeted motivation, an open system of remuneration, linking the social package to individual performance and efficiency indicators. The role of teamwork is growing, during which employees are involved in negotiations, development, research and management decision-making. In addition to the bottom-up «vertical» career, there is a «horizontal» («matrix») career. Lifelong learning, formation of ideas and views creating shared values (CSV) is envisaged [1].

Domestic enterprises have just begun to develop corporate social responsibility: to make useful products and services, donate money to vulnerable groups, do charity within the budget, immediately found themselves immersed in the creation of common value - job creation, innovation, economic and social mechanisms, integration of public value into the business model. Thus the social value influences formation of the budget of the enterprise, instead of on the contrary. Researchers studying social entrepreneurship believe that today the only corporation in the world that can be called innovative in CSV is Tesla [5].

A study on the implementation of innovation in enterprises conducted by the consulting company KPMG found that most enterprises do not have separate systems of financial and non-financial motivation for innovation: rewards are determined on formal grounds and are not compared with the effect of innovation, while non-financial motivation is used sporadically.

About 10% of respondents remuneration depends on the real effect of innovation, as many motivation system covers all participants in innovation [3].

According to an analytical study by KPMG, today the traditional system of management and control of innovative development in enterprises is unable to meet market conditions and encourage business to constantly generate ideas. Most companies are forced to use innovations to protect their current market position or «force innovation to comply with laws and regulations, to increase operational efficiency» and even to promote PR. A small proportion of enterprises are engaged in innovation to enter new markets and produce new goods and services [3]. In our opinion, the innovation manager has to control innovation activity at a concrete enterprise, who should be a high-class analyst who will be able to plan, organize, inspire and control creation of ideas and their conversion into successful projects for increase of economic efficiency of current processes. customer experience and scalability.

It will be expedient to conduct a survey and testing at the enterprise and further processing the answers to the questions:

- What is the purpose, mission, vision and corporate strategy of the enterprise ?
- How many ideas are there at the enterprise now ?
- Availability of «internal startups» with risky ideas;
- Is there an alternative model of profit ?
- Is there a digital strategy in the enterprise ?
- What are the goals and requirements for the IT-architecture of the enterprise ?
- The level of digital literacy of employees of the enterprise;
- What are the benefits for each stakeholder from the company?

State regulation and support of innovative development of entrepreneurship is carried out in legal, political, economic, subsidiary and other aspects. Since entrepreneurship is inherently innovative, we will consider its core – small and medium enterprises as objects of management. State support for the

development of small and medium enterprises is provided by means of providing educational, training and consulting services, in particular:

- 1) introduction of training in the basics of entrepreneurship;
- 2) retraining and advanced training in the field of entrepreneurship;
- 3) conducting educational seminars, trainings, forums, round tables and conferences;
- 4) financing of business projects.

According to the Ministry of Economic Development, Trade and Agriculture, the leading regions in the first indicator are Lviv region, the second – Cherkasy, the third – Donetsk and the last – Lviv region [6].

It should be noted that the infrastructural support of small and medium enterprises by regions is disproportionate (in 2019 the number of public associations of entrepreneurs in Poltava region was 2708 units, while in Volyn region – 28, Ternopil – 30, Odessa and Luhansk – 38 units; the largest number of information and consulting institutions was naturally in Kyiv (658 units), Poltava region (615 units), while in Kherson and Volyn regions – 1, in Odessa – none). It is natural to accumulate business centers, technology and industrial parks in industrial regions. However, in our opinion, the complete absence of business incubators in Vinnytsia, Kirovohrad, Luhansk, Odesa and Chernihiv oblasts, the absence of leasing centers, investment and innovation funds in Volyn and Chernihiv oblasts is unjustified [6].

Institutions to support small and medium-sized businesses operate in all regions of Ukraine. For example, in the Dnipropetrovsk region, these are the PO Dnipropetrovsk Coordination and Expert Center for Regulatory Policy (since 2005), PO Human Rights Association (since 2006), and the PO Ukrainian Defense (since 2011), PO «Dnipropetrovsk Regional Organization of Employers of Expert and Inspection Organizations» (since 2015), PO «Agency for Economic and Social Development of Ternivka, Dnipropetrovsk region» (since 2012), ME Company «Arlen» (since 2000), PA «International Business Association» (since 2015), PO «Nikopol Regional Development Agency» (since 2015). In the Kharkiv region there is a charity organization «IDP Business Space – social business space», which includes coworking, event area for events, presentations, training area for workshops, trainings, negotiation area and production area; PO «Good Will» and Business Incubator of Kharkiv National University of Municipal Economy Beketov, supporting newly established enterprises; Association of Entrepreneurs «Slobozhanshchyna», Association of Private Employers and some others [7].

Among the main activities of these institutions are information, analytical, consulting, legal and communication support, curricula and trainings, protection of rights and representation of interests.

Conclusions and prospects for further research. Thus, it is logical to conclude that today all management functions are permeated by digitalization. Therefore, progressive owners and managers should choose an innovative way of development; to include an innovation center in the organizational structure of enterprises (R&D unit, corporate innovation center, service center of strategic analysis or center of technological expertise and development); to create a system of financial and non-financial motivation for innovation; to establish partnership with scientific organizations, technology companies and higher educational institutions.

The purpose of further research is to study innovative cluster effects of enterprises.

Sources and literature

1. Бондаренко С.А. Концептуальні засади інноваційного розвитку в системі управління підприємством. *Проблеми економіки*. 2016. № 2. С. 90-101.
2. Цифрова економіка: тренди, ризики та соціальні детермінанти: Центр Разумкова, Київ, 2020. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_digitalization.pdf
3. Подцероб М., Петрова Ю. Как крупнейшие компании внедряют инновации. И что неправильно в оценке инновационных проектов и системе мотивации URL: <https://www.vedomosti.ru/management/articles/2020/09/24/841148-krupneishie-kompanii>
4. Aharon D., Bisson P., Bughin J., Chui M., Dobbs R., Manyika J., Woetzel J. The Internet of Things: Mapping the Value Behind the Hype. McKinsey Global Institute., June 2015. URL: <https://www.mckinsey.com>.
5. Корнецький А., Язвінська М., Конопкін В. Соціальна економіка: де тут гроші. *VoxUkraine* URL: <https://voxukraine.org/uk/sotsialna-ekonomika-de-tut-groshti/>

6. Окремі показники підтримки та розвитку малого і середнього підприємництва станом на 01.01.2019 URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=0ced3c9f-a057-4852-9072-151dd387356a&title=Institutsii-SchoZabezpechuiutPidtrimkuPidprimnitstva>
7. Каталог інституцій підтримки малого та середнього підприємництва URL: <http://www.lev.org.ua/ua/institutions.html?region=2&type=0&direction=0>
8. Хэмел Г., Прахалад К., Томас Г., Нил О. Стратегическая гибкость. Санкт-Петербург: Питер, 2005. 384 с.
9. Вишневецький О.С. Цифрові платформи як ядро цифровізації економіки. Цифрова економіка: зб.мат. Національної наук.-метод. конф., 4-5.10.2018 р. м. Київ: КНЕУ, 2018. 407 с.
10. Четвертая промышленная революция. Целевые ориентиры развития промышленных технологий и инноваций. Информационный документ. Всемирный экономический форум, 2019. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Четвертая_промышленная%20революция.pdf.
11. Gartner Says Global Artificial Intelligence Business Value to Reach \$1.2 Trillion in 2018. – Gartner, 25 April 2018. URL: <https://www.gartner.com/en/newsroom/press-releases/2018-04-25-gartner-says-global-artificial-intelligencebusiness-value-to-reach-1-point-2-trillion-in-2018>.

References:

1. Bondarenko S. A. (2016). Kontseptualni zasady innovatsiinoho rozvytku v systemi upravlinnia pidpriemstvom [Conceptual principles of innovative development in the enterprise management system]. *Problemy ekonomiky*, 2, 90-101 [in Ukrainian].
2. Цифрова економіка: тренди, ризики та соціальні детермінанти (2020): Razumkov centre, Київ. Available at: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_digitalization.pdf [in Ukrainian].
3. Podtserob M., Petrova Yu. Kak krupneyshie kompanii vnedryayut innovatsii. I chto nepravilno v otsenke innovatsionnykh proektov i sisteme motivatsii [How the largest companies innovate. And what is wrong in the assessment of innovative projects and the motivation system]. Available at: <https://www.vedomosti.ru/management/articles/2020/09/24/841148-krupneishie-kompanii> [in Russian].
4. Aharon D., Bisson P., Bughin J., Chui M., Dobbs R., Manyika J., Woetzel J. (2015). The Internet of Things: Mapping the Value Behind the Hype. McKinsey Global Institute. Available at: <https://www.mckinsey.com>.
5. Kornets'kyi A., Yazvins'ka M., Konopkin V. (2021). Sotsialna ekonomika: de tut hroshi [Social economy: where is the money]. VoxUkraine. Available at: <https://voxukraine.org/uk/sotsialna-ekonomika-de-tut-groshi/> [in Ukrainian].
6. Okremi pokaznyky pidtrymky ta rozvytku maloho i serednoho pidpriemnytstva [Some indicators of support and development of small and medium enterprises] (2019). Available at: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=0ced3c9f-a057-4852-9072-151dd387356a&title=Institutsii-SchoZabezpechuiutPidtrimkuPidprimnitstva> [in Ukrainian].
7. Katalog instytutov pidtrymky maloho ta serednoho pidpriemnytstva [Catalog of small and medium business support institutions]. Available at: <http://www.lev.org.ua/ua/institutions.html?region=2&type=0&direction=0>
8. Hemel G., Prahalad K., Tomas G., Nil O. (2005). Strategicheskaya gibkost. St. Petersburg: Piter, 384 [in Russian].
9. Vyshnevs'kyi O. S. (2018). Tsyfrovi platformy yak yadro tsyrovizatsii ekonomiky [Digital platforms as the core of the digitalization of the economy]. Tsyfrova ekonomika: Natsionalnoi nauk.-metod. konf. Kyiv: KNEU, 407 [in Ukrainian].
10. Chetvertaya promyshlennaya revolyutsiya. Tselevyye orientiry razvitiya promyshlennykh tekhologiy i innovatsiy. Informatsionnyy dokument. Vsemirnyy ekonomicheskyy forum, 2019. Available at: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Четвертая_промышленная%20революция.pdf. [in Russian].
11. Gartner Says Global Artificial Intelligence Business Value to Reach \$1.2 Trillion in 2018. – Gartner, 25 April 2018. Available at: <https://www.gartner.com/en/newsroom/press-releases/2018-04-25-gartner-says-global-artificial-intelligencebusiness-value-to-reach-1-point-2-trillion-in-2018>.

Стаття надійшла до редакції 29.03.2021 р.

УДК 658.5.012.7

Ліпич Любов,
доктор економічних наук, професор,
Луцький національний технічний університет,
кафедра підприємництва, торгівлі та логістики
м. Луцьк; ORCID ID 0000-0002-9059-7271,
e-mail: lglipych@gmail.com

Хілуха Оксана,
кандидат економічних наук, доцент,
Львівський університет бізнесу та права,
кафедра економіки підприємства та інформаційних технологій,
м. Львів; ORCID ID 0000-0002-1228-7171,
e-mail: oksana.hiluha@vnu.edu.ua

Кушнір Мирослава,
кандидат економічних наук, доцент,
Український католицький університет,
кафедра прикладної економіки та бізнесу,
м. Львів; ORCID ID 0000-0002-4441-4278,
e-mail: mlipych@ukr.net

Матвійчук Іванна,
кандидат економічних наук, доцент,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра обліку і оподаткування,
м. Луцьк; ORCID ID 000-0002-0953-4442,
e-mail: matviichuk_i@ukr.net

<https://doi.org/10.29038/2786-4618-2021-02-108-118>

КОНТРОЛІНГ ПЕРСОНАЛУ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЕФЕКТИВНОГО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

У статті встановлено, що контролінг персоналу і системний підхід в управлінні підприємством ідентичні і характеризуються формуванням цілей управління, отриманням максимального ефекту у їх досягненні шляхом порівняльного аналізу альтернативних шляхів і методів досягнення цілей та здійснення вибору. Обґрунтовано, що контролінг персоналу базується на агрегованих функціях: оптимізація працевлаштування персоналу, організування праці, здобування компетентностей та їх використання, оцінювання вмінь та ефективності праці, формування середовища праці, мотивування, демократизація управління. Визначено етапи створення ієрархічно структурованої системи контролінгу персоналу, яка поєднує цілі підприємства та працівників.

Запропоновано методику визначення рівня ефективності окремих функцій контролінгу персоналу, що включає такі етапи: визначення критеріїв оцінювання окремих агрегованих функцій контролінгу персоналом, їх співставлення з показниками та характеристиками, що використовуються у системі управління персоналом та розвитку підприємства; впровадження змістовної шкали рейтингу кожного показника, його характеристика; визначення питомої ваги кожного критерію; розрахунок рівня ефективності за кожним критерієм та аналізованою функцією; аналізування даних, що оцінюють рівень результативності та ефективності окремих функцій, визначення рівня ефективності управління людськими ресурсами.

Ключові слова: функцій контролінгу персоналу, ефективність функцій контролінгу персоналу, умови формування контролінгу персоналу, механізм контролінгу персоналу.

Липич Любовь,
доктор экономических наук, профессор,
Луцкий национальный технический университет,
кафедра предпринимательства, торговли и логистики,
г. Луцк

Хилуха Оксана,
кандидат экономических наук, доцент,
Львовский университет бизнеса и права,
кафедра экономики предприятия и информационных технологий,
г. Львов

Кушнир Мирослава,
кандидат экономических наук, доцент,
Украинский католический университет,
кафедра прикладной экономики и бизнеса,
г. Львов

Матвийчук Иванна,
кандидат экономических наук, доцент,
Волинский национальный университет имени Леси Украинки,
кафедра учета и налогообложения,
г. Луцк

КОНТРОЛИНГ ПЕРСОНАЛА КАК ИНСТРУМЕНТ ЭФФЕКТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЕМ

В статье установлено, что контроллинг персонала и системный подход в управлении предприятием идентичны и характеризуются формированием целей управления, получением максимального эффекта в их достижении путем сравнительного анализа альтернативных путей и методов достижения целей и осуществления выбора. Обосновано, что контроллинг персонала базируется на агрегированных функциях: оптимизация трудоустройства персонала, организация труда, получение компетенций и их использование, оценка умений и эффективности труда, формирование среды труда, мотивация, демократизация управления. Определены этапы создания иерархически структурированной системы контроллинга персонала, которая сочетает цели предприятия и работников.

Предложена методика определения уровня эффективности отдельных функций контроллинга персонала, включая следующие этапы: определение критериев оценки отдельных агрегированных функций контроллинга персоналом, их сопоставление с показателями и характеристиками, которые используются в системе управления персоналом и развития предприятия; внедрение содержательной шкалы рейтинга каждого показателя, его характеристика; определение удельного веса каждого критерия; расчет уровня эффективности по каждому критерию и анализируемой функции; анализ данных, что оценивают уровень результативности и эффективности отдельных функций, определение уровня эффективности управления человеческими ресурсами.

Ключевые слова: функции контроллинга персонала, эффективность функций контроллинга персонала, условия формирования контроллинга персонала, механизм контроллинга персонала.

Lubov Lipych,
D.Sc. (Economics), Professor,
Lutsk National Technical University,
Department of Entrepreneurship, Trade and Logistics,
Lutsk

Oksana Khilukha,
PhD (Economics), Associate Professor,
Lviv University of Business and Law,
Department of Enterprise Economics and Information Technologies,
Lviv

Myroslava Kushnir,
PhD (Economics), Associate Professor,
Ukrainian Catholic University,
Department of Applied Economics and Business,
Lviv

Ivanna Matviichuk,
PhD (Economics), Associate Professor,
Lesya Ukrainka Volyn National University,
Department of Accounting and Taxation,
Lutsk

PERSONNEL CONTROL AS A TOOL OF EFFECTIVE ENTERPRISE MANAGEMENT

Personnel controlling provides modeling of the main parameters depending on the strategic goals and objectives of the organization as a whole and the personnel management system.

The purpose of the article is to further develop the theoretical provisions and develop sound practical recommendations for the formation of a model of personnel controlling as a tool for effective management.

It is established that personnel controlling and a systematic approach to enterprise management are identical and are characterized by the formation of management goals, obtaining the maximum effect in achieving them through a comparative analysis of alternative ways and methods of achieving goals and making choices. Therefore, controlling staff requires the use of a certain set of tools

It is substantiated that personnel controlling is based on the following aggregate functions: optimization of personnel employment, work organization, acquisition of competencies and their use, assessment of skills and efficiency of work, formation of work environment, motivation, democratization of management.

It is proved that the creation of a hierarchically structured system of personnel control, which combines the goals of the enterprise and employees involves: designing a system of planning, control, collection of information and data, which are tools used in real HR-processes and their improvement; optimization of human resources formation and their optimal use; clear and transparent definition of the role of employees in achieving the results of the enterprise; providing reliable information to decision makers in order to avoid losses and make wrong decisions.

A method for determining the level of efficiency of individual functions of personnel controlling is proposed. It includes the following stages: determination of criteria for evaluation of individual aggregate functions of personnel control, their comparison with the indicators and characteristics used in the personnel management system and enterprise development; introduction of a meaningful rating scale of each indicator, its characteristics; determination of the specific weight of each criterion; calculation of the level of efficiency for each criterion and analyzed function; analysis of data that assess the level of effectiveness and efficiency of individual functions, determining the level of efficiency of human resource management. The methodology allows to identify weak (critical) points of human resources management (methodological requirement of controlling), to establish ratings in terms of economic effects for the enterprise, the necessary sequence of eliminating bottlenecks, the ability to resolve personal conflicts, improve the social climate and other priorities.

Key words: personnel controlling functions, efficiency of personnel controlling functions, conditions of personnel controlling formation, personnel controlling mechanism.

Постановка проблеми. Формування ефективної системи управління персоналом є однією з найбільших проблем сучасного менеджменту. Працівники є цінним ресурсом, який забезпечує конкурентну перевагу на ринку. Звідси виникає необхідність турботи про склад та розвиток персоналу. У той же час щодо визначення ефективності системи управління персоналом важко знайти універсальні рішення, оскільки її доцільно оцінювати насамперед щодо конкретного підприємства. Ефективність управління персоналом пов'язана з наданням повної та своєчасної інформації про стан людських ресурсів, їх динаміку, кваліфікацію, ділову активність. Саме тому пріоритетним напрямком контролінгу є контролінг персоналу, структурно і функціонально вбудований у загальну систему управління підприємством. Ефективність управління персоналом в контексті складної та багатогранної теорії організаційної ефективності є дискусійною щодо вибору критеріїв її визначення. Рішення цієї проблеми слід шукати у контролінгу. Єдиного розуміння цього поняття серед економістів немає. Фахівці сходяться лише в тому, що ототожнювати контролінг з контролем не можна, так як англійське дієслово «to control» перекладається не тільки як «контролювати», а й як «керувати», «регулювати». У сучасному розумінні цей термін (die controlling) перейнятий з Німеччини, де розроблена науковцями і практиками концепція контролінгу набула досить широкого практичного застосування, а створеним товариством «Економічна наука і практика в системі контролінгу і обліку» постійно удосконалюється зміст контролінгової діяльності.

Контролінг – функціональний відокремлений напрям економічної роботи на підприємстві, який пов'язаний з реалізацією фінансово-економічної функції в менеджменті для прийняття оперативних і стратегічних управлінських рішень [1, с. 6]. Контролінг – концепція ефективного управління економічним об'єктом з метою забезпечення його сталого і тривалого існування в постійно змінюваному середовищі [2, с. 6].

Контролінг персоналу є одним із новітніх напрямів підвищення ефективності системи управління людським потенціалом. На думку Р. Брамземанна, у сферу діяльності контролінгу персоналу входить розроблення і надання інструментів для забезпечення стратегічного та оперативного потенціалу продуктивності праці на підприємстві [3, с.121]. Р. Бюнер під контролінгом персоналу розуміє координацію планування, управління і контролю економічних процесів персоналу на економічний успіх підприємства в довгостроковій перспективі [3, с. 122]. Таким чином, можна дійти висновку, що контролінг персоналу – це інструмент управління, що дає змогу більш ефективно реалізовувати кадрову функцію в менеджменті підприємства для досягнення оперативних і стратегічних цілей за допомогою забезпечення підтримки, координації і оптимізації як всієї системи управління людськими ресурсами, так і окремих сфер управління.

Основна мета контролінгу персоналу полягає в створенні механізму з координації та оптимізації діяльності в системі управління персоналом в умовах постійних змін в середовищі функціонування підприємства. Залежно від рівня розвитку організації і її цільових потреб економічними цілями контролінгу організації і його підсистеми управління персоналом можуть бути: збільшення обсягів виробництва або продажів, підвищення прибутковості, зростання конкурентоспроможності, збільшення вартості бізнесу. Також метою контролінгу персоналу є створення системи своєчасного забезпечення менеджменту підприємств повною і достовірною інформацією, необхідною для прийняття управлінських рішень, що дозволяє підвищити адаптаційні функції підприємства в умовах зростаючої динаміки зовнішніх і внутрішніх змін. Тобто контролінг персоналу функціонує як система раннього попередження. Контролінг персоналу – це інноваційний інструмент, найбільш затребуваний в період переходу до інформаційного суспільства, спрямований на підвищення якості управлінських рішень з акцентом на взаємозв'язку знань, процесів і підприємства. Контролінг забезпечує підвищення кваліфікації як керівництва, так і всього персоналу організації, оскільки спонукає застосовувати нові методи, сучасні знання, інновації для вирішення поставлених перед бізнесом проблем. Виходячи з узгодженого погляду науковців і практиків щодо основної мети і спрямування контролінгу на підвищення ефективності діяльності людських ресурсів, об'єктом контролінгу повинні бути витрати на персонал, процеси управління персоналом та людські ресурси безпосередньо. У контексті вищенаведеного вибору об'єкта контролінгу підприємства, його суб'єктами слід визначити служби та підрозділи, які на основі сформованого механізму інструментів та методів формують систему управлінських рішень, спрямовану на підвищення ефективності діяльності людських ресурсів.

Практичне застосування системи та інструментарію контролінгу персоналу сприяє підвищенню якості та ефективності діяльності не тільки окремих ланок, підрозділів та служб підприємства, а й всієї системи в цілому, відкриваючи великі конкурентні переваги перед тими, хто контролінгу не використовує. Це інструмент ефективного управління персоналом, метою якого є встановлення відповідних характеристик та показників для визначення результатів процесу управління персоналом.

Однак слід відзначити, що натепер упровадження контролінгу персоналу в практичну діяльність не має достатнього розповсюдження через методологічну невизначеність його сутності та обмежену характеристику переваг та наслідків його застосування на промисловому підприємстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні питання управління персоналом організації і контролінгу персоналу розглядаються в працях: Д. Аакера, Р. Акоффа, М. Армстронга, Р. Брамземанна, М. Брауна, Ю. Вебера., С.В.Данилочкін, Н.Г.Данилочкіна, Г. Десслера, Іванцевича, Р. Каплана, С.Коха, Т. Рейхман, Д. Хана, П. Хорвата, А. Шмідта та інших. Теоретичні та практичні аспекти проблемних питань контролінгу досліджували в своїх працях такі українські дослідники, як Н.В. Кірдякіна, О.І. Мозіль, М.С. Пушкар, Л.А. Сухарева, О.В. Оліфіров, О.І. Павликівська, І.Б. Стефанюк, О.О. Терещенко, І.І.Цигилик. Більшість дослідників проблем контролінгу приділяли увагу в основному загальним принципам, завданням, функціям контролінгу як частини

управлінського обліку, роблячи наголос на контролінг з управління витратами і прибутком. Однак питання контролінгу персоналу ще недостатньо розроблене.

Метою статті є подальший розвиток теоретичних положень та розроблення обґрунтованих практичних рекомендації щодо формування моделі контролінгу персоналу, як інструменту ефективного управління ним.

Виклад основного матеріалу дослідження. Головною особливістю людських ресурсів підприємства є цінність працівників, яка динамічно змінюється [4]. Людський потенціал не є конкретною та легко вимірюваною цінністю. Однак існує постійна потреба прогнозувати її зростання та заздалегідь оцінювати її вартість. Ідентифікація існуючого та прогнозованого обсягу людських ресурсів є основою стратегічного контролінгу, який враховує вимоги підприємства щодо ефективності людської праці, об'єднуючи заходи з планування, координації, інформатизації та контролю з метою досягнення високої результативності праці [5]. На думку багатьох науковців Д. Хана, Ю. Вебера, Т. Рейхман, А. Шмідта, П. Хорвата, С. Коха та інших ключовим елементом контролінгу персоналу є процес прийняття управлінських рішень. Відповідно, можна зробити висновок, що контролінг персоналу спрямований на підготовку і надання необхідної управлінської інформації, яка орієнтує керівництво на прийняття рішень і реалізацію необхідних дій [6]. Контролінг персоналу являє собою повний цикл управлінської діяльності, що складається з визначення мети, планування, організації, координації, контролю і коректування цілей. Контролінг персоналу – це концепція управління людськими ресурсами, орієнтована на високу ефективність роботи працівників, яка полягає у усуненні суперечностей між ними та роботодавцями. Контролінг персоналу, який здійснюється за допомогою відповідних модифікацій системи стимулювання, направлений на пошук розумного компромісу між роботодавцем та працівником і виявлення та елімінування вогнища незадоволення.

Контролінг персоналу привертає увагу науковців можливістю моделювання основних параметрів в залежності від стратегічних цілей і завдань організації в цілому і, зокрема, системи управління персоналом, використовуючи системний підхід. Контролінг і системний підхід в управлінні сучасної організації ідентичні і характеризуються, по-перше, формуванням цілей управління, по-друге, отриманням максимального ефекту у досягненні поставлених цілей шляхом порівняльного аналізу альтернативних шляхів і методів досягнення цілей та здійснення вибору, по-третє, кількісною оцінкою цілей і засобів досягнення [7]. Контролінг персоналу вимагає використання певного набору інструментів (рис. 1).

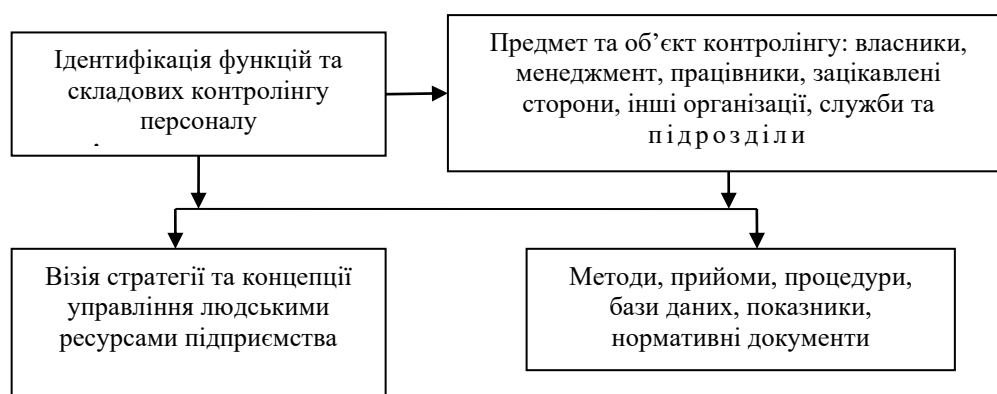

Рис. 1. Механізм системного контролінгу персоналу

Контролінг персоналу, є інформаційною підтримкою прийняття управлінських рішень, та спирається на нерозривний зв'язок ключових чинників: знань, бізнес-процесів і управління персоналом. Він також повинен дбати про організаційну культуру, створювати та підтримувати ефективні комунікаційні зв'язки та враховувати відповідний розподіл організаційних ролей.

Необхідність виокремлення контролінгу персоналу в сучасній системі управління є обґрунтованою з таких причин [8]:

– по-перше, в умовах інноваційного розвитку сучасних організацій кардинальним чином трансформується роль системи управління персоналом – на зміну жорстким методикам у сфері управління персоналом «тейлоризм-фордизм» приходять м'якша форма доктрини «людських відносин», адміністративна система контролю змінюється саморегульованою системою контролінгу;

– по-друге, світова економічна система висуває обов'язкові вимоги до сертифікації систем менеджменту відповідно до міжнародних стандартів ISO 9001: 2000, особливістю яких є застосування контролінгу для успішного розвитку функцій управління (планування, організації, мотивації і контролю), у тому числі і розвитку функцій управління персоналом;

– по-третє, успішна реалізація стратегії управління персоналом визначається не лише якістю планування, але і ефективною організацією процесу контролю, спрямованого на регулювання основних параметрів предметної діяльності з метою своєчасного реагування на зміни зовнішнього і внутрішнього середовищ організації;

– по-четверте, приймати обґрунтовані управлінські рішення в сучасному бізнес-середовищі стає все важче через постійно зростаючі інформаційні потоки і багатоваріантність можливих рішень. У зв'язку з цим виникає потреба в інструментах інформаційної і методичної підтримки систем управління, включаючи систему управління персоналом;

– по-п'яте, останнім часом деякі українські організації стали широко використовувати систему контролінгу як інструмент підвищення ефективності і конкурентоспроможності, що дозволяє своєчасно відстежувати відхилення фактичного від планового стану. В умовах глобалізації й інтеграції вітчизняного ринку праці персонал організації виступає як цінний соціально-економічний ресурс, вартість професійних якостей і компетентностей якого неухильно зростає завдяки оволодінню співробітниками новими знаннями, практично орієнтованими навичками і умінням.

Оскільки контролінг персоналу повинен забезпечувати підвищення ефективності підприємства, а універсальної системи показників оцінки такої залежності немає, нами було проведено опитування 300 власників підприємств з кількістю працюючих понад 50 осіб на предмет впливу ефективності праці та ефективності діяльності підприємства. Варто зауважити, що із загальної кількості опитаних 65% є власниками понад 5 років і тільки 1,2% – менше року. Такий підхід до формування вибірки є, на наш погляд, виправданим, оскільки, як свідчить практика, саме такі керівники найчастіше приймають рішення щодо координації систем управління, достатньо добре знають потребу в інформаційно-аналітичній базі, мають прямий чи опосередкований вплив на зміну управлінських структур, в тому числі впровадження контролінгу персоналу.

Обробка даних проводилася за допомогою п'ятибальної шкали Лікерта. Респонденти оцінювали вплив за шкалою від 1 до 5, де 1 – залежності немає, 2 – не значна залежність, 3 – залежність є, 4 – велика залежність, 5 – дуже велика залежність.

Аналіз показав, що 78% респондентів, тобто 234 власники бізнесу, вважають збільшення ефективності персоналу фактором, що має великий або дуже великий вплив на ефективність діяльності підприємства. Аналізуючи результати оцінки окремих інструментів управління персоналом підприємства, визначено, що 111 (37%) власників підприємств вважають навчання працівників важливим елементом підвищення ефективності їх праці, а 96 (31%) цей напрям неактуальним. Лише 51 (17%) власник сприймає комунікаційні зустрічі, як інструмент управління персоналом, 85 (приблизно 28%) надають перевагу виплатам бонусів, 168 (56%) власників бізнесу вважають значне збільшення заробітної плати ефективним інструментом впливу на персонал. Тобто, проведені опитування дали змогу зробити висновок про значимість і взаємозалежність ефективності праці та рівня результативності підприємства та підтверджують необхідність впровадження контролінгу персоналу. Найбільш доцільно це робити на підприємствах, що залучають працівників з високим рівнем компетентностей, які вимагають постійного розвитку, довгострокового оволодіння ними та мають високу ринкову вартість.

Контролінг персоналу базується на виборі функцій, перевагою яких є можливість модульної побудови окремих осередків, що охоплюють основні сфери діяльності персоналу. Другою перевагою є простота проектних рішень на основі врахування внутрішніх та зовнішніх умов, характерних для управління людськими ресурсами. В теорії відсутні єдині вимоги до комплексного та функціонального моделювання контролінгу для потреб управління персоналом. Тому література з цього питання містить різні цілі та функції, а також різні концепції управління персоналом. На думку

авторів, контролінг персоналу базується на таких агрегованих функціях: оптимізація працевлаштування персоналу, організування праці, здобування компетентностей та їх використання, оцінювання вмінь та ефективності праці, формування середовища праці, мотивування, демократизація управління (рис.2).

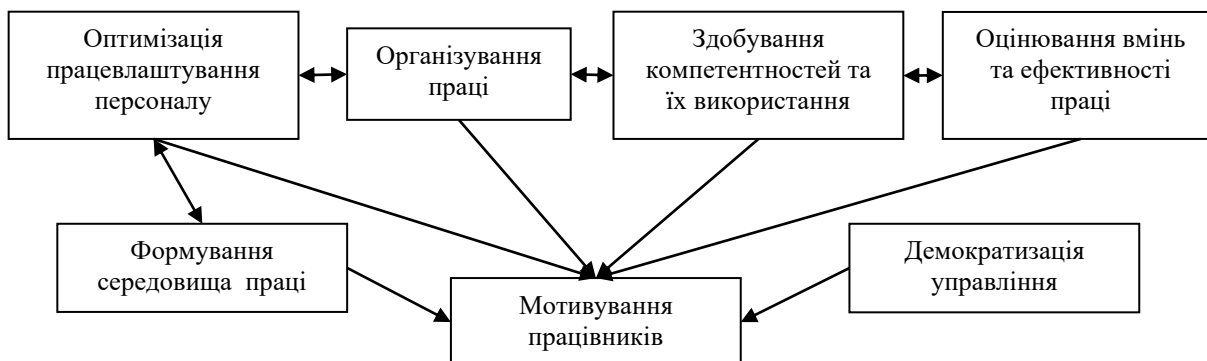

Рис. 2. Агреговані функції контролінгу персоналу

Ймовірним ефектом є поступове усунення порушень у функціях контролінгу персоналу, як правило, з використанням найсучасніших інструментів (табл. 1).

Таблиця 1

Агреговані функції контролінгу персоналу

Функції	Сутність функції
Оптимізація працевлаштування персоналу	Ознайомлення працівників з цілями та стратегією підприємства. Планування зайнятості, внутрішній та зовнішній набір працівників, рух персоналу, ефективні форми працевлаштування працівників. На даному етапі здійснюється аналіз методик вибору, оцінка технологій підбору кандидатів та зворотній зв'язок.
Організування праці	Розробка організаційної структури, яка дозволяє підвищити ефективність праці, способи рівного розподілу праці між посадами. працівниками, видами діяльності, картки навантаження, динамічний в часі розподіл змінних завдань.
Здобування компетентностей та їх використання	Ідентифікація наборів компетентностей необхідних для підприємства. Підвищення кваліфікації працівників, залучення молодих працівників, випускників вузів. Мета визначення рівня відповідності між вимогами посади і тим, як відповідають цим вимогам співробітники.
Оцінювання вмінь та ефективності праці	Вибір методів оцінки працівників згідно специфіки їх роботи. Проектування інструментів оцінювання та періодичне тестування рівня та обсягу використання компетентностей та ефективності роботи. Прив'язка системи оцінки до потреб підвищення кваліфікації та мотивації працівників.
Формування середовища праці	У вузькому розумінні включає всі компоненти матеріального середовища (безпека та охорона праці), у широкому розумінні та нематеріальні (клімат, робоча атмосфера, міжособистісні відносини, організаційна культура).
Мотивування	Здійснюється пошук раціональних систем оплати праці, а також проводиться розподіл працівників на групи, залежно від рівня їх робочих досягнень. Важливе значення відіграють моральні та психологічні аспекти, тобто задоволеність працівника роботою та атмосферою у колективі. Відповідно до цього, здійснюється регулювання зарплати і продуктивності праці, їх порівняння.

Демократизація управління	Сфера застосування, форми та способи, які можуть бути використані в значній мірі залежать від типу організації та виду діяльності. Найбільший перелік і різноманітність форми участі можуть мати місце на великих підприємствах. Вибір форм участі в управлінні визначається чинними правилами, особливостями створення, представництвами працівників, їх вмінням вести діалог з представниками топ-менеджменту, доступом до інформації та вирішенням колективних суперечок.
---------------------------	--

Джерело: власні напрацювання.

Стратегічне управління персоналом – це підхід до прийняття рішень відносно намірів і планів підприємства у галузі трудових відносин, а також формування політики і практики у сфері наймання, навчання, розвитку, управління ефективністю, оцінки роботи персоналу і міжособистісних відносин [9]. Стратегія розвитку персоналу підприємств як людських ресурсів спрямована на досягнення головної мети – створення умов і можливостей для забезпечення продуктивної зайнятості та розвитку персоналу, на подолання ризиків втрати його якісних і кількісних властивостей, підвищення ефективності витрат на персонал, трудової та інноваційної активності, сприяння професійному та кар'єрному зростанню. На основі розробленої стратегії розвитку персоналу уточнюються цілі і пріоритети впровадження контролінгу персоналу на промисловому підприємстві. Через різні цілі кожне підприємство визначає глобальну та часткові стратегії управління персоналом, наприклад, навчальну, залучення працівників до управління, оптимального використання людських ресурсів тощо.

Створення ієрархічно структурованої системи контролінгу персоналу, яка поєднує цілі підприємства та працівників, привертає увагу науковців можливістю моделювання основних параметрів їх розвитку в залежності від стратегічних цілей і завдань організації в цілому і, зокрема, системи управління персоналом. Вона передбачає:

- проектування системи планування, контролю, збору інформації та даних, що є інструментами, які використовуються в реальних HR-процесах та їх вдосконалення;
- оптимізацію формування людських ресурсів та їх оптимальне використання;
- чітке та прозоре визначення ролі працівників у досягненні результатів діяльності підприємства;
- надання особам, що приймають рішення достовірної інформації з метою уникнення втрат та прийняття неправильних рішень.

Традиційне бізнес-планування персоналу не базується або лише частково базується на відповідних методах та процедурах, чітко визначених часових горизонтах та регулярно повторюваних процесах планування. Тому одним із ключових завдань контролінгу персоналу є комплексний підхід до вирішення проблеми планування. Складність планування зумовлена складністю формування компонентів управління персоналом (наприклад, підбір працівників, охорона праці, оплата праці, оцінка праці тощо), які визначаються не тільки кількісними показниками, але й якісними характеристиками та їх детермінантами (рис.3).

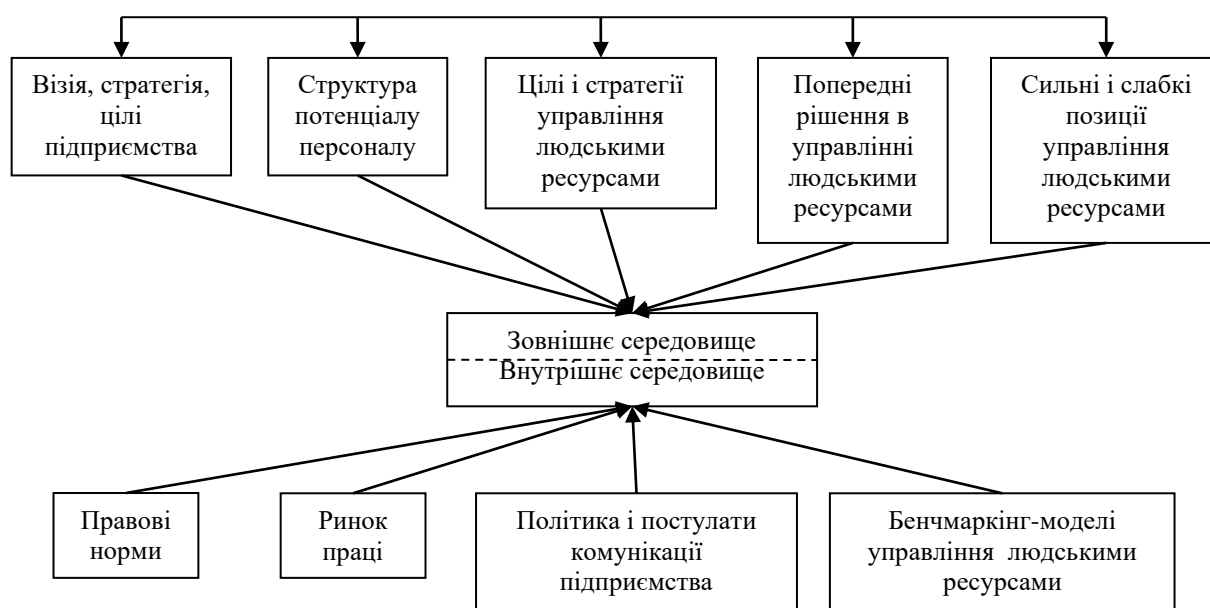

Рис. 3. Умови створення контролінгу в системі управління персоналом

Наукова література не містить узгодженої думки щодо сутності та систематизації видів стратегій персоналу. Вони можуть бути похідними від моделей та систем управління персоналом, таких як: модель сита чи модель розвитку людського капіталу, закономірно залежності стратегії персоналу від стратегії розвитку підприємства, загальносвітових концепцій управління персоналом, стратегій, пов'язана з життєвим циклом організації і стратегій бенчмаркінгу, стратегій, спрямованих на підвищення рівень ефективності, відданості, участі працівників в управлінні тощо.

Науковці пропонують безліч різних показників та інструментів для визначення ефективності системи контролінгу. З точки зору цілей та їх значимості, важко говорити про наявність універсальної системи показників ефективності контролінгу, яка б всебічно та всесторонньо характеризувала управління персоналом на підприємстві. Проте необхідною умовою створення такої системи є нагромадження відповідних статистичних даних у діючій інформаційній системі. Однак не всі показники є однаково важливі для ефективного управління людськими ресурсами. Для потреб конкретного підприємства потрібно відібрати ті, які використовуються в циклічному аудиті. Використання великої кількості некорельованих даних призводять до розбіжності результатів та труднощів у виведенні остаточної оцінки, а також сумнівних висновків. Нами запропонована послідовність використання інструментів аналізу, для оцінювання ефективності управління людськими ресурсами (рис. 4).

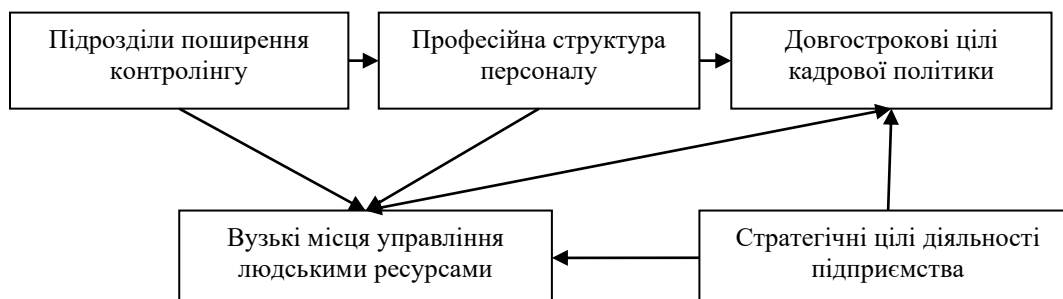

Рис. 4. Детермінанти ідентифікації показників для контролінгу персоналу

Еталони та стандарти системи показників створюються на рівні підприємства, виду діяльності, підрозділів, відділів та окремих посад працівників. Показники, на рівні окремих працівників,

вимагають високої селективності через інтенсивність праці. У літературі найбільш широко представлені показники, спрямовані на визначення економічної ефективності праці. На рівні підприємства в системі управління створюються центри відповідальності. Плануються бюджети, встановлюються цілі, межі витрат та очікувані результати. Відібрані показники повинні адекватно відображати цілі, насамперед підрозділів, де запроваджено контролінг персоналу. Контролінг управління персоналом не вимагає створення центрів відповідальності в усіх структурах. Однак необхідно запровадити норми, правила, стандарти та конкретні показники для планування, обліку та оцінки аналізу праці персоналу. Розрахунок базується на агрегованих показниках за напрямками діяльності підприємства, об'єднаними в центри. Точкою відліку для вибору відповідних показників є аналіз інтенсивності праці на робочих місцях, що сконцентровані в даному центрі. Передбачена процедура дозволяє виокремити окремі робочі місця, вибирати для них кількісні та якісні показники, а потім агрегувати їх на рівні підрозділів, центрів відповідальності та всього підприємства. Не всі, і не завжди, показники щодо робочих місць можуть бути прямо агреговані на рівні підрозділу та вищих організаційних структур. Таким чином, при контролінгу управління персоналом існує потреба проводити оцінювання на двох рівнях:

- а) робочих місць та працівників;
- б) окремих структурних підрозділів і підприємства в цілому [10].

Агрегування даних в підрозділах та/або сферах діяльності підприємства дозволяє отримати більш широке уявлення та оцінити систему управління персоналом з точки зору різних груп працівників, а потім в межах підприємства їх системно збалансувати. Це копітка робота. Перевагою є ідентифікація конкретних функцій, які слід віднести до контролінгу управління персоналом. Вибір кількісних показників повинен базуватися на сильних і слабких позиціях даної функції і давати можливість відстежувати динаміку її розвитку в часі, наприклад за допомогою методів оптимізації. Доцільність використання даного показника можна оцінити відповідно до частоти його використання протягом року стосовно прийнятих припущень. Якісні характеристики використовуються для оцінки думок та почуттів працівників та інших зацікавлених сторін. Загальними інструментами є опитування, анкетування, співбесіди, дані яких підлягають обробці. Беручи до уваги предметний критерій, показники можна розділити на чотири групи: рентабельність зайнятості та продуктивність праці; вартість людського капіталу та його зростання; задоволеність системою мотивації працівників (якісне дослідження); реалізація стратегій управління персоналом.

Висновки з проведеного дослідження. Синтетичну оцінку загальних функцій персоналу важко відобразити кількісно. Орієнтирами для оцінки можуть бути сучасні тренди в управлінні, діяльність перевірена практикою, бенчмаркінг та маркетинг персоналу. Науковці та практики не мають інструментів для всебічної та періодичної оцінки всіх функцій управління персоналом. Аналіз доробку науковців дозволяє зробити висновок, що відсутня система показників, які всебічно визначають рівень ефективності окремих функцій контролінгу персоналу. Пропонується методика яка включає такі етапи: визначення критеріїв оцінювання окремих агрегованих функцій контролінгу управління персоналом, їх співставлення з показниками та характеристиками, що використовуються у системі управління персоналом та розвитку підприємства; впровадження змістовної шкали рейтингу кожного показника, його характеристика; якщо є потреба визначення питомої ваги кожного критерію; розрахунок рівня ефективності (результативності) за кожним критерієм, потім в цілому за аналізованою функцією; аналізування даних, що оцінюють рівень результативності та ефективності окремих функцій контролінгу управління персоналом, визначення рівня ефективності управління людськими ресурсами. Вищезазначена методика дозволяє виявити слабкі (критичні) точки управління людськими ресурсами (методична вимога контролінгу персоналу), встановити рейтинги з точки зору економічних ефектів для організації, необхідну послідовність усунення вузьких місць, можливість вирішення особистих конфліктів, поліпшення соціального клімату та інших пріоритетів.

Джерела та література

1. Ананькина Е.А. Данилочкин С.В., Данилочкина Н.Г. Контроллинг как инструмент управления предприятием. Москва. Аудит. ЮНИТИ. 2001. 540 с.

2. Пушкар М.С. Контролінг – інформаційна підсистема стратегічного менеджменту: Монографія / М.С. Пушкар, Р.М. Пушкар. Тернопіль: Карт-бланш, 2004. 340 с.
3. Цигилик І.І., Мозіль О.І., Кірдякіна Н.В. Контролінг в системі управління. Актуальні проблеми економіки. 2005. № 3(45). С. 117–123.
4. Swart J. HRM and Knowledge Workers, w: Boxall P., Purcell J., Wright P., (red.), The Oxford handbook of Human Resource Management, Oxford. 2007.
5. ABC Wolters Kluwer Business-serwisy. 2020. www.kadry abc.com.pl [17.12.2020].
6. Мурашко М. Менеджмент персоналу. Київ. Знання. КОО. 2008. 435 с.
7. Армстронг М. Практика управління людськими ресурсами. Сан Петербург. Питер, 2004. 832 с.
8. Стефанюк І. Б. Поняття, сутність і причини виникнення контролінгу. Фінанси України. 2005. №2. С. 146–154.
9. Армстронг М. Стратегическое управление человеческими ресурсами. Москва. ИНФРА-М. 2002. 328 с. (Серия: Менеджмент для лидера).
10. Armstrong M., Taylor S. Zarządzanie Zasobami Ludzkimi. Kraków. Oficyna Wolters Kluwer.2016.

References

1. Anankyna E.A., Danylochyn E.A., Anankyna S.V., Danylochyna N.H. (2001) Kontrolynh kak ynstrument upravleniya predpriatyem [Controlling as an enterprise management tool]. Moscow: Audyт, YUNYTY, p. 540. (in Russian).
2. Pushkar M.S., Pushkar R.M. (2004) Kontrolynh – informatsiina pidsystema stratehichnoho menedzhmentu [Controlling – information subsystem of strategic management]. Ternopil: Kart-blansh, p. 340. (in Ukrainian).
3. Tsyhylyk I.I., Mozil O.I., Kiridiakina N.V. (2005) Kontrolynh v systemi upravlinnia [Controlling in the control system]. Aktualni problemy ekonomiky. Actual problems of the economy, Vol. № 3(45), pp. 117–123. (in Ukrainian).
4. Swart J. (2007) HRM and Knowledge Workers, w: Boxall P., Purcell J., Wright P., (red.), The Oxford handbook of Human Resource Management, Oxford.
5. ABC Wolters Kluwer Business-serwisy. 2020. www.kadry abc.com.pl [17.12.2020].
6. Murashko M. Menedzhment personalu. [Personnel Management], Kyiv. Znannia. KOO. 2008. 435 s.
7. Armstrong M. Praktika upravleniya chelovecheskimi resursami.[Human resource management practice] San Peterburg. Piter, 2004. 832 s.
8. Stefaniuk I. B. Poniattia, sutnist i prychny vynykennia kontrolynhu. [The concept, nature and causes of controlling]. Finansy Ukrainy. 2005. №2. S. 146–154.
9. Armstrong, M. (2002), 10.Strategicheskoe upravlenie chelovecheskimi resursami [Strategic management of a human resources], INFRA-M, Moscow.(Russia).
10. Armstrong M., Taylor S. (2016). Zarządzanie Zasobami Ludzkimi. Kraków. Oficyna Wolters Kluwer.

Стаття надійшла до редакції 18.05.2021 р.

РОЗДІЛ V

Підприємництво, торгівля та біржова діяльність

УДК 338.46:37

Лялюк Алла,
кандидат економічних наук, доцент,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра підприємництва і маркетингу,
м. Луцьк; ORCID ID 0000-0002-4889-0511
e-mail: allalyalyuk@gmail.com

<https://doi.org/10.29038/2786-4618-2021-02-119-127>

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ РОЗДРІБНОЇ ТОРГІВЛІ У ВОЛИНСЬКІЙ ОБЛАСТІ: РЕГІОНАЛЬНІ ФАКТОРИ РОЗВИТКУ

У статті проаналізовано макроекономічні умови розвитку держави; визначено тенденції зростання роздрібного товарообороту в Україні та Волинській області; досліджено взаємозв'язок між рівнем доходів населення та обсягом роздрібного товарообороту у Волинської області; здійснено порівняльний аналіз структури грошових витрат домогосподарств в окремих країнах світу та Волинській області; охарактеризовано основні формати торгової мережі Волинської області; розраховано рівень спеціалізації торгової мережі підприємств роздрібною торгівлі Волині та України; виявлені напрями, за яким роздрібна торгівля у Волинській області відстає від світових тенденцій; запропоновані регіональні фактори розвитку роздрібною торгівлі у Волинській області.

Ключові слова: роздрібна торгівля, роздрібна торгова мережа, доходи домогосподарств, грошові витрати домогосподарств

Лялюк Алла,
кандидат экономических наук, доцент,
Волынский национальный университет имени Леси Украинки,
кафедра предпринимательства и маркетинга,
г. Луцк

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ РОЗНИЧНОЙ ТОРГОВЛИ В ВОЛЫНСКОЙ ОБЛАСТИ: РЕГИОНАЛЬНЫЕ ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ

В статье проанализированы макроекономические условия развития государства; определены тенденции роста розничного товарооборота в Украине и Волынской области; исследована взаимосвязь между уровнем доходов населения и объемом розничного товарооборота в Волынской области; осуществлен сравнительный анализ структуры денежных расходов домохозяйств в отдельных странах мира и Волынской области; охарактеризованы основные форматы торговой сети Волынской области; рассчитан уровень специализации торговой сети предприятий розничной торговли Волини и Украины; выявлены направления, по которым розничная торговля в Волынской области отстает от мировых тенденций; предложены региональные факторы развития розничной торговли в Волынской области.

Ключевые слова: розничная торговля, розничная торговая сеть, доходы домохозяйств, денежные расходы домохозяйств

Lialyuk Alla,
PhD in Economics, Associate Professor,
Lesya Ukrainka Volyn National University,
Department of Entrepreneurship and Marketing,
Lutsk

TRENDS DEVELOPMENT TRENDS IN VOLYN REGION: REGIONAL DEVELOPMENT FACTORS

The article analyzes the macroeconomic conditions of the state; trends of growth of retail trade turnover in Ukraine and Volyn region are determined.

The relationship between the level of household income and the volume of retail trade in the Volyn region In 2017, changes in the income of the population of Ukraine in% to the previous year are slower than in the Volyn region. Thus, if in 2017 the change in the income of the population of Ukraine compared to the previous 2016 was 129.3%, in the Volyn region - 130.4%. However, if in 2014-2015 the change in the volume of purchases of goods and services in% to the previous year in the Volyn region exceeded the pace in Ukraine as a whole, then since 2016 the opposite is happening: all-Ukrainian indicators are growing faster. Therefore, the above leads to the conclusion. that in the Volyn region there is a prospect for further development of retail trade, but these opportunities have not been fully used recently.

A comparative analysis of the structure of cash expenditures of households in some countries and the Volyn region. If we compare with EU countries, then all comparable parameters there is a significant birth. Except for areas such as health care and consumer spending on alcohol and tobacco. (respectively Volyn region - 2.9%, EU countries - 3.9%, Ukraine - 3.1%)

The main formats of the trade network of Volyn region are characterized; the level of specialization of the trade network of retail trade enterprises in Volyn and Ukraine is calculated.

Identified areas in which retail trade in the Volyn region lags behind global trends: rather slow growth of non-cash payments; home delivery of products to the vast majority of retailers is not established; lack of shops without cash registers, etc. The regional factors of development of retail trade in the Volyn region are offered.

Key words: retail trade, retail trade network, household income, household cash expenditure

Постановка наукової проблеми та її значення. Світовий досвід підтверджує, що існує достатньо тісна залежність між рівнем розвитку сфери торгівлі та рівнем соціально-економічного розвитку регіону. Економічний і соціальний розвиток Волинської області, як і більшості регіонів України, протягом останніх років відбувається в руслі макроекономічних тенденцій. За таких умов проблема розвитку підприємств торгівлі в регіональному аспекті є дуже актуальною, особливо з погляду подолання диспропорцій між попитом і пропозицією.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Сучасні дослідники вітчизняної внутрішньої торгівлі, зокрема Власова Н. О., Колчкова О. В. Мартинова Л. Б. Ільченко Н. та ін. [2, 4-5], зробили значний внесок щодо теоретичного обґрунтування, практичного узагальнення процесів розвитку торгівлі України на сучасному етапі. Водночас, територіальні аспекти розвитку вітчизняної торгівлі ще залишаються мало дослідженими, і потребують додаткового аналізу і оцінки.

Мета і завдання статті. Дослідити тенденції розвитку роздрібно торгівлі у Волинській області, проаналізувати стан роздрібно мережі; визначити напрями, за яким роздрібна торгівля у Волинській області відстає від світових тенденцій та виявити приховані резерви щодо її подальшого розвитку.

Вклад основного матеріалу Для того, щоб виділити тенденції та проблеми регіонального розвитку роздрібно торгівлі необхідно проаналізувати макроекономічні умови розвитку держави протягом останніх років (табл 1).

Таблиця 1

Динаміка ВВП України та валового регіонального продукту Волинської області у 2014 - 2018 рр.

Показники	2014	2015	2016	2017	2018
ВВП України у фактичних цінах млн.грн.	1586915	1988544	2385367	2983882	3560596
Індекси ВВП України (у цінах попереднього року)	93,4	90,2	102,4	102,5	103,4
Валовий регіональний продукт Волинська область	24195	31688	35744	51972	60448

Індекси фізичного обсягу валового регіонального продукту (у цінах попереднього року, %)	101,1	95,3	108,2	105,3	103,7
Валовий регіональний продукт цінах у розрах на 1 особу грн	23218	30387	34310	49987	58297
ВВП України у фактичних цінах у розрах на 1 особу грн	36904	46413	55899	70233	84235
ВВП у порівняльних цінах до попереднього року	1369190	1431826	2037084	2444191	3085492
ВВП у у порівняльних цінах до попереднього на 1 особу	31841	33419	47738	57530	72995

Джерело: 2, 3

За даними табл. 1. видно, що індекси фізичного обсягу валового регіонального продукту по Волинській області протягом останніх років зростали вищими темпами ніж індекси ВВП України. Проте, валовий регіональний продукт у цінах у розрахунку на 1 особу в грн протягом досліджуваного періоду був менший ніж ВВП України у фактичних цінах у розрах на 1 особу грн. Так, якщо ВВП України у фактичних цінах у розрах на 1 особу грн у 2018 р. становив 84235, то по Волинській області валовий регіональний продукт склав лише 58297.

Найбільш універсальним показником, що характеризує масштаби і рівень задоволення попиту населення на споживчому ринку, свідчить про обсяги залучення купівельних фондів населення та в цілому є індикатором рівня його життя, є роздрібний товарооборот [1]. Динаміка даного показника є свідченням розвитку виробництва і його стимулювання, сприяння прискоренню обороту капіталу виробничих підприємств і стану грошового обігу. Тобто роздрібний товарооборот підприємств торгівлі є характеристикою соціально-економічного розвитку регіону (країни).

З іншого боку, роздрібний товарооборот є основним валовим показником діяльності підприємств торгівлі, який визначає ступінь проникнення підприємства на ринок, його конкурентну позицію, характеризує можливості і темпи розвитку торговельного підприємства в перспективі, створює економічну основу для отримання доходу і прибутку, є визначальним показником для формування ресурсного потенціалу підприємств галузі. У зв'язку з цим, Н. О. Власова О. В. Колчкова пропонують дослідження регіональних тенденцій розвитку підприємств торгівлі розпочинати зі з'ясування сучасних тенденцій розвитку роздрібногo товарообороту у територіальному розрізі під впливом регіональних факторів [1].

З цією метою дослідимо взаємозв'язок між рівнем доходів населення Волинської області та обсягом роздрібногo товарообороту, тобто з'ясуємо вплив розміру доходів споживачів на найважливіший показник розвитку підприємств торгівлі – роздрібний товарооборот.

Роздрібний товарооборот підприємств роздрібної торгівлі в Україні (юридичних осіб), млн.грн у 2019 р. становив у 2019 р. 793479,2 млн.грн, Індекс фізичного обсягу роздрібногo товарообороту України (у порівнянних цінах) до відповідного періоду попереднього (2018 р.) року, % склав 111,4 %. Загалом протягом 2014-2019 р. спостерігалася стійка тенденція до зростання роздрібногo товарообороту.

Індекс фізичного обсягу роздрібногo товарообороту Волинської області (у порівнянних цінах) також мав тенденцію до зростання, однак темпами нижчими ніж по Україні. Відповідно, якщо роздрібний товарооборот в Україні у розрахунку на 1 особу у 2019 становив 18,9 тис.грн, то по Волинській області цей показник складає 11,7 тис.грн (табл.2).

Таблиця 2

Аналіз роздрібногo товарообороту в Україні та Волинській області

Показники	2014	2015	2016	2017	2018	2019
1	2	3	4	5	6	7
Роздрібний товарооборот підприємств роздрібної торгівлі в Україні (юридичних осіб), млн.грн	438342,7	477966,6	555975,4	586330,1	668369,6	793479,2
Індекс фізичного обсягу	90,0	96,1	104,5	106,0	105,8	111,4

роздрібного товарообороту України (у порівнянних цінах) до відповідного періоду попереднього року, %						
Роздрібний товарооборот Волинської області млн.грн	8883,8	10881,6	11607,1	9606,1	10288,3	12119,0
Індекс фізичного обсягу роздрібного товарообороту Волинської області (у порівнянних цінах), %	88,4	88,0	97,9	85,7	103,1	110,1
Середня чисельність населення у звітному році в Україні	43001000	42844900	42675000	42485473	42269802	42027809
Роздрібний товарооборот в Україні у розрах на 1 особу тис.грн	10,2	11,6	13,0	13,8	15,8	18,9
Середня чисельність населення у звітному році у Волинській області	1042,1	1042,8	1041,8	1039705	1036893	1033375
Роздрібний товарооборот у Волинській області у розрах на 1 особу тис.грн	8,5	10,4	11,1	9,2	9,9	11,7

Джерело : розраховано автором за [2,3]

Проте, аналіз доходів населення України та Волинської області у 2014 -2017 р. засвідчив протилежну тенденцію (табл.3). У 2017 р. зміни обсягу доходів населення України у % до попереднього року відбуваються нижчими темпами ніж у Волинській області. Так, якщо у 2017 р. зміна обсягу доходів населення України по відношенню до попереднього 2016 року становила 129,3 %, то по Волинські області – 130,4 %.

Таблиця 3

Доходи населення України та Волинської області у 2014-2017 р

Показник	2014	2015	2016	2017
Доходи (млн. грн.) Україна	1 516768	1 772 016	2 051 331	2 652 082
Волинська область	27 986	34 064	40 792	53 204
Наявний дохід у розрахунку на одну особу (тис.грн.) Україна	26 782,1	31 803,1	37 079,9	47 269,7
Волинська область	20 137,2	24 979,9	30 012,5	38 514,0
Зміна обсягу доходів населення (% до попереднього року) Україна	102,6	116,8	115,8	129,3
Волинська область	104,0	121,7	119,8	130,4
Зміна обсягу придбання товарів та послуг (% до попереднього року) Україна	106,1	119,1	117,4	128,2
Волинська область	115,4	129,3	113,3	116,4

Джерело: [3]

Однак якщо у 2014-2015 роках зміна обсягу придбання товарів та послуг у % до попереднього року у Волинській області перевищувала темпи загалом по Україні, то починаючи з 2016 р. відбувається навпаки: загальноукраїнські показники зростають швидшими темпами. Також зміна обсягу доходів населення Волинської області (% до попереднього року) протягом 2014 - 2017 р. Відбувалася значно більшими темпами ніж індекс фізичного обсягу роздрібного товарообороту Волинської області (у порівнянних цінах), % (рис.1). Отже, вищенаведене приводить до висновку, що у Волинській області є перспектива для подальшого розвитку роздрібної торгівлі, але ці можливості останні часом не використані повною мірою.

Порівняльний аналіз структури грошових витрат домогосподарств у окремих країнах світу та Волинській області у 2016 р (табл.4) показує, що витрати домогосподарств на товари і послуги, що реалізуються через роздрібну торгівельну мережу у Волинській області становлять 59,7 % від усіх витрат, що менше ніж по Україні загалом (67,0 %) і порівняно знаходиться на одному рівні з Росією (57,6 %).

Якщо порівнювати з країнами ЄС, то по усіх порівнюваних параметрах спостерігається значне розходження. За винятком таких сфер як охорона здоров'я і споживчі витрати на алкогольні напої і тютюнові вироби. (відповідно Волинська область – 2,9 %, країни ЄС - 3,9 %, Україна - 3,1%

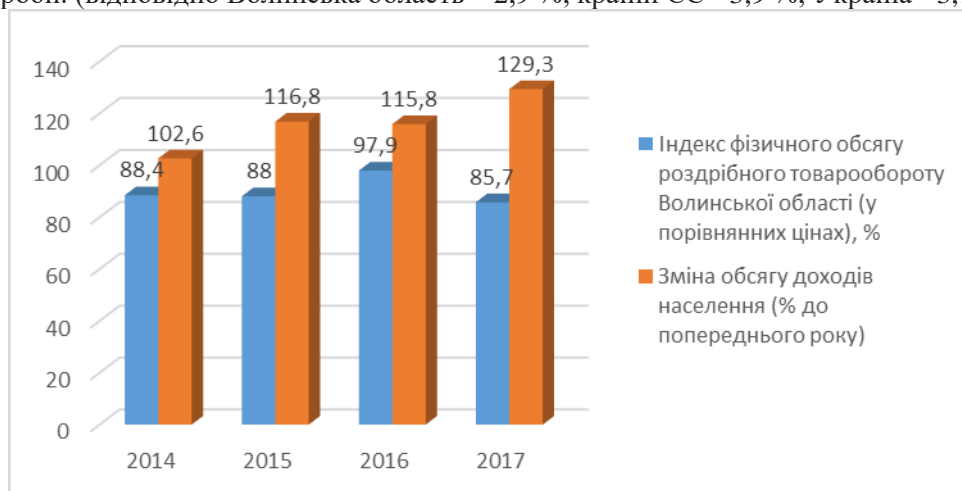

Рис.1. Динаміка росту роздрібного товарообороту і доходів населення Волинської області у 2014-2017 роках

Таблиця 4

Структура грошових витрат домогосподарств в окремих країнах світу та Волинській області у 2016 р.

	Україна	Волинська область	ЄС-28	Білорусь	Казахстан	Росія
Споживчі витрати – всього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Продукти харчування та безалкогольні напої	53,4	45,3	12,2	39,0	46,0	32,3
Алкогольні напої Тютюнові вироби	3,1	2,9	3,9	3,3	1,9	3,1
Житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива	17,2	10,7	24,5	7,1	12,7	11,3
Одяг і взуття	6,0	8,6	4,9	7,9	11,2	9,2

Предмети домашнього вжитку, побутова техніка та поточне утримання житла	1,8	2,9	5,5	6,0	5,8	5,9
Різні товари і послуги	2,7	-	11,5	8,7	2,9	7,1
Витрати домогосподарств на товари і послуги, що реалізуються через роздрібну торгівельну мережу	67,0	59,7	38,0	64,9	67,8	57,6
Транспорт і зв'язок	6,4	7,9	15,4	14,6	11,6	16,6
Відпочинок і культура	1,5	1,2	8,5	8,8	1,1	6,7
Освіта	1,1	0,5	1,2		2,4	0,8
Ресторани і готелі	2,4	1,9	8,6		2,5	3,5
Охорона здоров'я	4,5	4,0	3,9	4,6	1,9	3,6

Джерело: [2, 6]

Розробка форматів для типів магазинів у Волинській області здійснюється суб'єктами господарювання, насамперед керівництвом торговельної мережі, з метою визначення єдиних стандартів управління бізнесодиницями в межах складної диверсифікованої структури з широкою географією діяльності. Структура торгової мережі Волинської області подана на рис.2

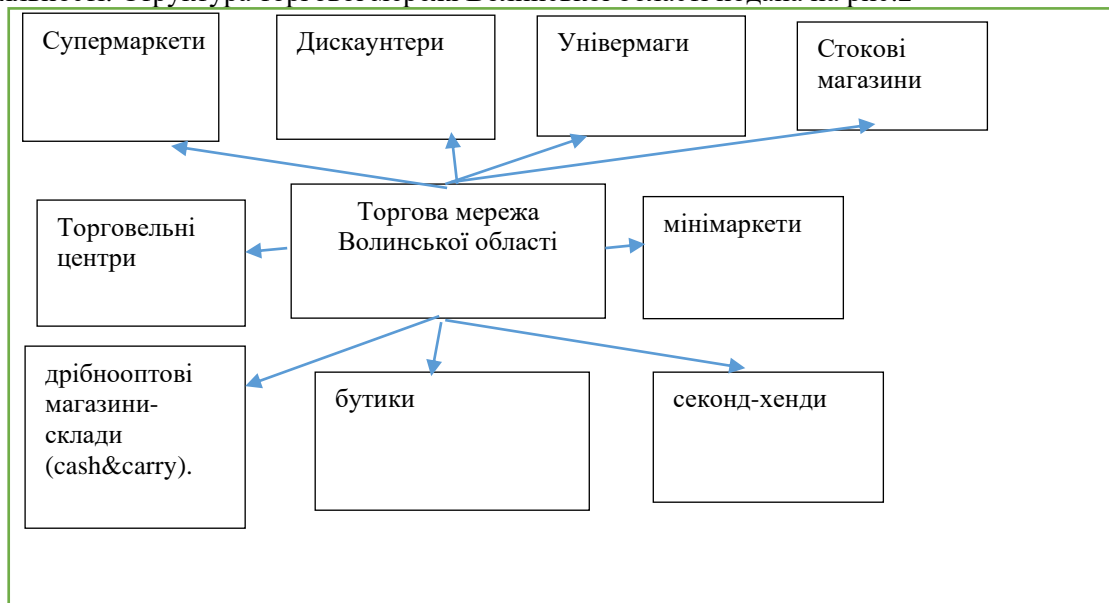

Рис. 2. Структура торгової мережі Волинської області

Основними форматами для торгових мереж Волинської області стають торгові мережі дискаунтерів «АТБ-Маркет» і супермаркетів «Сільпо». Дискаунтер має перспективи свого подальшого поширення на вітчизняному ринку, але поки що не внесений до Національного стандарту термінів в оптовій та роздрібній торгівлі [4]

Торгова мережа Волинської області представлена також стоковими магазинами – це неспеціалізовані магазини, в якому продають залишки товарів відомих торговельних марок з минулорічних колекцій за зниженими цінами, нереалізовані у торговельній мережі в сезон залишки надвиробництва, а також такі, що містять заводський брак, були конфісковані на митниці або фальсифіковані. Відносно новим для регіонального ринку типом магазину є бутики – невеликі за

розміром торговельної площі (до 200 м²) вузькоспеціалізовані салон-магазини з продажу модних, ексклюзивних та унікальних товарів, розраховані на обмежений сегмент покупців з високим рівнем доходів. Дослідження структурно-територіальної організації роздрібно торгівлі Волинської області зафіксувало появу на ринку ще одного, специфічного типу магазинів, орієнтованих на продаж одягу, взуття та аксесуарів, що були у вжитку, за низькими цінами на вагу або поштучно-секонд-хенди.

Серед найбільш істотних структурних змін у роздрібній торгівлі Волині на сучасному етапі розвитку слід відзначити появу та активний розвиток відносно нового для вітчизняної практики здійснення підприємницької діяльності великого торговельного об'єкта – торговельного центру «Port City», а також поступове зростання сили і його впливу на формування конкурентного середовища на регіональному ринку і, зокрема, на ринку Луцька. Серед структурних змін в оптовій торгівлі Волинської області слід відзначити появу нового типу торговельного об'єкта – дрібнооптових магазинів-складів (cash&carry).

Крім того, продуктові торговельні мережі починають розвивати мініформати «магазини біля будинку», який визначається як невеликий магазин, призначений для забезпечення повсякденних потреб покупців, що проживають у радіусі пішохідної доступності. Розташовується він, як правило, на першому поверсі житлового будинку.

Якщо порівнювати рівень спеціалізації торгової мережі підприємств роздрібно торгівлі Волині із загальним показником по Україні, то частка спеціалізованих магазинів, що здійснюють продаж непродовольчих товарів, становить 96,1 %. Це є вище як по країні, так і по інших областях Західної України. Тоді як частка спеціалізованих магазинів, що здійснюють продаж продовольчих товарів, є на багато нижчою не тільки від загалом по Україні, але і в порівнянні з іншими областями: Рівненською, Тернопільською та Львівською (табл.5)

Таблиця 5

Торгова мережа підприємств роздрібно торгівлі, основним видом економічної діяльності яких є роздрібна торгівля, за видами економічної діяльності по регіонах станом на 1 січня 2018 року

Показники	Україна	Волинська область	Рівненська область	Львівська область	Тернопільська область
Усього	38655	970	1177	3066	784
У тому числі об'єкти підприємств, що здійснюють продаж переважно - <i>продовольчих товарів</i>	14471	382	463	1484	336
з них у спеціалізованих магазинах	2635	12	20	658	70
у неспеціалізованих магазинах	11836	370	443	826	266
- <i>непродовольчих товарів</i>	23920	586	651	1578	447
з них у спеціалізованих магазинах	22318	563	622	1513	429
у неспеціалізованих магазинах	1602	23	29	65	18
- з лотків і на ринках	71	-	62	-	-
- позамагазинами	193	2	1	4	1
Частка спеціалізованих магазинів, що здійснюють продаж <i>продовольчих товарів</i> , %	18,2	3,1	4,3	44,3	20,8
Частка спеціалізованих магазинів, що здійснюють продаж <i>непродовольчих товарів</i> , %	93,3	96,1	95,5	95,9	96,0

Джерело: розраховано автором за: 2, 3

Незважаючи на значне урізноманітнення торговельної мережі, роздрібна торгівля у Волинській області відстає від світових тенденцій за такими напрямками як:

- досить повільне зростання безготівкової оплати;

- відсутність розвитку систем електронних платежів Google Pay та Apple Pay за допомогою гаджетів;
- доставка продуктів до дому у переважній більшості роздрібних торговців не налагоджена;
- критеріями вибору магазину залишається близькість розташування до покупця, а пропозиція найкращого співвідношення ціна-якість - не всі товари мають належне маркування;
- боротьба за покупців є слабкою (кількість промоакцій);
- не відбувається стирання меж між онлайн та офлайнторгівлею;
- експансія національних торговельних мереж поглиблюється в регіони
- слабкий мультимедійний рітейл (запуск мобільних додатків та Інтернетмагазинів);
- відсутність магазинів без кас.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Всупереч поширеній думці про кінець епохи традиційних магазинів, фізичні магазини роздрібної торгівлі У Волинській області, як і загалом у світі будуть розвиватися. Для цього у регіоні повинен з'явитися новий клас рітейлерів, які пропонують такий купівельний досвід, що відповідає або навіть перевершує очікування покупців. Тобто покупці повинні приходити до магазинів щоб отримати емоції і враження. Іншими словами, магазини мають стаюти центрами формування купівельних вражень. Якщо традиційно основною одиницею виміру ефективності діяльності торгового підприємства був обсяг продажу, що припадає на одиницю площі торговельного залу, то у перспективі таким показником стає такий показник як купівельний досвід на одиницю площі. Одним із засобів досягнення успіху має бути впровадження магазинів без продавців (магазини випробовують електронні цінники, інформаційні кіоски, мобільні рішення, системи оптимізації графіків роботи) та відео аналітики (розпізнавання осіб під час оплати на касі).

Джерела та література

1. Власова Н. О. Роздрібні торговельні мережі: регіональні фактори розвитку: монографія / Н. О. Власова О. В. Колчкова. Харків, 2012 [Електронний ресурс]: Режим доступу:http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/14375/1/Vlasova_Rozdribni_2012.pdf
2. Головне управління статистики у Волинській області [Електронний ресурс]:– Режим доступу: <http://www.lutsk.ukrstat.gov.ua>
3. Доходи та витрати населення України у 2017 р. Статистичний збірник Київ 2019 р.[Електронний ресурс]: – Режим доступу: https://ukrstat.org/uk/druk_publicat/kat_u/2019/zb/02/zb_dvn2017.pdf
4. Ільченко Н. Тезарус сучасної торгівлі України / Н. Ільченко, О. Кавун // ВІСНИК КНТЕУ.2016. - № 1 [Електронний ресурс]: – Режим доступу: <http://visnik.knute.edu.ua/files/2016/01/5.pdf>
5. Мартинова Л. Б. Вплив глобалізації на розвиток рітейлу / Л. Б. Мартинова, В. В. Соколовська //Економіка та держава. № 2019 - № 10 [Електронний ресурс]: – Режим доступу: http://www.economy.in.ua/pdf/10_2019/5.pdf
6. Як виглядає структура споживчих витрат у домогосподарствах України та окремих країн світу? [Електронний ресурс]:– Режим доступу: <http://edclub.com.ua/analytika/yak-vyglydaye-struktura-spozhyvchyh-vytrat-u-domogospodarstvah-ukrayiny-ta-okremyh-krayin>

References

1. Vlasova N. O., Kolchkova O. V. (2012) Rozdribni torgovel`ni merezhi: regional`ni faktory` rozvy`tku: monografiya [Retail trade networks: regional factors of development: monograph] Xarkiv, Retrieved from:http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/14375/1/Vlasova_Rozdribni_2012.pdf [in Ukrainian].
2. Golovne upravlinnya statystryky u Volyns`kij oblasti [Main Department of Statistics in Volyn region] Retrieved from: <http://www.lutsk.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].
3. Dohody ta vytraty naselennya Ukrayiny u 2017 r. (2019) Statystychnyj zbirnyk Kyyiv [Incomes and expenditures of the population of Ukraine in 2017. Statistical collection Kyiv 2019] Retrieved from: [:https://ukrstat.org/uk/druk_publicat/kat_u/2019/zb/02/zb_dvn2017.pdf](https://ukrstat.org/uk/druk_publicat/kat_u/2019/zb/02/zb_dvn2017.pdf) [in Ukrainian].
4. Il`chenko N. Kavun O. (2016) Tezarus suchasnoyi torgivli Ukrayiny VISNY`K KNTEU. [Thesaurus of modern trade of Ukraine] *BULLETIN KNTEU.*№1 Retrieved from: <http://visnik.knute.edu.ua/files/2016/01/5.pdf> [in Ukrainian].

5. Martynova L. B., Sokolovska V. V. (2019) Vplyv globalizaciyi na rozvytok ritejlu [Influence of globalization on the development of retail] *Ekonomika ta derzhava Economy and State*. № 10 Retrieved from: http://www.economy.in.ua/pdf/10_2019/5.pdf [in Ukrainian].

6. Yak v`glyadaye struktura spozhyvchyx vytrat u domogospodarstvax Ukrayiny ta okremykh krayin svitu? (n.d) [What is the structure of consumer spending in households in Ukraine and some countries?] Retrieved from: <http://edclub.com.ua/analityka/yak-vyglyadaye-struktura-spozhyvchyh-vytrat-u-domogospodarstvah-ukrayiny-ta-okremyh-krayin> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 21.04.2021 р.

УДК 65.015.13

Данилюк Тетяна,
кандидат економічних наук, доцент,
кафедра підприємництва і маркетингу,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
м. Луцьк; ORCID ID [0000-0002-9513-5287](https://orcid.org/0000-0002-9513-5287)
e-mail: Danyluk.Tatiana@vnu.edu.ua

<https://doi.org/10.29038/2786-4618-2021-02-128-136>

МАРКЕТИНГ У СФЕРІ ПОСЛУГ

У статті визначено важливість застосування новітніх методів та прийомів маркетингу в сфері послуг. Проаналізовано ринок послуг у світі та в Україні. Оцінено валовий внутрішній продукт у сфері послуг у світі та в Україні. Досліджено світовий ринок провідних експортерів послуг. Розглянуто застосування новітніх маркетингових підходів з використанням відповідного маркетингового інструментарію. Подано характеристика особливостей послуг. Визначено основні ключові одиниці маркетингу послуг. Досліджено елементи комплексу маркетингу послуг «7Р». Досліджено елементи «4С» комплексу маркетингу та згруповано під систему «7С» комплексу маркетингу послуг. Оцінено «4Е» комплекс маркетингу та визначено «7Е» комплекс маркетингу послуг.

Ключові слова: послуга, маркетинг послуг, особливості сфери послуг, основні ключові одиниці маркетингу послуг, елементи комплексу маркетингу послуг «7Р», «7С» та «7Е».

Данилюк Татьяна,
кандидат экономических наук, доцент,
кафедра предпринимательства и маркетинга,
Волинский национальный университет имени Лесы Украинки,
г. Луцк

МАРКЕТИНГ В СФЕРЕ УСЛУГ

В статье определены важность применения новейших методов и приемов маркетинга в сфере услуг. Проанализирован рынок услуг в мире и в Украине. Оценен валовой внутренний продукт в сфере услуг в мире и в Украине. Исследован мировой рынок ведущих экспортеров услуг. Рассмотрено применение новейших маркетинговых подходов с использованием соответствующего маркетингового инструментария. Дана характеристика особенностей услуг. Определены основные ключевые единицы маркетинга услуг. Исследовано элементы комплекса маркетинга услуг «7Р». Исследовано элементы «4С» комплекса маркетинга и сгруппированы под систему «7С» комплекса маркетинга услуг. Оценены «4Е» комплекс маркетинга и определено «7Е» комплекс маркетинга услуг.

Ключевые слова: услуга, маркетинг услуг, особенности сферы услуг, основные ключевые единицы маркетинга услуг, элементы комплекса маркетинга услуг «7Р», «7С» и «7Е».

Danyliuk Tetiana,
PhD in Economics, Associate Professor,
Department of Entrepreneurship and Marketing,
Lesia Ukrainka Volyn National University,
Lutsk

MARKETING IN THE FIELD OF SERVICES

Introduction. One of the main directions of development of the modern economy is the service sector. The use of marketing is also gaining wide popularity in the activities of service enterprises. The application of the latest methods and techniques of marketing in the field of services for businesses is an innovative technology and requires in-depth study of marketing tools and elements of the complex of marketing services. The field of introduction of combinations of a marketing complex for the purpose of identification of constituent elements is little researched. Thus, the issue of using the specifics of marketing tools in the field of services to ensure competitive advantage is relevant.

The purpose of the article. The purpose of the article is to substantiate the importance of applying the latest methods and techniques of marketing in the field of services.

Results. The current stage of development of the world economy is characterized by the dominance of services. The high level of competition in the services market requires the orientation of marketing activities of enterprises in the service sector to the wishes and requests of consumers to a particular service. The application of marketing by service enterprises requires the formation of the latest marketing thinking with a focus on business expansion and the application of the latest marketing approaches using appropriate marketing tools.

In the process of marketing it is important to take into account the specifics of services. To ensure the efficient operation of service enterprises and meet the needs of consumers, it is necessary to develop a system of interconnected units.

In the relationship between the consumer of services and their seller, various combinations of controlled elements of service marketing have evolved: the concept of «7P» complex marketing services (product, price, place, promotion, people, physical evidence, process); the concept of «7C» complex marketing services (customer needs, commodity, cost, channel, convenience, communication, cause); the concept of «7E» of the service marketing complex (ethics, esthetics, emotions, eternity, environment, effect, exchange).

Conclusions. The application of marketing for the service sector has specific features compared to the marketing of tangible goods. It is necessary to take into account the peculiarities of the service sector and certain marketing tools. Further study of the elements of the service marketing complex needs to be studied in order to identify the needs for the formation of strategies for their satisfaction in the field of services.

Keywords: service, marketing of services, features of the service sector, the main key units of marketing services, elements of the complex of marketing services «7P», «7C» and «7E».

Постановка проблеми. Одним із основних напрямів розвитку сучасної економіки є сфера послуг, що стрімко набирає обертів. Така сфера є одним з найважливіших індикаторів розвитку економіки будь-якої країни світу. Набуло широкої популярності та є невід'ємною частиною діяльності підприємств сфери послуг також і використання маркетингу. Багато підприємств сфери послуг достатньо компетентні у своїй сфері діяльності. Вони пропонують високий рівень надання послуг, проте через незадовільну маркетингову діяльність не досягають бажаних успіхів на ринку. Комерційного успіху можна досягти за допомогою впливу на вагомні інструменти маркетингу, орієнтації на споживача та його потреби, швидке та гнучке реагування на всі їхні бажання та вимоги. Це можна забезпечити завдяки формуванню новітнього маркетингового мислення.

Застосування новітніх методів та прийомів маркетингу в сфері послуг для вітчизняних підприємств є інноваційною технологією і потребує глибокого вивчення маркетингового інструментарію щодо визначення особливостей маркетингу послуг, обґрунтування основних його ключових одиниць та дослідження розвитку різних комбінацій контрольованих елементів комплексу маркетингу послуг.

Водночас, малодослідженою є сфера впровадження таких комбінацій комплексу маркетингу в сферу послуг з точки зору його процесного структурування з метою ідентифікації складових елементів. Отже, необхідно проаналізувати питання використання специфіки інструментів маркетингу у сфері послуг для забезпечення конкурентних переваг.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Процес дослідження та аналізу маркетингової діяльності підприємств сфери послуг в Україні на сучасному етапі є досить важливим та актуальним. Інтерес до проблем організації маркетингу на підприємствах сфери послуг проявляється багатьма вітчизняними вченими: Калюжнова Н.Я. [4], Кошурнікова Ю.Е. [4], Черенков В.И. [7] та інші.

Маркетингова діяльність в сучасних умовах повинна швидко і гнучко реагувати на постійні зміни в оточуючому ринковому середовищі. В процесі пошуку заходів для зростання попиту на послуги підприємства науковці також звертають все більшу увагу на дослідження питань удосконалення комплексу маркетингу: Гайванович Н.В. [2], Іванова Л.О. [3], Левіна М.О. [6] та інші.

Питання комплексної системи організації маркетингових процесів сфери послуг розглядає велика кількість і західних вчених: Voorns В.Н. [8], Bitner M.J. [8], Borden N.H. [9], Gilmore Audvej [10], Lauterborn В. [11] та інші.

Незважаючи на значну кількість робіт щодо застосування маркетингових інструментів, зокрема маркетингових концепцій на ринку послуг, досі залишається актуальні питання, які потребують дослідження. Основні дослідження та удосконалення методик проводилися для комплексу «7P», у той час, як додаткові концепції комплексу маркетингу послуг «7C» та «7E» залишилися без належного опрацювання.

Мета та завдання дослідження. Метою статті є обґрунтування важливості застосування новітніх методів та прийомів маркетингу в сфері послуг. Основними цілями наукового дослідження є характеристика маркетингу послуг та аналіз ринку послуг у світі та в Україні, визначення особливостей маркетингу послуг та основних його ключових одиниць, дослідження елементів «7Р», «7С» та «7Е» маркетингу в сфері послуг.

Виклад основного матеріалу. У процесі розвитку сфери послуг в економіці України все більшого значення набуває застосування новітніх методів та прийомів маркетингу, що дозволять сформувати новітній спосіб економічного мислення. За допомогою маркетингу проводиться постійний пошук нових ринків збуту, нових споживачів, нових видів продукції та сфер їх застосування, здатних забезпечити максимальне задоволення економічних інтересів виробників і споживачів.

Сучасний етап розвитку світового господарства характеризується домінуванням сфери послуг як у структурі національного виробництва більшості країн світу, так і у системі міжнародних економічних відносин.

Послуги складають приблизно 64% світового ВВП [3], а частка сфери послуг в економіці розвинутих країн світу перевищує частку сфери матеріального виробництва і у структурі їх ВВП складає 70% (рис. 1) [12]. Головні учасники міжнародної торгівлі сьогодні – це провідні розвинені країни Заходу і країни Азії. Майже 25% світового експорту товарів і послуг припадає на ЄС, 10% на США і ще 10% на Китай. Понад 9% експорту забезпечують так звані нові індустріальні країни і країни Азії [3].

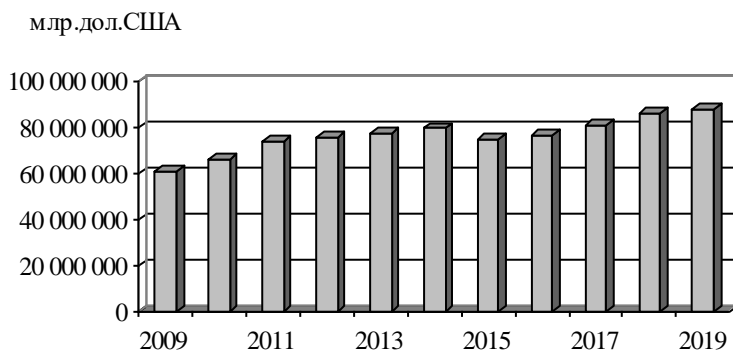

Рис. 1. Валовий внутрішній продукт у сфері послуг у світі (млрд дол. США)

Джерело: [12]

Як бачимо з даних, наведених на рис. 1, за підсумками 2019 р. обсяг світового валового внутрішнього продукту склав 87 445 066 млрд дол. США і збільшився у 2019 р. порівняно з 2009 р. на 30,8%. Така ситуація зумовлена зростанням обсягів і ВВП та обсягів міжнародної торгівлі послугами.

В Україні біля 50% ВВП створюється у сфері послуг (рис. 2) [12]. Обмеженою є частка України і в міжнародній торгівлі послугами, в той час як основними статтями експорту є продукція переважно з низьким та середньо технологічним ступенем переробки.

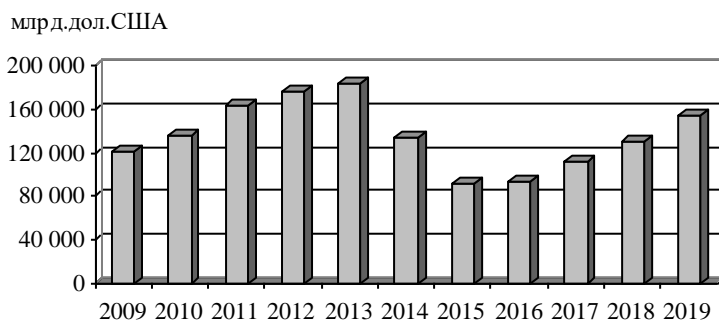

Рис. 2. Валовий внутрішній продукт у сфері послуг в Україні

Джерело: [12]

Як бачимо з даних, наведених на рис. 2, обсяг валового внутрішнього продукту в Україні склав у 2019 р. 153 781 млрд дол. США і збільшився у 2019 р. порівняно з 2009 р. на 11,6%.

У 2019 році світовий експорт послуг оцінювався у 6,1 трлн дол. США, що становить один чверть вартості загального експорту, включаючи товари, і 7% світового ВВП. Слід зазначити, що після помірного зростання у 2019 р., світовий експорт послуг різко впав у перших двох кварталах 2020 року, коли відбулася пандемія COVID-19. В третьому кварталі 2020 р. також відбулося зниження на 19,9 % в річному вимірі [12] (рис. 3).

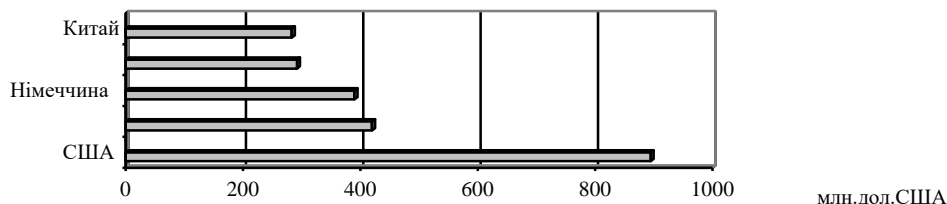

Рис 3. Топ-5 експортерів послуг, 2019 р.

Джерело: [12]

Отже, провідним експортером послуг є США, на яку припадає 14 % світового експорту послуг. За США слідують три європейські країни, які спільно захопили 17 % світового ринку.

Високий рівень конкуренції на ринку послуг як у світі так і в Україні вимагає орієнтації маркетингової діяльності підприємств сфери послуг на побажання і запити споживачів до тієї чи іншої послуги.

Маркетинг у сфері послуг – це метод не тільки задоволення потреб, а й, передусім, процес розробки, прощтовхування та реалізації послуг, виявлення можливостей збуту, включаючи орієнтир на виявлення специфічних потреб клієнтів. Маркетинг робить свій внесок, вимагаючи більш системного підходу до планування задуму послуг, встановлення цін, організації системи розподілу та стимулювання продажу послуг [3].

Застосування маркетингу підприємствами сфери послуг вимагає формування новітнього маркетингового мислення з орієнтацією на розширення бізнесу та застосування новітніх маркетингових підходів з використанням відповідного маркетингового інструментарію.

При реалізації маркетингу в сфері послуг, слід:

- 1 – виділяти особливості сфери послуг;
- 2 – визначати основні ключові одиниці маркетингу послуг;
- 3 – розрізняти напрями розвитку маркетингу послуг;
- 4 – збалансовувати елементи комплексу маркетингу послуг.

В процесі маркетингової діяльності важливим є врахування особливостей послуг, які відрізняють їх від товару і впливають на розробку маркетингових стратегій та програм. Такі особливості обумовлюють особливий підхід до маркетингової діяльності підприємств сфери послуг. Зокрема це – нематеріальність, невіддільність від об'єкта, унікальність, непостійність якості, неможливість зберігання (рис. 4).

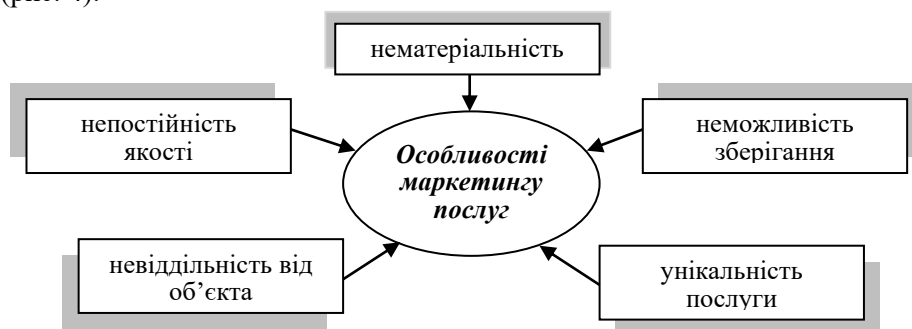

Рис. 4. Особливості маркетингу послуг

Джерело: [1; 5]

Для забезпечення ефективної діяльності підприємств сфери послуг та задоволення потреб споживачів необхідно розвинути систему взаємозв'язаних одиниць, які є базисом усієї маркетингової діяльності фірми даної сфери: 1) фірма; 2) персонал фірми; 3) цільовий споживач. Згідно з цією моделлю три ключові одиниці створюють три контрольовані ланки: 1) фірма-споживач, 2) фірма-персонал і 3) персонал-споживач [1].

Для того, щоб ефективно управляти маркетингом на підприємстві сфери послуг, необхідно розвинути три стратегії, які спрямовані на ці ланки (рис. 5).

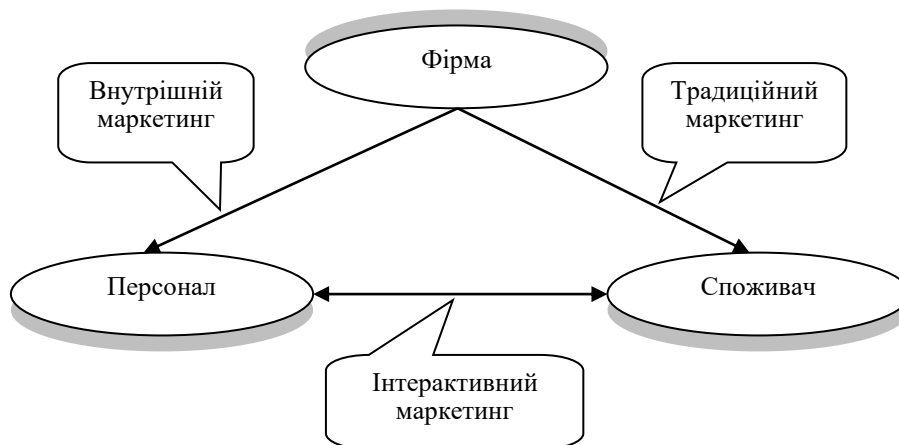

Рис. 5. Трикутна модель маркетингу послуг

Джерело: [1]

Загалом практична реалізація внутрішнього маркетингу в сфері послуг скрутна, оскільки якість запропонованої споживачеві послуги залежить від людського фактора, від настрою, поведінки, комунікабельності, життєвої позиції тощо.

Отже, економічна ефективність будь-якого підприємства, що працює в сфері послуг, в значній мірі визначається якістю послуги, що надається споживачеві, а якість самої послуги залежить від задоволеності персоналу умовами праці. Тому, визначається актуальність проблеми пошуку потужного інструменту створення стійких стосунків із покупцями, тобто реалізація інтерактивного маркетингу в сфері послуг необхідна та її варто включати до переліку використовуваних маркетингових засобів.

Взаємовплив між споживачем послуг і їхнім продавцем слугує не тільки для зацікавлення покупців певною пропозицією послуг, але також є наслідком продажу послуги. В зв'язку з цим в теорії маркетингу послуг еволюційно розвивалися різні комбінації контрольованих елементів маркетингу.

Перша визнана конфігурація елементів маркетингу розроблена Е.Дж. МакКарти [10]. Він виділив чотири основні елементи маркетингу, назва кожного з яких починається з англійської літери «Р».

- 1) «product» (з англ. – товар);
- 2) «price» (з англ. – ціна);
- 3) «place» (з англ. – місце);
- 4) «promotion» (з англ. – просування).

Домінуючий в специфіці послуг людський чинник спонукав появу п'ятого елементу «Р» (people), який об'єднує осіб, що працюють у фірмах з надання послуг, систему набору персоналу, навчання, мотивації і оцінки. Використання цих п'яти інструментів утворює концепцію «5Р» комплексу маркетингу, типову для сфери послуг [2].

На диференційованому підході до об'єкта маркетингу наполягають автори, які запропонували додаткові елементи комплексу маркетингу для сфери послуг:

- люди (people) – персонал, що повинен справити сприятливе враження на покупця і безпосередньо самі споживачі;
- процес (process) надання послуги;

– «речовий доказ» (physical evidence) – «матеріалізація» послуги за допомогою різних сертифікатів, дипломів, свідоцтв авторитетів [8].

Таку модифікацію в сфері послуг, тобто, концепцію «7P», запропонував Bernardo H. Booms і Mary J. Bittner [10, с. 19]. У маркетингу послуг до цієї структури додаються ще три змінні:

- люди (people);
- фізичне середовище, матеріальні свідчення (physical evidence);
- процес (process).

Таке розширення, на нашу думку, обґрунтовано особливостями сфери послуг, як: одночасність виробництва і споживання послуг, високий рівень взаємодії підприємства і споживача та чіткий характер спільного процесу обслуговування (рис. 6).

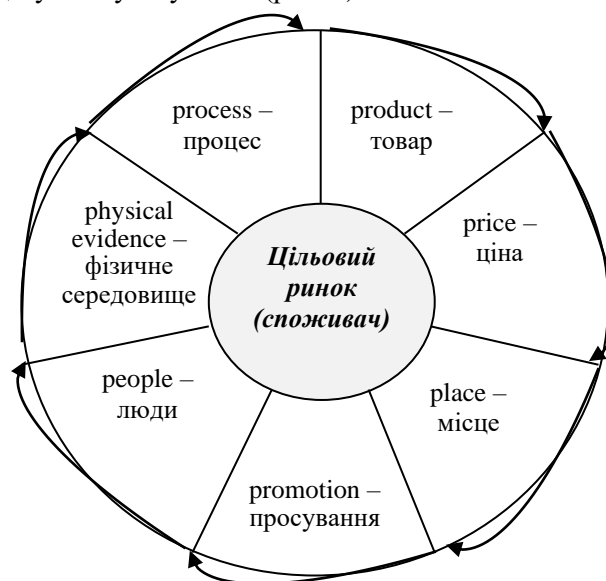

Рис. 6. Концепція «7P» комплексу маркетингу послуг

Джерело: [1; 5; 10]

У процесі розвитку теорії маркетингу багато авторів додають кількість елементів комплексу маркетингу, але, в остаточному підсумку, великий список можна звести до названих чотирьох елементів. Деякі теоретики маркетингу послуг пропонують додати упаковку (packaging), продаж через торговельних представників (personal selling), ентузіазм (passion) тощо.

Крім цього, Ф. Котлер, вважаючи модель «4P» тактичним комплексом маркетингу, доповнив її «4P»-парадигмою стратегічного маркетинг-міксу: дослідження (probing-research), сегментування (portioning-segmentation), цілеположення (prioritizing-targeting), позиціонування (positioning) [5].

Р. Лотерборн вважає, що «4P» продавця відповідають «4C» споживача: product-customer needs and wants (нестатки та потреби); price-cost to consumer (витрати клієнта); place-convenience (зручність); promotion-communication (комунікація) [11]. У своїй теорії він вніс зміни в класифікацію К. Шиміцу, яким замість термінів на букву «P» були запропоновані терміни, що починаються буквою «C»: product-commodity (товар), price-cost (вартість), place-channel (канал розподілу), promotion-communication (комунікації).

Отже, конфігурація елементів маркетингу послуг, що відповідають «7C» споживача, на нашу думку, варто зафіксувати такі складові:

- 1 - customer needs (потреби);
- 2 - commodity (товар);
- 3 - cost (вартість);
- 4 - channel (канал розподілу);
- 5 - convenience (зручність);
- 6 - communication (комунікація);
- 7 - cause (процес).

Концепція «7С» комплексу маркетингу послуг, на нашу думку, сформувала новий лояльний підхід до споживача із врахуванням їх потреб, бажань, мотивів та стимулів (рис. 7).

Науковець Т. Махрова пропонує концепцію «4Е», яка є специфічною надбудовою над комплексом «4Р» і формулює принципи роботи підприємства при формуванні маркетингової стратегії та просуванні продукції [9]. Концепція «4Е» комплексу маркетингу включає етику маркетингу (esthics), естетику маркетингу (ethetics), емоції споживачів (emotions); відданість (eternity).

Рис. 7. Концепція «7С» комплексу маркетингу послуг

Джерело: Власна розробка автора

Таку модель варто, в системі маркетингу послуг, доповнити: environment (оточення), effect (враження), exchange (обмін) (рис. 8).

Існують також дослідження в процесі розвитку теорій маркетингу, де обґрунтовуються елементи комплексу маркетингу стосовно впливу на споживача. Професор Я. Шет запровадив «4А» споживача, вважаючи, що купівлі товару передують поінформованість (awareness), прийнятність (acceptability), доступність (affordability) і легкість придбання (accessibility).

Існують також комплекс маркетингу «4V»: вірогідність (безпека) товару, співвідношення ціни товару і витрат на його придбання, місце придбання, популярність товару і його постачальника (validity-value-venue-vogue) [7].

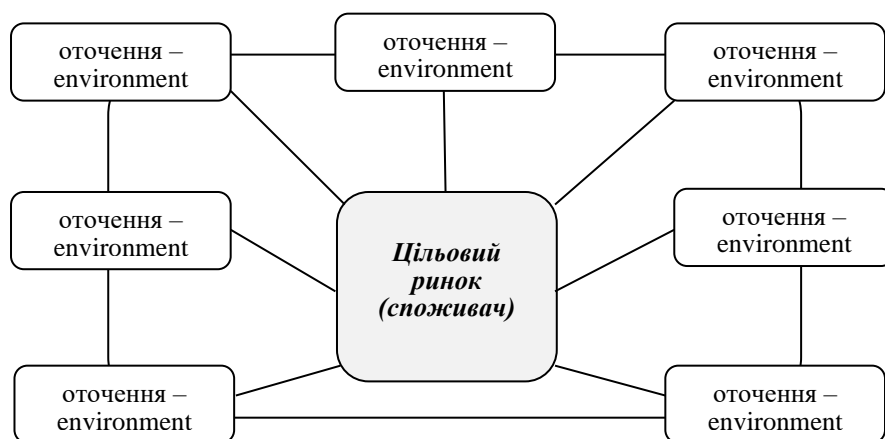

Рис. 8. Концепція «7Е» комплексу маркетингу послуг

Джерело: Власна розробка автора

У 2004 р. польським професор Анджей Шромнік (Краківська економічна академія) запропонував концепцію «4D». Ця концепція ґрунтується на партнерському маркетингу, демонструє нові площини

маркетингової діяльності та пропонує нове розуміння його інструментів. Згідно з цією концепцією, замість традиційних «4Р» виділяють такі чотири елементи: data base management (управління базою даних клієнтів), strategic design (стратегічний дизайн), direct marketing (прямий маркетинг), differentiation (диференціація) [6].

Ми вважаємо, що при розробці комплексу маркетингу будь-якого підприємства та збереження конкурентоспроможності необхідно враховувати особливості його функціонування на ринку послуг та особливості об'єкта маркетингових заходів. Тому, конфігурації комплексу маркетингу «4А», «4V» та «4D» потребують подальшого дослідження для пристосування їх до сфери послуг.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, застосування маркетингу для сфери послуг має специфічні особливості порівняно з маркетингом матеріальних товарів, тому вимагає формування новітнього маркетингового мислення. Особлива роль в цьому відіграє орієнтація на споживача та його потреби і орієнтація на застосування новітніх маркетингових підходів. Повинно відбуватися акцентування уваги в бік споживача з врахуванням особливостей сфери послуг та визначеного маркетингового інструментарію, зокрема елементів комплексу маркетингу послуг.

Тому, подальше дослідження елементів комплексу маркетингу послуг потребує проведення моніторингу змін тенденцій з метою виявлення потреб для формування стратегій їх задоволення в сфері послуг.

Джерела та література

1. Армстронг Г. Основы маркетингу. К.: Диалектика, 2020. 880 с.
2. Гайванович Н.В. Комплекс маркетингу у сфері послуг: процес та забезпечення. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2009. №649. С. 145–153.
3. Іванова Л. О. Маркетинг послуг. Львів: Видавництво Львівського торговельно-економічного університету, 2018. 508 с.
4. Калюжнова Н. Я., Кошурникова Ю. Е. Современные модели маркетинга. М.: Юрайт, 2017. 164 с.
5. Котлер Ф. Маркетинг від А до Я. К.: Альпіна Паблішер, 2021. 252 с.
6. Левіна М.О. Теоретичні основи комплексу маркетингу. *Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Сер.: Економіка. К. : Вид-во КНУ ім. Тараса Шевченка*. 2010. № 5. С. 70-75.
7. Черенков В. И. Эволюция маркетинговой теории и трансформация доминирующей парадигмы маркетинга. *Вестник Санкт-Петербургского университета*. 2004. Вып. 2 (№ 16). С. 3–32.
8. Booms V. H. and Bitner M. J. Marketing strategies and organization structures for service firms, in Donnelly. American Marketing Association, Chicago, 1981. P. 47–51.
9. Borden N. H. The Concept of the Marketing Mix. New York, 1965. P. 386–397.
10. Gilmore Audvej. Usługi. Marketing i zarządzanie. Warszawa: PWE, 2006. P. 217.
11. Lauterborn B. New marketing litany: Four P's passe; C-words take over. *Advertising Age*; Vol 41. 1990. p.26.
12. UNSTADstat [олайн] Доступно: <https://unctadstat.unctad.org/EN/> [Дата звернення 10 травня 2021].

References

1. Armstrong, G. (2020). *Osnovu marketungy* [Basics of marketing]. Kuiv: Dualektuka, 880 [in Ukrainian].
2. Gaivanovuch, N.V. (2009). *Kompleks marketungy u cferi poslyg: protsec ta zabezpechennia* [Complex marketing in the field of services: process and provision]. *Vicnuk Natsionalnogo univercutety «Lvivcka politexnika»*, 649, 145–153. [In Ukrainian].
3. Ivanova, L.O. (2018). *Marketing poslyg* [Marketing of services]. Lviv: vudavnutstvo Lvivskogo torgovelnogo-ekonomichnogo univrsutety, 508. [In Ukrainian].
4. Kotler, F. (2021). *Marketing vid A do Ya* [Marketing from A to Ya]. Kuiv: Alpina Pablisher, 252. [In Ukrainian].
5. Kalyuzhnova, N. Ya., Koshurnikova, Yu. E. (2017). *Sovremenuie modeli marketinga* [Modern marketing models]. Moskva: Izdatel'stvo Yurait, 164. [In Russia].
6. Levina, M.O. (2010). *Teoretichni osnovu kompleksy marketing* [Theoretical foundations of marketing]. *Visnuk Kuivskogo natsionalnogo univrsutety imeni Tarasa Shevchenka*. 5, 70-75. [In Ukrainian].

7. Cherenkov, V. I. (2004). Evolyitsia marketingovoi teorii I transformatsiia dominiruyucchei paradiigmu marketinga [Evolution of marketing theory and transformation of the dominant paradigm of marketing]. Vestnik SanktPeterbyrzskego yniversiteta, 2 (№ 16), С. 3–32. [In Russia].
8. Booms B. H. and Bitner M. J. Marketing strategies and organization structures for service firms, in Donnelly. American Marketing Association, Chicago, 1981. P. 47–51. [United States of America].
9. Borden, N. H. (1965). The Concept of the Marketing Mix. New York, 386–397. [United States of America].
10. Gilmore, Audvej. (2006). Usłudi. Marketing i zarządzanie. Warszawa: PWE, 217. [Poland].
11. Lauterborn, B. (1990). New marketing litany: Four P's passe; C-words take over. Advertising Age; 41, 26. [United States of America].
12. UNSTADstat (n.d.) <https://unctadstat.unctad.org/EN/> [Switzerland].

Стаття надійшла до редакції 20.05.2021 р.

УДК: 330.341.42:336.13

Микола Руденко,
доктор економічних наук, доцент,
Університет банківської справи, Черкаський інститут,
кафедра менеджменту та ІТ,
м. Черкаси; ORCID ID 0000-0002-1966-7695
e-mail: mykola_rudenko@ukr.net

<https://doi.org/10.29038/2786-4618-2021-02-137-144>

ВПЛИВ ЦИФРОВІЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ НА РОЗВИТОК СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

У статті проведено аналіз впливу цифровізації сільськогосподарських підприємств на розвиток сільських територій. Обґрунтовано трансмісійний механізм впливу цифровізації сільськогосподарських підприємств на розвиток сільських територій. Визначено можливі ефекти від цифровізації сільськогосподарських підприємств в площині економічного, соціального, організаційного та техніко-технологічного блоків. Деталізовано позитивні ефекти від цифровізації сільськогосподарських підприємств в розрізі груп основних зовнішніх стейкхолдерів: територіальної громади, суспільства та держави. Доведено, що цифровізація сільськогосподарських підприємств сприятиме подоланню цифрового розриву між селом на міськими населеними пунктами та підвищуватиме залученість сільських територій до процесів загальної цифровізації.

Ключові слова: цифровізація, сільськогосподарські підприємства, сільські території, цифровий розрив, територіальна громада, розвиток.

Николай Руденко,
доктор экономических наук, доцент,
Университет банковского дела, Черкасский институт,
кафедра менеджмента и ИТ,
г. Черкасы

ВЛИЯНИЕ ЦИФРОВИЗАЦИИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ НА РАЗВИТИЕ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ

В статье проведен анализ влияния цифровизации сельскохозяйственных предприятий на развитие сельских территорий. Обосновано трансмиссионный механизм влияния цифровизации сельскохозяйственных предприятий на развитие сельских территорий. Определены возможные эффекты от цифровизации сельскохозяйственных предприятий в плоскости экономического, социального, организационного и технико-технологического блоков. Детализировано положительные эффекты цифровизации сельскохозяйственных предприятий в разрезе групп основных внешних стейкхолдеров: территориальной общины, общества и государства. Доказано, что цифровизация сельскохозяйственных предприятий будет способствовать преодолению цифрового разрыва между селом на городскими населенными пунктами и повышать вовлеченность сельских территорий к процессам всеобщей цифровизации.

Ключевые слова: цифровизация, сельскохозяйственные предприятия, сельские территории, цифровой разрыв, территориальная община, развитие.

Mykola Rudenko,
Doctor of Economic Sciences, Associate Professor,
Banking University, Cherkasy Institute
Department of Management and Information Technologies,
Cherkasy

THE INFLUENCE OF DIGITALIZATION OF AGRICULTURAL ENTERPRISES ON THE DEVELOPMENT OF RURAL AREAS

Introduction. In the fourth technological revolution, the “fuel” for the economy is digitalization, not raw materials, so at each level, there are transformational processes associated with the introduction of new digital technologies, which are designed to change the mechanisms and quality of management, improve speed and efficiency access to information and knowledge base, change the algorithms of production processes, appropriate sales channels, etc.

The purpose of the article. The purpose of the article is to analyze the transmission mechanism of the impact of digitalization of agricultural enterprises on the development of rural areas by describing the possible positive effects of digitalization in terms of the territorial community, rural population, and the state as a whole.

Results. The transmission mechanism of the influence of digitalization of agricultural enterprises on the development of rural areas is substantiated. The possible effects of the digitalization of agricultural enterprises in the plane of economic, social, organizational, and technical-technological blocks are determined. The positive effects of the digitalization of agricultural enterprises in the context of groups of major external stakeholders are detailed: the territorial community, society, and the state. It is proved that the digitalization of agricultural enterprises will help to bridge the digital divide between rural areas in urban areas and increase the involvement of rural areas in the process of general digitalization.

Conclusions. The digitalization of agricultural enterprises will have a synergistic impact on the development of rural areas. Facilitating and co-financing agricultural broadband in rural areas opens up new opportunities for its inhabitants on the road to a bright digital future and will help bridge the digital divide between cities and villages.

Keywords: digitalization, agricultural enterprises, rural areas, digital divide, territorial community, development.

Постановка проблеми та її значення. Цифровізація є сучасним драйвером розвитку всіх без винятку секторів економіки та окремих суб'єктів господарювання. Прогрес сучасних технологій виводить сферу цифровізації на передову позицію за використанням інновацій [1]. В умовах четвертої технологічної революції «паливом» для руху економіки стає саме цифровізація, а не сировинні ресурси, тому на кожному окремому рівні відбуваються трансформаційні процеси пов'язані із впровадження нових цифрових технологій, які покликані змінити механізми та якість управлінської діяльності, покращити швидкість та оперативність доступу до інформації та бази знань, змінити алгоритми виробничих процесів, відповідні канали реалізації продукції тощо.

Багатогранність та дискусійність окремих аспектів цифровізації сільськогосподарських підприємств та її впливу на розвиток сільських територій зумовлюють необхідність у поглибленні досліджень в окресленому напрямку. Особливо за умов реалізації сучасної концепції ведення «розумного» аграрного виробництва та його впливу на розвиток територіальної громади, сільського населення та держави вцілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика дослідження впливу сучасних технологій на інноваційний розвиток сільських територій не є новою для аграрної економічної науки, серед усієї сукупності робіт виділимо праці М. Лобаса, В. Россохи [2], Ю. Лупенка, М. Маліка [3] та Н. Сіренко [4]. Процеси впливу саме цифровізації на розвиток аграрних суб'єктів господарювання знайшли відображення в працях Ю. Волощук [5], О. Гудзь [6], Т. Конєвої [7], М. Кропивка [8] та інших. Віддаючи належне зазначеним науковцям підкреслимо, що динамізм процесів діджиталізації сільськогосподарських підприємств та їх постійний вплив на розвиток сільських територій зумовлюють необхідність у поглибленні досліджень в окресленому напрямі.

Мета і завдання дослідження. Мета статті – провести аналіз трансмісійного механізму впливу цифровізації сільськогосподарських підприємств на розвиток сільських територій шляхом опису можливих позитивних ефектів від діджиталізації в розрізі територіальної громади, сільського населення та держави вцілому.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. Застосована в статті методологія передбачає обґрунтування трансмісійного механізму впливу цифровізації сільськогосподарських підприємств на розвиток сільських територій, тому деталізуємо алгоритм проведення дослідження: 1) опишемо конкретні завдання, котрі можливо вирішити за рахунок цифровізації сільськогосподарських підприємств в межах окремих блоків; 2) деталізуємо інструменти використання яких сприятиме розв'язанню описаних проблем; 3) запропонуємо конкретні рішення та охарактеризуємо можливі результати (ефекти) використання інструментів сформованих за рахунок цифровізації діяльності сільськогосподарських підприємств.

Цифровізація будь-якої діяльності неможлива без доступності технологій та наявності засобів комунікації, деталізовано окреслені аспекти описано в авторській монографії [9], проте в сільській місцевості, а особливо у віддалених територіальних громадах, існують значні проблеми із доступністю технологій, на сам перед Інтернет зв'язку. За даними Інтернет асоціації України [10] протягом всіх років дослідження прослідковується стала тенденція до суттєвого відставання по кількості користувачів Інтернет зв'язком між містами та селами. Наприклад відставання у 2019 році між містами з населенням більше 100 тис. жителів та селами складало 16 %, хоча треба зауважити, що останніми роками зазначене відставання дещо скорочується за рахунок реалізації програм встановлення мобільними операторами сучасних базових станцій стільникового зв'язку і відповідно

користування мобільним Інтернетом, хоча комплексно зазначені дії проблему не вирішують. Тому вищесказане формує значну цифрову нерівність між містами та сільськими населеними пунктами.

Вважаємо, що основними інструментами подолання даної нерівності є проведення широкоплатформового Інтернету в села (через прокладання оптично-волоконного кабелю), проте проблема криється у фінансуванні зазначених заходів. Існує кілька варіантів фінансування цифровізації в сільській місцевості: власним коштом громадян; за допомогою залучення інвестицій провайдера (підприємства надавача послуг доступу до мережі Інтернет); залучення грантів та коштів фонду регіонального розвитку; субвенції держави на розвиток інфраструктури об'єднаних територіальних громад; інвестиції окремих фізичних та юридичних осіб (меценатів).

Зростання проникнення Інтернету в села останніми роками здебільшого відбулося за рахунок смартфонізації сільських територій і доступу до Інтернету саме через цей канал зв'язку. Оператори ринку фіксованого доступу до Інтернету, на основі власних розрахунків, доводять, що сьогодні 60-70 % вітчизняних сіл є просто нерентабельними для їх бізнесу з точки зору вартості інвестування фінансових ресурсів у прокладання дротового Інтернету і окупності вкладених фінансових ресурсів. Іншим важливим аспектом проблеми є відносно висока вартість користування послугами доступу до мережі Інтернет в сільській місцевості, оскільки кількість користувачів в селі значно менше ніж в містах і відповідно вартість зростає пропорційно кількості підключених, якщо в містах середня місячна вартість користування мережею коливається в межах 100-150 грн, то в селі середня вартість складає від 200 до 300 грн місяць і суттєво залежить від віддаленості населеного пункту.

На нашу думку, цифровізація сільськогосподарських підприємств частково сприятиме вирішенню окреслених вище проблем, оскільки самі підприємства потребують доступу до мережі, що спонукає останніх шукати шляхи та реалізовувати заходи проведення Інтернету на підприємство і, як наслідок, заводити його в населений пункт свого розташування. Нами пропонується часткове співфінансування проведення Інтернету у територіальну громаду за рахунок підприємств і самої громади в розмірі 30% видатків – підприємство, решта – громада. Проведені дослідження показують, що в окремих випадках можливо здійснювати оплату послуг із проведення Інтернету в розмірі 50% на 50%. Особливо цінним може бути використання сільськогосподарської техніки при укладанні кабелю швидкісного Інтернету, що значно пришвидшить процес доступу до базових умов цифровізації і здешевить процес його реалізації.

Розширення можливостей доступу до мережі Інтернет у сільській місцевості здійснить інтегральний вплив на розвиток територіальної громади, суспільства та держави в цілому. На нашу думку, можливі позитивні наслідки необхідно розглядати в площині економічного, соціального, організаційного та техніко-технологічного ефектів (рис. 1).

Рис. 1. Ефекти цифровізації сільськогосподарських підприємств

Джерело: складено автором

Одним з найважливіших блоків є економічний, оскільки серед сільського населення (12,76 млн. або 30,4 % від усього наявного населення, станом на 2020 рік [11]) близько 3,25 млн. осіб – це працюючі, причому 56,3 % із числа зайнятих працювали за межами свого населеного пункту, переважно в містах на селищах міського типу, а також з кожним роком збільшується чисельність працюючих за кордоном. Тому проблема працевлаштування та ділової активності в сільських територіях стоїть надзвичайно гостро.

На зайнятість сільського населення значним чином впливає наявність місць роботи (підприємств) та доступність технологій, у понад 35 % сіл взагалі відсутні будь-які господарюючі суб'єкти (окрім магазинів та сфери послуг), що фактично унеможлиблює зайнятість населення в межах свого місця проживання. Саме тому чи не єдиним механізмом забезпечення часткової зайнятості залишається доступність технологій (Інтернет з'єднання). Економічним ефектом для сільських територій від цифровізації сільськогосподарських підприємств можна вважати додаткову зайнятість через можливості доступу до технологій та дистанційної роботи. Доступність технологій значним чином підвищують інвестиційну привабливість громади за рахунок можливостей розвитку еко-туризму, що дозволить територіальній громаді презентувати свої туристичні

можливості та інвестиційні об'єкти, а також працювати над брендом території. Це скоротить шлях до інвестора і зробить територіальну громаду впізнаваною в інформаційному просторі.

Іншим важливим економічним аспектом для громади сільських територій є мінімізація паперової роботи через механізми автоматичного формування звітності різних рівнів, автоматизації роботи з документами (перехід до електронної взаємодії із державними установами різних рівнів), приєднання до систем електронної взаємодії органів виконавчої влади (СЕВ ОБВ) та система взаємозв'язку реєстрів «Трембіта».

За рахунок доступності технологій суспільство, в особі жителів громади, та інших зацікавлених сторін отримують доступ до всіх он-лайн державних послуг не виходячи з дому, що значним чином скоротить витрати фінансових ресурсів на поїздки у місто та зекономить час на отримання необхідних документів та довідок. У моделі сервісно-орієнтованої держави, до якої переходить Україна, надання державою послуг є найважливішою функцією державних структур. Однією з головних цілей Міністерства цифрової трансформації до 2024 року є оцифрування 100 % послуг, які надає держава. Для цього створений портал «Дія» (<https://diia.gov.ua/>). На порталі можна отримати он-лайн більше 50 державних послуг, наголошує міністр цифрової трансформації Михайло Федоров [12], серед яких:

- є Малятко;
- реєстрація місця проживання дитини;
- будівельні послуги;
- оформлення допомоги по безробіттю;
- запис до листа очікування вакцинації від COVID-19.

За словами міністра [12], станом на березень 2021 року портал «Дія» має більше 3,6 мільйонів відвідувань та більше 275 тисяч українців успішно скористалися послугами. Також громадяни отримують можливість перевірити наявну інформацію про себе із п'яти державних реєстрів і все це можна зробити не виходячи з власного подвір'я, тому доступність технологій в сільській місцевості не просто необхідність, а вимога часу. Вважаємо, що доступність технологій у сільській місцевості, значним чином збільшить кількість користувачів послуг, на нашу думку, збільшення можливе в межах 15-20%, оскільки третина населення країни – це жителі сільських територій. Наявність технологій також відкриває суттєві можливості доступу до інформації та бази знань, що в наш час є відправною точкою появи нових бізнес ідей і майбутніх здобутків.

Економічний розвиток сільських територій, а особливо віддалених територіальних громад, сприятиме загальному економічному розвитку держави через залученість все більшої кількості населення у цифровий простір. Як наслідок очікується збільшення (хоча і не суттєве) податкових надходжень та поліпшення структури зайнятості, що позитивно вплине на формування валового внутрішнього продукту. Покращення Інтернет-мережі на сільських територіях дозволить більшій кількості населення використовувати електронні можливості, що збільшить попит та конкуренцію в цифровій економіці.

Соціальний ефект від цифровізації сільськогосподарських підприємств спрямований на розвиток вітчизняної моделі соціально-орієнтованої ринкової економіки. Соціальний ефект проявляється у появі нових цифрових можливостей для територіальних громад, суспільства та держави. Соціальна складова цифровізації територіальних громад передбачає можливості залучення людей з особливими потребами до суспільного життя та доступ до інклюзивної освіти. Інклюзивна освіта – достатньо нове поняття для України, де загальний показник інклюзії в межах 10 % (станом на кінець 2020 року). Однак, попри радянську спадщину сегрегації та нехтування людьми з інвалідністю, країна зробила величезні кроки на шляху до інклюзивного суспільства. Серед 700 тис. дітей з інвалідністю в Україні понад 168 тис. мають особливі освітні потреби, третина з яких проживає у сільській місцевості. У 2017 році вперше у вітчизняній історії до Закону України «Про освіту» внесли положення про захист дітей з особливими освітніми потребами, а вже у 2018 році з державного бюджету України виділено значне фінансування на створення рівних умов для дітей з особливими освітніми потребами – 509 млн. грн. Доступність інклюзивної освіти у кожному місті та селі, по всій Україні, потребує перш за все доступності технологій отримання освіти, а саме доступу до швидкісного Інтернету, як базової умови долучення до інклюзивних освітніх процесів.

Важливим соціальним ефектом для територіальної громади є відкриття можливостей дистанційної роботи та навчання. Карантинні заходи пов'язані із розповсюдженням вірусу COVID-19, довели необхідність розвитку інформаційно-комунікаційних технологій у сільській місцевості, на нашу думку, синергетична взаємодія сільськогосподарських підприємств з територіальною громадою здатна покращити можливості доступу до технологій, в тому числі за рахунок організації на базі підприємства або будинку культури села (як для дітей співробітників, так і для всіх охочих) класів доступу до Інтернету, що на практиці дозволить реалізовувати концепцію дистанційного навчання на селі не на папері, а в реальності.

Суспільство акумулюватиме соціальний ефект від цифровізації сільськогосподарських підприємств за рахунок:

- по-перше, підвищення цифрової грамотності населення, долученість до урядового он-лайн-проекту «Дія. Цифрова освіта» – програму з підвищення цифрової грамотності українців, яка розпочала свою роботу з січня

2020 року. За даними Міністерства цифрової трансформації 37,9 % українців у віці 18-70 років володіють цифровими навичками нижче середнього рівня, а 15,1 % населення взагалі не мають цифрових навичок;

– по-друге, соціальний ефект цифровізації для суспільства проявляється у можливостях значного полегшення комунікації між людьми не лише в межах країни, але і за кордоном;

– по-третє, розширення цифрових навичок є ключовою умовою для розвитку цифрового ринку країни, оскільки останній прямо або опосередковано пов'язаний з усіма сферами функціонування суспільства та економіки;

– по-четверте, ефектом для суспільства є покращення соціального захисту через механізми дистанційного доступу до різних державних послуг, в тому числі отримання необхідних довідок, запису до фахових медпрацівників, реєстрації документів тощо.

Соціальним ефектом на рівні держави є зменшення відтоку молоді з сільських територій та збільшення її зайнятості, що тісно корелює із завданнями, які ставив перед собою уряд в межах плану заходів з реалізації Концепції розвитку сільських територій (№ 489-р від 19.07.2017 року) [13]. Також соціальним ефектом вважатиметься загальне покращення якості життя мешканців сільських територій та інклюзивний розвиток регіонів, який має низьку динаміку позитивних зрушень та наявність значної міжрегіональної асиметрії.

Організаційним ефектом цифровізації, в межах територіальної громади, є оптимізація адміністративно-управлінських видатків громади за рахунок скорочення витрат на різні форми зв'язку та окремі види послуг (банківських, інформаційно-консультативних), які можливо отримати он-лайн, а також оптимізація організаційної структури виконавчих органів місцевого самоврядування. Мешканцям сільських територій відкриваються можливі доступи до електронного урядування та електронної демократії, в межах урядових програм «Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні» [14] та «Про схвалення Концепції розвитку електронної демократії в Україні та плану заходів щодо її реалізації» [15], що дозволить долучитися до контролю за результативністю та ефективністю діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також надання можливості безпосередньої участі людини в процесах підготовки та експертизи проектів адміністративних рішень. Для держави, організаційний ефект проявляється у площині можливостей просування адміністративної реформи вглиб сільських територій, що сприятиме швидкій комунікації та взаємодії між центром та територіальними громадами.

Технологічним ефектом для територіальної громади є можливість запровадження та підтримки власного сайту в мережі Інтернет. Згідно чинного законодавства в об'єднаній територіальній громаді має бути свій сайт. Загальний перелік вимог до порталу закріплений у постанові Кабінету Міністрів України від 12.06.2019 р. № 493 «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо функціонування 20 офіційних веб-сайтів органів виконавчої влади» [16] та наведених на веб-порталі «Дизайн система державних сайтів України» (design.gov.ua). Доступність цифрових технологій навіть у віддалених громадах є безперечною перевагою для мешканців сільських територій, оскільки розширюються можливості залишатися «он-лайн» на більшій території, що робить дистанційну роботу та освіту більш доступною в незалежності від географічного розташування.

Держава, в особі органів виконавчої влади, отримає технологічний ефект від цифровізації сільськогосподарських підприємств за рахунок розширення можливостей інформаційно-комунікаційного розвитку сільських територій в межах урядової концепції № 489-р від 19.07.2017 року [13], а саме в блоці освіти та інформаційно-консультативного забезпечення, в якому планувалося проведення інформаційно-роз'яснювальної і консультаційної роботи в аспекті навчання для сільських громад з метою їх участі в розробленні проектів залучення міжнародної технічної допомоги для формування локальних проектів розвитку сільських територій.

На основі проведеного дослідження сформовано підсумкову таблицю впливу кожного окремого блоку ефектів на розвиток сільських територій (табл. 1).

Таблиця 1

Позитивні ефекти від цифровізації сільськогосподарських підприємств

Ефект	Територіальна громада	Суспільство	Держава
Економічний	– додаткова зайнятість жителів громади (зменшення безробіття); – скорочення паперової роботи; – покращення іміджу та підвищення ділової активності; – інвестиційна привабливість громади;	– доступ до всіх он-лайн послуг не виходячи з дому; – скорочення витрат фінансових ресурсів і часу на отримання послуг; – швидкий доступ до інформації та бази знань; – підзвітність і контроль	– збільшення податкових надходжень; – зростання валового внутрішнього продукту; – економічний розвиток сільських територій; – підвищення рейтингових індексів цифровізації (IDI, DESI, DAI).

	– зростання податкових надходжень.	органів влади.	
Соціальний	– доступність інклюзивної освіти; – залученість людей з особливими потребами до суспільного життя; – можливості дистанційної роботи та навчання; – долученість до зовнішньої комунікації; – подолання цифрової нерівності.	– покращення соціального захисту; – підвищення цифрової грамотності населення (в межах 2-3%); – зростання освіченості громадян; – зниження корупційних ризиків; – полегшення комунікації.	– зменшення відтоку молоді з сільських територій; – збільшення зайнятості населення; – покращення якості життя громадян; – інклюзивний розвиток регіонів; – можлива трудова міграція з міста в село.
Організаційний	– оптимізація адміністративно-управлінських витрат; – прискорення бізнес-процесів; – доручення до розвитку зовнішніх партнерів.	– доступність електронного урядування; – участь громадян у формуванні і прийнятті рішень громади.	– просування адміністративної реформи; – швидка комунікація між центром та територіальними громадами.
Технологічний	– технічна можливість функціонування сайту громади; – покращення комунікаційної інфраструктури та оновлення технологічної бази громади.	– доступність цифрових технологій на віддалених територіях.	– технологічний розвиток сільських територій (в межах урядової концепції № 489-р від 19.07.2017 р.).

Джерело: складено автором

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, цифровізація діяльності сільськогосподарських підприємств матиме синергетичний вплив на розвиток сільських територій. Сприяння та співфінансування сільськогосподарськими підприємствами проведення широкосмугового Інтернету в сільській території відкривають нові можливості для його мешканців на шляху до світлого цифрового майбутнього та сприятиме подоланню цифрового розриву між містами та селами.

Розуміючи складну ситуацію з інфраструктурою села та нестачею коштів у місцевої та центральної влади на реалізацію великих інфраструктурних проектів, доступ до Інтернету залишається чи не єдиним інструментом включення сільських територій до сучасних процесів цифровізації та глобалізації. Переконані, що на державному рівні необхідно затвердити та реалізувати на практиці Національний план розвитку широкосмугового Інтернету, як елементу стратегії цифровізації, із відповідним залученням всіх зацікавлених сторін, як базового елементу стратегії соціально-економічного розвитку сільських територій.

У подальших дослідженнях зазначені висновки можуть бути використані при формуванні науково-практичних пропозицій щодо розробки дієвих механізмів реалізації програми подолання цифрового розриву та залученості сільських територій до процесів цифровізації в межах плану роботи Міністерства цифрової трансформації України.

Джерела та література

1. Пантелєєва Н. М., Колодій С. Ю., Ребрик М. А. Цифрова економіка як ключовий тренд розвитку постіндустріального суспільства: монографія. К.: ДВНЗ «Університет банківської справи», 2019. 299 с.
2. Лобас М. Г., Россоха В. В., Соколов Д. О. Управління інноваційно-технологічним розвитком агросфери: монографія. К.: ННЦ ІАЕ, 2016. 416 с.
3. Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Шпикуляк О. Г. Інноваційне забезпечення розвитку сільського господарства України: проблеми та перспективи: монографія. К.: ННЦ ІАЕ, 2014. 514 с.
4. Сіренко Н. М., Мельник О. І. Інноваційне підприємництво як складова стратегії розвитку аграрного сектора економіки. Миколаївський національний аграрний університет. 2013. URL: <https://www.sworld.com.ua/simpoz2/105.pdf>

5. Волощук Ю. О. Напрями цифровізації аграрних підприємств. *Ефективна економіка*. 2019. №2. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/2_2019/68.pdf (дата звернення 20.04.2021).
6. Гудзь О. Є., Федюнін С. А., Щербина В. В. Диджиталізація, як конкурентна перевага підприємств. *Економіка. Менеджмент. Бізнес*. 2019. №3(29). С. 12-19.
7. Конєва Т. А. Особливості впровадження інновацій сільськогосподарськими підприємствами України. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Серія «Економіка»*. 2016. Т. 285, Вип. 273. С. 101-106.
8. Kropyvko M. Estimation of digitalization investment projects in agricultural enterprises. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*. 2020. Vol. 4 (35), P. 212-219.
9. Руденко М. В. Цифровізація сільськогосподарських підприємств та її економічна ефективність: монографія. Черкаси: видавець Чабаненко Ю. А., 2020. 342 с.
10. Проникнення Інтернету в Україні. URL: https://inau.ua/sites/default/files/file/1910/dani_ustanovchych_doslidzen_2019_roku.pdf (дата звернення 20.04.2021).
11. Офіційний сайт Державної служби статистики України. Населення України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення 20.04.2021).
12. У «Дії» можна отримати понад 50 послуг. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2021/03/30/7288317> (дата звернення 20.04.2021).
13. Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції розвитку сільських територій: Закон України від 19.07.2017 р. № 489-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/489-2017-%D1%80> (дата звернення 20.04.2021).
14. Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20.09.2017 р. № 649-р URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/250287124> (дата звернення 20.04.2021).
15. Про схвалення Концепції розвитку електронної демократії в Україні та плану заходів щодо її реалізації: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 08.11.2017 р. № 797-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/797-2017-%D1%80> (дата звернення 20.04.2021).
16. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо функціонування офіційних веб-сайтів органів виконавчої влади. Постанова Кабінету Міністрів України від 19.06.2019 р. № 493 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/493-2019-%D0%BF> (дата звернення 20.04.2021).

References

1. Panteleeva, N. M. Kolodii, S. Yu. & Rebryk, M. A. (2019). Tsyfrova ekonomika yak klyuchova tendentsiya rozvytku postindustrial'noho suspil'stva [Digital economy as a key trend in the development of post-industrial society], Kyiv: DVNZ «Universytet bankivs'koyi spravy» [In Ukrainian].
2. Lobas, M. G., Rossokha, V. V. & Sokolov, D. O. (2016). Upravlinnya innovatsiyno-tehnolohichnym rozvytkom ahrosfery [Management of innovation and technological development of the agrosphere]. Kyiv: NNTS IAE [In Ukrainian].
3. Lupenko, Yu. O., Malik, M. Y. & Shpykulyak, O. G. (2014). Innovatsiyne zabezpechennya rozvytku sil's'kohospodarstva Ukrayiny: problemy ta perspektyvy [Innovative support of agricultural development of Ukraine: problems and prospects]. Kyiv: NNTS IAE [In Ukrainian].
4. Sirenko, N. M. & Mel'nyk, O. I. (2013). Innovatsiyne pidpryyemnytstvo yak skladova stratehiyi rozvytku ahrarynoho sektora ekonomiky [Innovative entrepreneurship as a component of the strategy of development of the agricultural sector of the economy]. *Mykolayiv's'kyi natsional'nyy ahrarynyy universytet – Mykolayiv National Agrarian University*. Retrieved from: <https://www.sworld.com.ua/simpoz2/105.pdf> [In Ukrainian].
5. Voloshchuk, Yu. O. (2018). Napryamy tsyfrovizatsiyi ahrarynykh pidpryyemstv [Areas of Digitization of Agrarian Enterprises]. *Efektivna ekonomika – Efficient economy*, 2. Retrieved from: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/2_2019/68.pdf [In Ukrainian].
6. Hudz, O. Ye., Fedyunin, S. A. & Shcherbina, V. V. (2019). Dydzhitalizatsiya, yak konkurentna perevaha pidpryyemstv [Digitalization as a competitive advantage of enterprises]. *Ekonomika. Menedzhment. Biznes – Economy. Management. Business*, 3(29), pp. 12-19 [In Ukrainian].
7. Konyeva, T. A. (2016). Osoblyvosti vprovadzhennya innovatsiy sil's'kohospodars'kykh pidpryyemstvamy Ukrayiny [Features of the introduction of innovations by agricultural enterprises of Ukraine]. *Naukovi pratsi Chornomors'koho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly. Seriya «Ekonomika» – Scientific works of the Black Sea State University named after Petro Mohyla. Economics series*, Vol. 273, pp. 101-106 [In Ukrainian].
8. Kropyvko, M. (2020) Estimation of digitalization investment projects in agricultural enterprises. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*, Vol. 4 (35), pp. 212-219 [In English].
9. Rudenko, M. V. (2020). Tsyfrovizatsiya sil's'kohospodars'kykh pidpryyemstv ta yiyi ekonomichna efektyvnist' [Digitalization of agricultural enterprises and its economic efficiency]. Cherkasy: Chabanenko Yu. A. [In Ukrainian].

10. Pronyknennya Internetu v Ukraini [Internet penetration in Ukraine] (2019) Retrieved from: https://inau.ua/sites/default/files/file/1910/dani_ustanovchyh_doslidzhen_2019_roku.pdf [In Ukrainian].
11. Ofitsiynyy sayt Derzhavnoyi sluzhby statystyky Ukrainy. Naselennya Ukrainy [Official site of the State Statistics Service of Ukraine] (2021) Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> [In Ukrainian].
12. U «Diyi» mozha otrymaty ponad 50 posluh [In «Actions» you can get more than 50 services] (2021) Retrieved from: <https://www.pravda.com.ua/news/2021/03/30/7288317> [In Ukrainian].
13. Pro zatverdzhennya planu zakhodiv z realizatsiyi Kontseptsiyi rozvytku sil's'kykh terytoriy: Zakon Ukrainy vid 19.07.2017. № 489 [On approval of the action plan for the implementation of the Concept of rural development: Law of Ukraine of 19.07.2017 № 489] (2017) Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/489-2017-%D1%80> [In Ukrainian].
14. Pro skhvalennya Kontseptsiyi rozvytku elektronnoho uryaduvannya v Ukraini: Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 20.09.2017. № 649 [On approval of the Concept of e-government development in Ukraine: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 20.09.2017 № 649] (2017) Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/npas/250287124> [In Ukrainian].
15. Pro skhvalennya Kontseptsiyi rozvytku elektronnoyi demokratiyi v Ukraini ta planu zakhodiv shchodo yiyi realizatsiyi: Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 08.11.2017. № 797 [On approval of the Concept for the development of e-democracy in Ukraine and the action plan for its implementation: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 08.11.2017 № 797] (2017) Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/797-2017-%D1%80> [In Ukrainian].
16. Pro vnesennya zmin do deyakykh postanov Kabinetu Ministriv Ukrainy shchodo funktsionuvannya ofitsiynykh veb-saytiv orhaniv vykonavchoyi vlady. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 19.06.2019. № 493 [On amendments to some resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine on the functioning of official websites of executive bodies. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of June 19, 2019 № 493] (2019) Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/493-2019-%D0%BF> [In Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 20.05.2021 р.

Рецензії, хроніки, персоналії

РЕЦЕНЗІЯ

на монографію:

ДОБРОБУТ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ: ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УМОВАХ НОВОЇ ПАРАДИГМИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ¹

Масштабні зміни суспільного розвитку супроводжуються необхідністю забезпечення високої якості та рівня життя населення територіальних громад незалежно від місця проживання, що вимагає переосмислення багатьох теорій, існуючих понять та усталених парадигм. У сучасних умовах реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади найбільш вагомим завданням є розвиток спроможних територіальних громад, здатних вирішувати суспільні питання, які належать до їх компетенції та задовольняти потреби населення. При цьому, констатація факту нерівномірного розвитку територіальних громад актуалізує потребу досліджень в напрямі нівелювання ризиків, що супроводжують реформу адміністративно-фінансової децентралізації, а також необхідності урахування економічних, соціальних і просторових чинників в умовах формування нової парадигми регіонального розвитку.

Для обґрунтування природи системних змін у сфері регіонального соціально-економічного відтворення необхідно враховувати фінансово-економічні, соціальні та просторові чинники, які розкривають характер соціально-економічної диференціації. Враховуючи міждисциплінарний характер теоретико-методологічних основ дослідження, надзвичайної актуальності набувають запропоновані авторкою погляди щодо вдосконалення фінансового забезпечення добробуту територіальних громад не тільки у частині виконання функцій та забезпечення якості публічних послуг, а й через активізацію їхнього ендогенного потенціалу, формування сприятливого середовища та територіальної згуртованості. З огляду на вказане, монографія Гринчишин Ірини є своєчасною та актуальною.

Наукова та практична цінність рецензованої монографії підтверджена обґрунтованими та достовірними результатами в межах об'єкту, яким виступили процеси функціонування бюджетних механізмів забезпечення добробуту територіальних громад в умовах адміністративно-фінансової децентралізації та реалізації політики регіонального розвитку, та предмету, що представлений теоретико-методологічними засадами та прикладними аспектами функціонування бюджетних механізмів забезпечення добробуту територіальних громад у контексті зменшення соціально-економічної диференціації їхнього розвитку.

Аналіз монографії свідчить, що авторкою виконано доволі ґрунтовне критичне вивчення теоретичного базису поставленої наукової проблеми щодо формування науково-методологічних засад і розроблення аналітико-практичного і науково-методологічного інструментарію вдосконалення бюджетних механізмів забезпечення добробуту територіальних громад в умовах поглиблення соціально-економічної диференціації.

У монографії розкрито теоретико-методологічні основи добробуту територіальних громад; детерміновано наукові підходи до трактування сутності, ознак та функцій територіальної громади. Авторкою обґрунтовано концептуальні засади забезпечення добробуту територіальної громади, які передбачають одночасне задіяння інструментарію місцевої політики соціально-економічного розвитку на засадах громадоцентричного підходу та інструментарію нової політики регіонального

¹ Рецензія на монографію Гринчишин І.М. Добробут територіальної громади: фінансове забезпечення в умовах нової парадигми регіонального розвитку / наук. ред. І. З. Сторонянська. Львів: ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України», 2020. 380 с. (серія «Проблеми регіонального розвитку») ISBN 978-966-02-4252-4 (серія) ISBN 978-966-02-9236-9

розвитку на основі диференційованого підходу, слушно зазначаючи, що імперативом добробуту територіальної громади є якість та рівень життя не залежно від місця проживання.

Наукову цінність викликає структурна детермінація бюджетних механізмів забезпечення добробуту територіальних громад через виокремлення змістовної, стратегічно-програмної, функціональної та інституційної складових. Викликає науковий інтерес запропонований авторкою методологічний підхід до дослідження бюджетних механізмів забезпечення добробуту в умовах поглиблення соціально-економічної диференціації на основі тріади найбільш актуальних теорій та концепцій регіонального розвитку, фінансів та соціальних наук, практичну значущість представляє науково-методичний підхід до оцінювання добробуту територіальних громад, а також використання авторкою методу просторової автокореляції, що дало змогу виявити «точки зростання» в регіоні та поширення ними позитивних імпульсів до розвитку інших громад.

В цілому позитивно оцінюючи наукове та практичне значення одержаних авторкою результатів дослідження, варто відмінити, що рецензована монографія є завершеним науковим дослідженням, містить теоретичні положення, розробки прикладного характеру, висновки і пропозиції щодо вдосконалення бюджетних механізмів забезпечення добробуту територіальних громад. Зазначене дає підстави визнати монографію Гринчишин Ірини Миколаївни «Добробут територіальної громади: фінансове забезпечення в умовах нової парадигми регіонального розвитку» актуальною в теоретичному та практичному сенсі.

Д.е.н., проф. кафедри фінансів
Волинського національного університету
ім. Лесі Українки

М. І.Карлін

ВИМОГИ ДО МАТЕРІАЛІВ, ЩО ПУБЛІКУЮТЬСЯ В НАУКОВОМУ ЖУРНАЛІ

До публікації приймаються статті, які відповідають наступним вимогам.

Стаття повинна висвітлювати актуальну тему, містити результати глибокого наукового дослідження та обґрунтування отриманих наукових висновків.

Стаття може бути написана українською, російською, польською або англійською мовами, ретельно вчитана автором та відповідати тематичному спрямуванню збірника наукових праць.

Робота не була опублікована раніше в іншому журналі, не перебуває на розгляді в іншому журналі.

До друку приймаються тільки статті з оригінальним авторським текстом, запозичення в обсязі не більше 10 %, що повинні бути оформлені із зазначенням посилань на джерела.

Подаючи статтю в журнал, автор тим самим висловлює згоду на розміщення повного її тексту в мережі Інтернет.

Автори дають згоду на збір й обробку персональних даних із метою їх включення в базу даних згідно із Законом України № 2297-VI «Про захист персональних даних» від 01.06.2010. Імена та електронні адреси, які вказуються користувачами сайту цього видання, використовуватимуться виключно для виконання внутрішніх технічних завдань; вони не поширюватимуться та не передаватимуться стороннім особам.

Процедура рецензування:

Усі матеріали, які подані для публікації в журналі «Економічний часопис ВНУ імені Лесі Українки» проходять процедуру **рецензування** у кілька етапів:

- матеріали перевіряються на відповідність тематиці журналу та вимогам до оформлення;
- стаття проходить перевірку на наявність плагіату;
- матеріали передаються на розгляд рецензенту. За підсумками рецензії рецензент може дати рекомендацію публікувати статтю, відправити на доопрацювання (з повторною рецензією або без неї), відмовити у публікації через значні недоліки матеріалів (з правом повторної подачі або без неї);
- після підтвердження, що стаття прийнята до друку, автору повідомляються реквізити для оплати.

ЗАГАЛЬНІ ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ РУКОПИСІВ

Послідовність структурних елементів статті:

- ✓ Ліворуч – УДК (кегель 12).
- ✓ Починаючи з наступного рядка праворуч метадані (інформація про автора(ів) статті та її реферативна частина), що розміщуються послідовно українською, російською та англійською мовами та складаються з частин:
 - відомості про автора (прізвище, ім'я, вчений ступінь, вчене звання, місце роботи або навчання (заклад), структурний підрозділ, населений пункт, ORCID ID 0000-0000-0000-0000, E-mail) (напівжирний шрифт, кегль 10, міжрядковий одинарний, інтервал перед 0, після 0); якщо є кілька авторів, то інформація про наступного автора прописується в такій же послідовності через рядок.
 - ✓ Через рядок - **назва статті (мовою статті)** (всі прописні, вирівнювання посередині, напівжирний шрифт, кегль 12, міжрядковий одинарний; інтервал перед 0, після 0).
 - ✓ Через рядок - **анотація українською** (або мовою статті), від 80 до 100 слів, де чітко сформульовано головну ідею статті і обґрунтовано її актуальність (вирівнювання по ширині, звичайний шрифт, кегль 10, міжрядковий одинарний, абзацний відступ 0,75 пт).
 - ✓ Через рядок - **ключові слова українською** (або мовою статті) 5-8 слів (вирівнювання по ширині, звичайний шрифт, кегль 10, міжрядковий одинарний, абзацний відступ 0,75 пт, інтервал перед 0, після 0).
 - ✓ Через рядок – **метадані російською** мовою: відомості про автора – вирівнювання по правому краю (прізвище, ім'я, вчений ступінь, вчене звання, місце роботи або навчання (заклад), структурний підрозділ, населений пункт) напівжирний шрифт, кегль 10, міжрядковий одинарний,

інтервал перед 0, після 0, якщо є кілька авторів, то інформація про наступного автора прописується і такій же послідовності через рядок).

✓ Через рядок **назва статті російською** мовою (всі прописні, вирівнювання посередині, напівжирний шрифт, кегль 12, міжрядковий одинарний, інтервал перед 0, після 0).

✓ Через рядок - **анотація російською**, від 80 до 100 слів, де чітко сформульовано головну ідею статті і обґрунтовано її актуальність (вирівнювання по ширині, звичайний шрифт, кегль 10, міжрядковий одинарний, абзацний відступ 0,75 пт).

✓ Через рядок - **ключові слова російською** мовою 5-8 слів (вирівнювання по ширині, звичайний шрифт, кегль 10, міжрядковий одинарний, абзацний відступ 0,75 пт, інтервал перед 0, після 0).

✓ Через рядок – **метадані англійською** мовою: відомості про автора – вирівнювання по правому краю (прізвище, ім'я, вчений ступінь, вчене звання, місце роботи або навчання (заклад), структурний підрозділ, населений пункт) напівжирний шрифт, кегль 10, міжрядковий одинарний, інтервал перед 0, після 0, якщо є кілька авторів, то інформація про наступного автора прописується і такій же послідовності через рядок.

✓ Через рядок - **назва статті англійською** мовою (всі прописні, вирівнювання посередині, напівжирний шрифт, кегль 12, міжрядковий одинарний); інтервал перед 0, після 0).

✓ Через рядок - **розширена анотація англійською мовою** (Abstract), яка повинна бути інформативною й оригінальною, має відображати основний зміст статті та результатів дослідження, обсяг анотації англійською мовою: не менше 1800 знаків. Анотація англійською мовою (Abstract) фактично має уявляти собою стислий виклад статті, її реферування, (вирівнювання по ширині, звичайний шрифт, кегль 10, міжрядковий одинарний, абзацний відступ 0,75 пт) і повинна складатися з таких структурних частин:

- introduction (вступ);
- the purpose of the article (мета статті);
- results (результати);
- conclusions (висновки);

✓ Через рядок - **ключові слова англійською** мовою 5-8 слів (вирівнювання по ширині, звичайний шрифт, кегль 10, міжрядковий одинарний, абзацний відступ 0,75 пт, інтервал перед 0, після 0).

Якщо мова статті англійська (польська, російська), то анотація мовою статті від 80 до 100 слів, а анотація українською мовою подається обсягом не менше як 1800 знаків, включаючи ключові слова, ім'я та прізвища автора й назви статті.

✓ Через рядок – **основний текст статті**, який повинен вмещати в себе такі необхідні елементи (з виділенням по тексту статті):

- постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими або практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких покладений початок вирішенню даної проблеми і на які спирається автор;
- виділення невіршених раніше питань, що є частиною загальної проблеми, яким присвячується стаття;
- формулювання мети статті (постановка завдання);
- викладення основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки з даного дослідження і перспективи подальших розробок за даним напрямом (згідно з Постановою Президії ВАК України «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» від 15.01.2003 р. № 7-05/1).

Вимоги до оформлення тексту статті. Обсяг основного тексту статті орієнтовно від 16000 знаків (без пробілів) до 25000 знаків (без пробілів). Текстові матеріали повинні бути підготовлені в редакторі MS Word (*.doc). Параметри сторінки: формат – А4, поля – зліва – 2,5 см, справа – 2,5 см, зверху й знизу – 2 см, без колонтитулів та нумерації сторінок. Шрифт основного тексту – Times New Roman, звичайний, рядки без переносів. Параметри абзацу: вирівнювання – за шириною; міжрядковий інтервал – 1,0; відступ першого рядка – 0,75 см.

✓ Через рядок після основного тексту – **Джерела та література** (кегель 10, напівжирний, інтервал перед 0, після 0).

✓ Через рядок **перелік використаної літератури** (кегель 10, міжрядковий одинарний, абзацний відступ 0,75 см) складений відповідно до українського стандарту бібліографічного опису (ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні вимоги та правила складання»). Усі джерела зі списку літератури (орієнтовно 8-15 джерел) повинні бути процитовані в тексті статті, в іншому випадку відповідний елемент має бути вилучений. Бібліографічні посилання потрібно оформляти так: на одне джерело – [1, с. 4], на кілька джерел – [4, с. 55; 10, с. 15]. Можливе також посилання без зазначення сторінки, якщо йдеться про джерело загалом. Якщо стаття, на яку є посилання, має цифровий ідентифікатор doi (<http://www.doi.org/index.html>), його обов'язково потрібно вказувати. Посилання на неопубліковані роботи не допускаються. Список літератури повинен містити достатню кількість сучасних (за останні п'ять років) джерел за проблемою дослідження. До списку потрібно включати наукові статті українських і зарубіжних авторів. Допускається посилання на власні роботи авторів статті (самоцитування), але не більше ніж 20 % від загальної кількості джерел. Назви джерел у списку літератури розміщуються в порядку цитування в тексті.

✓ Через рядок після списку літератури – **References**, (кегель 10, напівжирний, інтервал перед 0, після 0).

✓ Через рядок - список кириличних джерел у транслітерованому вигляді (кегель 10, міжрядковий одинарний, абзацний відступ 0,75 пт); із застосуванням транслітерації та її переклад англійською мовою, де розміщуються ті ж самі джерела оформлені за міжнародним бібліографічним стандартом APA (<http://www.apastyle.org/>). Назви кириличних джерел транслітеруються, далі у квадратних дужках розміщується переклад.

Он-лайн-конвертер: <http://translit.kh.ua/#passport> (Паспортний КМУ 2010).

Кількість табличного матеріалу та ілюстрацій повинна бути доречною. Цифровий матеріал подається в таблиці, що має порядковий номер, вирівнювання по правому краю (наприклад: *Таблиця 1*) і назву (друкується над таблицею посередині жирним шрифтом, наприклад: **Розрахунок показників для оцінки інвестиційного прибутку**). Назва і зміст таблиці подається шрифтом Times New Roman, кегль 11, інтервал 1.

Формат таблиць – лише книжковий.

Рисунок повинен бути єдиним графічним об'єктом (тобто згрупованим). Для рисунків, виконаних у програмі Excel, потрібно додатково до статті відправити файл Excel (97-2003). Ілюстрації також слід нумерувати; вони повинні мати назви, які вказуються поза згрупованим графічним об'єктом (наприклад: **Рис. 1. Класифікація показників залишкового прибутку**). Ілюстративний матеріал обов'язково повинен бути контрастним чорно-білим, спосіб заливки в діаграмах – штриховий).

Формули (зі стандартною нумерацією) виконуються в редакторі Microsoft Equation. Підписи рисунків та формул повинні бути доступні для редагування. Усі графічні об'єкти не повинні бути сканованими.

Обов'язкове розрізнення знаків дефіс (-) та тире (–), а також використання лапок такого формату «» («текст»).

Виділення фрагмента тексту можливе курсивом (підкреслення не допускається).

Цитати, таблиці, ілюстрації, всі цифрові дані подаються з обов'язковими посиланнями на джерела. Під кожною таблицею та рисунком має бути зазначено джерело (Наприклад: *Джерело: Власна розробка автора*). Для подання джерела потрібно використовувати шрифт "Times New Roman", 9 кегль, звичайний.

Неприпустимим є використання нерозшифрованих абревіатур і вперше введених термінів. Усі абревіатури повинні бути розшифровані при першому вживанні.

Дотримання вимог є обов'язковим! Відповідальність за зміст статті несе автор!

Матеріали потрібно надсилати на e-mail: econom.faculty@gmail.com.

Опубліковані статті надсилаються авторам у форматі PDF.

Вартість публікації обсяг від 16000 знаків (без пробілів) до 25000 знаків (без пробілів) становить **750** гривень (з врахуванням вартості ідентифікатора цифрового об'єкту - DOI - 200 грн).

Вартість статті обсягом понад 25000 знаків (без пробілів) формується з розрахунку **750 грн. + 60 грн.** за кожні 1800 знаків (без пробілів).

При потребі автору (авторам) статті друкованого примірника журналу, здійснюється відповідна доплата в сумі **200 грн.** за кожен примірник.

Вимоги до статей, останні випуски журналу, архів номерів, різна інформація – на сайті видання: <http://echas.eenu.edu.ua>

Стосовно інших питань за консультацією просимо звертатися до відповідального секретаря Кулинич Мирослави Богданівни (сл. тел. 0332-24-89-78; моб. тел. (066)-960-53-61).

Файл статті назвати «Прізвище_стаття» (напр. «Степанюк_стаття»).

До статті окремим файлом («Авт.довідка_Степанюк») потрібно подати інформацію про автора:

АВТОРСЬКА ДОВІДКА

Назва статті _____ (українською та англійською мовами)

Прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь та вчене звання, посада автора (-ів) (українською та англійською мовами) _____

ORCID (цифровий ідентифікатор автора, що відрізняє Вас від будь-якого іншого дослідника, підтримує зв'язок між Вами й Вашою професійною діяльністю. Отримати свій унікальний ідентифікатор ORCID можна, зареєструвавшись <http://about.orcid.org>, <https://orcid.org/register>) _____

Місце роботи, навчання, поштова адреса, індекс, службовий телефон (установи чи організації) (українською та англійською мовами) _____

Поштова адреса Нової пошти, № відділення, на яке редколегія при потребі надсилає друкований примірник збірника _____

Телефон _____ . **E-mail** _____

Наукове видання

**Економічний часопис
Волинського національного університету
імені Лесі Українки**

Журнал видається з 2015 року

№ 2 (26)

2021

Технічний редактор: *Л. М. Козлюк*

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 21451-11251Р від 25.06.2015 р.

Сайт журналу: echas.vnu.edu.ua

Формат 60×84¹/₈. Обсяг 16,02 обл. вид. арк., 16,27 ум.-друк. арк. Наклад 100 пр. Зам. 488.

Адреса редакції: 43025, м. Луцьк, вул. Винниченка, 28, факультет економіки та управління Волинського національного університету імені Лесі Українки. Тел. (0332) 24-89-78. Ел. адреса: econom.faculty@gmail.com.

Засновник – Волинський національний університет імені Лесі Українки
(43025, м. Луцьк, просп. Волі, 13).

Виготовлювач – Вежа-Друк (м. Луцьк, Шопена 12, тел (0332)-29-90-65)

Свідоцтво Держ. комітету телебачення та радіомовлення України

ДК № 4607 від 30.08.2013 р.